

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

Д. О. СЕРЬОГІНА

ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для здобувачів I курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
всіх форм навчання спеціальності 051 – Економіка)*

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2023

Серьогіна Д. О. Вступ до спеціальності : конспект лекцій (для здобувачів 1 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти всіх форм навчання спеціальності 051 – Економіка) / Д. О. Серьогіна; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023. – 190 с.

Автор
канд. екон. наук, доц. Д. О. Серьогіна

Рецензент
Пушкар Т. А., кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

М

Рекомендовано кафедрою економіки, протокол № 1 від 30.08.2021.

© Д. О. Серьогіна, 2023
© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Змістовий модуль 1 Професійна підготовка економіста.....	5
Тема 1 Університети і університетська освіта. Організація навчального процесу в університеті.....	5
Тема 2 Економіст – Економіка – Економія.....	20
Тема 3 Професійний інструментарій економіста.....	34
Тема 4 Сфера і характер діяльності бакалавра «Економіка». Кар’єрний розвиток і процес пошуку роботи.....	46
Тема 5 Підприємство – головна ланка національної економіки.....	62
Змістовий модуль 2 Місто і міське господарство.....	78
Тема 6 Місто як економічна система.....	78
Тема 7 Стратегія розвитку сучасних міст.....	91
Тема 8 Поняття міського господарства, його склад і структура.....	104
Тема 9 Особливості функціонування міського господарства.....	115
Тема 10 Управління містом і міським господарством.....	128
Змістовий модуль 3 Особливості функціонування будівельного комплексу.....	141
Тема 11 Сутність будівництва, будівельної діяльності, будівельної справи.....	141
Тема 12 Особливості будівництва та зв’язок з іншими галузями.....	151
Тема 13 Галузь будівництва та її організаційна структура.....	159
Тема 14 Виробнича база будівництва. Матеріально-технічне забезпечення виробництва.....	170
Тема 15 Будівельна продукція на ринку.....	178
Список рекомендованих джерел.....	186

ВСТУП

Мета вивчення навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності» – підготувати здобувачів до навчання у вищому навчальному закладі відповідно до сучасних інтеграційних процесів у міжнародній освіті в контексті Болонської декларації та сформувати у здобувачів системні уявлення про майбутню професію, а також про теоретичні основи, методології, методи та практики дослідження економічних процесів і закономірностей.

Метою діяльності фахівця з економіки є аналіз виробничо-господарської діяльності підприємств і організацій у виробничій та комерційній сферах, банківських установ, прогнозування економічної діяльності, розробка заходів з підвищення ефективності виробництва, ведення обліку, удосконалення методів управління, участь в системному управлінні підрозділами та зовнішньоекономічній діяльності. Реалізація мети діяльності фахівця з економіки передбачає набуття в процесі навчання відповідних знань, умінь та навичок, які забезпечують широкий світогляд, поєднання нового економічного мислення, глибоких знань фундаментальних економічних законів, обґрунтування напрямів розвитку підприємств в умовах ринкової економіки із знанням соціально-психологічних основ спілкування людей.

Практично немає жодної сфери діяльності, галузі, підприємства або установи, де б не існувала посада «економіст». До традиційних напрямів роботи цих спеціалістів (аналіз і аудит, ефективність виробничих витрат, фінанси і кредит, бухгалтерський облік та інші) в останні роки додалися нові напрями: маркетинг і реклама, менеджмент, логістика, активне міжнародне співробітництво на рівні підприємств тощо. Відтак висувуються досить високі вимоги до випускників вищих навчальних закладів, які повинні мати не тільки ґрунтовні науково-теоретичні знання, але й достатню практичну фахову підготовку. Вирішення цієї проблеми полягає у впровадженні в навчальний процес системи практичної підготовки здобувачів, що дасть змогу підвищити рівень професійних знань та набути практичних навичок.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ЕКОНОМІСТА

ТЕМА 1 УНІВЕРСИТЕТИ І УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УНІВЕРСИТЕТІ

План

- 1.1 Місія університетів у світі: історія та сучасність.
- 1.2 Болонський процес: сутність та завдання.
- 1.3 Форми навчання та організації освітнього процесу в університеті.

1.1 Місія університетів у світі: історія та сучасність

Поняття місії університету можна розглядати в двох аспектах. З одного боку, в сучасній теорії управління під місією будь-якої організації розуміють головну мету або сенс її існування. Тобто, формулюючи місію певного університету, ми повинні вказати, задля чого він створений та існує. На основі місії далі визначають бачення, цінності, стратегічні цілі, показники, за якими буде оцінюватися успішність роботи, тощо. З іншого боку, під місією університетів ми можемо розуміти не головну мету існування конкретного навчального закладу, а призначення університетів у цілому як певного соціального інституту.

Перш ніж розглядати можливі підходи до визначення місії університетів у сучасному світі, зупинимося трохи на їхній історії.

Вже найдавніші вищі навчальні заклади не обмежували свої завдання тільки навчанням або підготовкою кадрів для тих чи інших сфер діяльності. Зокрема, у створеному в 135 р. імператором Адріаном Римському атенеї не тільки вивчали граматику, елоквенцію (риторику), філософію, діалектику (логіку) та юриспруденцію. Він також був важливим культурним центром, де за

участі еліти суспільства, у тому числі – й римських імператорів, регулярно відбувалися читання поетичних та наукових творів. Китайська академія Ханьлінь, створена у 738 р., не лише готувала науковців та фахівців з управління, але була також своєрідним органом державного управління, перевіряла відповідність претендентів на зайняття державних посад встановленим вимогам, була імператорською канцелярією, здійснювала ідеологічний нагляд та цензуру літературних творів, займалася офіційною історіографією Китаю та виконувала багато інших функцій. Магнаврська вища школа, відома також як Константинопольський університет, була своєрідним центром давньогрецької науки та культури. Тут готували фахівців з богослов'я, управління, міжнародних відношень, військової справи, медицини й деяких інших напрямів. Також до основних напрямів її діяльності належали збирання давніх книг і створення компіляцій із законодавства, історії та агрономії.

Найстаріші європейські університети створювали за підтримки католицької церкви – як школи при кафедральних соборах або загальні школи. Вони мали наддержавний статус середньовічних цехових корпорацій, діяльність яких охоплювала весь католицький світ, і навіть були іноді одним з інструментів церкви в боротьбі за верховенство з правителями тогочасних держав. На початковому етапі університети займалися підготовкою управлінців, лікарів, священиків, юристів та нотаріусів. Але згодом все важливішим напрямом їхньої діяльності стають дослідження в сфері природничих та суспільних наук. Втім, як зазначав Ортега-і-Гассет, головною метою середньовічних університетів все ж були не професіоналізація та дослідження, а загальна культура. Її розуміли як певну систему життєвих уявлень про світ і людство – тобто сукупність принципів, покликаних ефективно спрямовувати діяльність людини. Основними завданнями університетів були збереження, розвиток і передавання наступним поколінням цієї культури.

Приведення середньовічних університетів до сучасного вигляду значною мірою було зумовлене їхньою кризою, що виникла у другій половині XVIII ст. Вихід з кризи було знайдено у тому, що держави, з одного боку, надавали університетам гарантовану фінансову підтримку, а з іншого – отримували певні права з управління ними. При цьому істотно змінилися роль і статус університетів. У багатьох випадках вони стали державними установами.

До початку XIX сторіччя сформувалися три основні моделі університету – англійська, німецька та французька.

Британська модель (Оксфорд, Кембридж) – це значною мірою середньовічний цеховий університет, на який істотний вплив справляла англіканська церква. Провідний ідеолог цього підходу Дж. Ньюмен вважав, що університет є місцем викладання універсального знання і його головна мета полягає в поширенні та просуванні цього знання. Наука, мистецтво, професійна майстерність чи видобуток нових знань не є безпосередніми цілями університетів. Значну увагу британські університети приділяли вихованню почуття краси Давнього світу, смаку до свободи та точності висловлювань, а також фізичному здоров'ю студентів. Вони привчали студентів до енергійної і кропіткої роботи й прищеплювали їм манери, прийняті в освіченому суспільстві. Наукова діяльність була переважно справою громадянського суспільства. Втім провідні університети підтримували наукові дослідження і завдяки цьому перебували за багатьма напрямками на передньому краї тогочасної науки. Держава та бізнес не мали особливої зацікавленості в університетах і рідко втручалися до їхніх поточних справ. Але в другій половині XIX ст. під впливом промислової революції британська модель почала поступово наближуватися до німецької. Втім і сьогодні у Великій Британії вплив уряду на університети є значно меншим, ніж в інших європейських державах.

Французька (наполеонівська) модель передбачала підконтрольність університету уряду і відокремлення науки від освіти. Фактично, створений Наполеоном у 1808 р. університет мав статус державної корпорації і об'єднував всі вищі навчальні заклади та факультети держави. Його діяльність була спрямована на підготовку кадрів за єдиними, чітко визначеними навчальними планами й освітніми програмами під жорстким контролем уряду. Наукові дослідження практично повністю були виведені з університетів та передані до компетенції академії наук. Подібну модель було взято за основу і в Російській імперії, а сьогодні вона значною мірою використовується в Україні, Росії та інших пострадянських державах. Починаючи з другої половини XIX ст., французькі університети поступово еволюціонували у бік німецької моделі, але і в XX ст. зберігалися високий рівень централізації управління ними з боку держави та певна відокремленість університетів від наукових досліджень.

Німецька модель (німецький класичний університет) вперше була реалізована у Берлінському університеті і значною мірою базувалася на принципах академічної свободи та єдності досліджень і викладання, сформульованих Я. Коменським та розвинених В. Гумбольдтом, Ф. Шлейєрмахером та іншими німецькими науковцями XVIII–XIX ст. До її основи покладено думку, що університет є не тільки закладом освіти, а й найвищою науковою установою. Наука розумілася не як набір відомих істин, а як процес отримання нових знань. Передбачалося, що вільні від формально закріплених цілей наукові дослідження будуть призводити до результатів, що надаватимуть державі можливість досягати власних цілей.

Конкуренція між німецькими князівствами та значні для свого часу політичні свободи в Германській імперії надали змогу зняти багато ідеологічних обмежень. Завдяки цьому саме тут почалося викладання найбільш радикальних вчень свого часу, зокрема – матеріалістичної філософії та теорії еволюції Дарвіна. Згодом саме німецька модель стала основною моделлю

університетів, що панувала в світі до другої половини ХХ ст. і зберігає своє значення дотепер.

Втім за будь-якої моделі реальна місія університетів ніколи не обмежувалася тільки формальними рамками. Незважаючи на істотні відмінності німецької та французької моделей, обидві виходили з того, що головною функцією університетів є підтримка національної культури та розвиток національного ідеалу в широкому розумінні цього терміну. Держави не тільки контролювали університети, але й самі перетворювалися під їхнім впливом.

Цікавим є досвід США, де успішно співіснують різні типи університетів – класичні дослідницькі (їхнім прикладом є університети «Ліги плюща»); гуманітарні коледжі (коледжі вільних мистецтв), що спрямовані на підготовку еліти і значною мірою базуються на англійській моделі; а також університети штатів, які використовують елементи французької моделі.

Дослідницькі університети є великими установами, що мають значну автономію з основних питань їхньої діяльності. Поряд з підготовкою фахівців вони виконують великий обсяг наукових і прикладних досліджень та розробок у багатьох галузях. Значні частки фінансування цих досліджень припадають на державний бюджет, бюджети штатів та бізнес, які через це отримують певні важелі впливу на університети. Гуманітарні коледжі зосереджують увагу на вихованні студентів та реалізації бакалаврських програм. Їхні зусилля спрямовані не стільки на формування конкретних професійних компетенцій, скільки на широку загальноосвітню підготовку студентів, розвиток їхніх творчих здатностей та критичного мислення. При цьому провідні коледжі забезпечують найвищий рівень навчання, а деякі з них є навіть більш престижними за університети Ліги плюща. Університетами штатів керують піклувальні ради, підзвітні урядам відповідних штатів. Вони отримують від штатів значну (до 30 %) частку своїх доходів, зобов'язані приймати на навчання їхніх мешканців і надавати їм певні пільги, виконують на замовлення урядів

штатів наукові дослідження та розробки, мають інші зобов'язання перед штатами в різних сферах діяльності (культура, просвітництво, охорона здоров'я, спорт тощо).

Починаючи з середини ХХ ст., відбувався поступовий перехід до посткласичних моделей університетів. Насамперед, це пов'язано з різким зростанням кількості студентів. Іншою важливою причиною був перегляд уявлень про місію університетів, пов'язаний з двома світовими війнами, революціями, Великою депресією та іншими суспільними потрясіннями першої половини цього сторіччя.

Основні цілі посткласичних університетів визначає Велика хартія університетів. Згідно з нею, університети є центрами культури, знань та досліджень, які створюють, вивчають, оцінюють та передають культуру за допомогою досліджень і навчання. До їхніх важливих завдань також належать:

- поширення знань серед нових поколінь;
- надання майбутнім поколінням освіти і виховання;
- збереження традицій європейського гуманізму.

На практиці сучасні українські університети виконують значно більше соціально значущих функцій, ніж це передбачено законодавством. Зокрема, вони тією чи іншою мірою беруть участь у розробках національних, галузевих та регіональних програм розвитку, впровадженні сучасних технологій у різні сфери життя, поширенні кращого світового досвіду та практик тощо. Дуже важливою для суспільства, але разом з тим і такою, що викликає багато заперечень, є роль університетів у вирішенні проблеми зайнятості молоді. Але відсутність офіційного визнання й підтримки цих функцій університетів з боку держави значно обмежує їхні можливості як у сприянні розвитку суспільства, так і в конкуренції з університетами інших країн.

Місії університетів у сучасному світі є комплексними і охоплюють принаймні такі головні цілі:

- формування світогляду і виховання молоді;

- професійну підготовку та перепідготовку фахівців;
- фундаментальні та прикладні наукові дослідження, збереження й структурування наявних знань, інноваційну діяльність у різних сферах;
- соціалізацію молоді та інших уразливих соціальних груп (пенсіонерів, інвалідів, безробітних тощо);
- проектування суспільного розвитку на глобальному, регіональному та місцевому рівнях, побудову відповідних прогнозів та сценаріїв;
- розробку і реалізацію глобальних, регіональних і місцевих програм в сфері просвітництва, культури, здоров'я людей, спорту тощо.

1.2 Болонський процес: сутність та завдання

Болонський процес на рівні держав започаткований 19 червня 1999 року в Університеті міста Болонья (Італія) підписанням міністрами освіти 30-ти Європейських держав документу, який назвали «Болонська декларація».

Головна мета цього процесу – консолідація зусиль наукової й освітянської громадськості й урядів країн Європи не лише для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської системи науки та вищої освіти у світовому вимірі, а й для підвищення її ролі в суспільних демократичних перетвореннях.

Болонський процес – система заходів європейських державних установ (рівня міністерств освіти), університетів, міждержавних і громадських організацій, пов'язаних із вищою освітою, спрямована на структурне реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміни освітніх програм і потрібних інституційних перетворень з метою створення європейського наукового й освітянського простору задля підвищення спроможності випускників вищих навчальних закладів до працевлаштування, поліпшення мобільності громадян на європейському ринку праці, підвищення конкурентоспроможності європейської вищої школи. Нині Болонський процес – це 47 країн-учасниць, тисячі вищих навчальних закладів, студентство яких прагне інтегруватися.

Завдання Болонського процесу:

1. Уведення трициклового навчання (бакалавр, магістр, докторантура).
2. Запровадження європейської кредитної системи.
3. Контроль якості освіти.
4. Розширення мобільності студентів, викладачів та науковців.
5. Забезпечення працевлаштування випускників.
6. Забезпечення привабливості європейської системи освіти.
7. Концепція навчання упродовж життя.
8. Впровадження принципу «студентоцентрованого» навчання.
9. Впровадження рамок кваліфікацій.
10. Інтернаціоналізація вищої освіти.

Україна долучилася до Болонського процесу 19 травня 2005 року на Конференції міністрів країн Європи (м. Берген, Норвегія). Цій події передували: Постанова Кабінету міністрів України від 25 серпня 2004 р., № 1131 «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань участі України в Болонському процесі» та Наказ Міністерства освіти і науки України від 20 жовтня 2004 р. № 812 «Про особливості впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу», що мали у правовому полі підготувати ґрунт для болонських новацій.

Починаючи з 2014 року, перед українськими студентами, викладачами та науковцями відкрились нові можливості: Європейська Комісія затвердила нову 7-річну програму під назвою Еразмус+, в рамках якої українці мають доступ до програм кредитної мобільності (1–2 семестри навчання за кордоном), ступеневої мобільності (навчання студентів за повними магістерськими програмами, а також участь наших викладачів в реалізації цих програм) та програми розвитку потенціалу закладів вищої освіти.

Згідно з Законом України «Про вищу освіту», вища освіта – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у закладі вищої освіти (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої

освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти.

Парадигма – поняття полісемічне, котре використовується в різних галузях знання, має декілька трактувань і буквально означає «приклад», «зразок».

Сучасні науковці понятійний формат освітньої парадигми визначають як основа, ідея, підхід до проектування освітніх систем, базова модель або стратегія освіти.

Нова парадигма вищої освіти – це студентоцентроване навчання, в основу якого покладено ідею максимального забезпечення студентам шансів отримати перше місце на ринку праці, підвищення їхньої «вартості» у працедавців. В умовах надзвичайно динамічного ринку праці, співпраця освітян та працедавців у створенні та реалізації навчальних програм набуває особливої важливості.

Нова парадигма вищої освіти передбачає створення атмосфери відповідальності, середовища, що стимулює самопідготовку, оцінювання знань на початку, в середині та наприкінці навчального курсу, роботу з кожним студентом. За новою парадигмою, викладачі, звичайно створюють активне навчальне середовище для студентів, але самі не обов'язково мають бути залученими до окремих форм навчальної активності. Головне – сформувати потяг і творче ставлення до навчання, створити для цього відповідні умови, спонукати студентів до самостійної роботи.

Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система (ЄКТС) – система трансферу і накопичення кредитів, що використовується в Європейському просторі вищої освіти з метою надання, визнання, підтвердження кваліфікацій та освітніх компонентів і сприяє академічній мобільності здобувачів вищої освіти. Система ґрунтується на визначенні навчального навантаження здобувача вищої освіти, необхідного для досягнення визначених результатів навчання, та обліковується у кредитах ЄКТС.

Кредит Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи (далі – кредит ЄКТС) – одиниця вимірювання обсягу навчального навантаження здобувача вищої освіти, необхідного для досягнення визначених

(очікуваних) результатів навчання. Обсяг одного кредиту ЄКТС становить 30 годин. Навантаження одного навчального року за денною формою навчання становить, як правило, 60 кредитів ЄКТС.

Кожен ВНЗ розподіляє кредити між навчальними дисциплінами самостійно. Кредит передбачає всі види навчальної діяльності, необхідної для завершення повного року академічного навчання у закладі, тобто: лекції, практичні роботи, семінари, консультації, індивідуальну, самостійну роботу – в бібліотеці чи вдома, підсумковий контроль (екзамени, заліки), дипломну роботу, навчальну і виробничі практики чи інші види діяльності, пов'язані з оцінюванням. Кредит, таким чином, базується на повному навантаженні студента, а не обмежується лише аудиторними годинами.

Кредити присвоюються тільки після закінчення вивчення дисципліни та за умови успішного складання одного з видів підсумкового контролю. Кожна навчальна дисципліна оцінюється певною кількістю залікових одиниць - кредитів, що дозволяє співвідносити і уніфікувати рівень освоєння навчальних дисциплін у різних університетах. Кількість балів, яку може отримати студент за 1 кредит, 100 балів. Для оцінювання знань студента застосовується наступна шкала оцінювання (табл. 1).

Таблиця 1 – Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену, диференційного заліку	для заліку
1	2	3
0–100	відмінно	зараховано
82–89	добре	
74–81		
64–73	задовільно	
60–63		
35–59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0–34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

1.3 Форми навчання та організації освітнього процесу в університеті

Навчання здобувачів в університеті здійснюється за такими формами:

- денною (очною);
- заочною.

Форми навчання можуть бути поєднані. Терміни навчання за відповідними формами визначаються можливостями виконання освітньої програми підготовки фахівців певного освітнього рівня.

Навчання за денною та заочною формами навчання здійснюється за кошти державного бюджету, а також на підставі договорів між університетом та підприємствами, установами, організаціями, фізичними особами.

Освітній процес в університеті реалізується в таких формах: навчальні заняття, виконання індивідуальних завдань, практики, контрольні заходи, самостійна робота.

Основними видами навчальних занять є: лекції, практичні, семінарські заняття, індивідуальні заняття та консультації.

Лекція – основний вид навчальних занять, призначених для викладення теоретичного матеріалу. Тематика лекцій визначається програмою навчальної дисципліни.

Лекції проводяться лекторами – професорами і доцентами, а також провідними науковими працівниками та спеціалістами, запрошеними для читання лекцій.

Лекція проводиться у відповідно обладнаних приміщеннях – аудиторіях.

Практичне заняття – вид навчального заняття, на якому здобувачі під керівництвом викладача шляхом виконання певних відповідно сформульованих завдань закріплюють теоретичні положення навчальної дисципліни і набувають умінь та навичок їх практичного застосування.

Практичні заняття проводяться в аудиторіях або в навчальних лабораторіях, оснащених необхідними технічними засобами навчання, обчислювальною технікою тощо.

Перелік тем практичних занять визначається програмою навчальної дисципліни.

Практичне заняття включає проведення контролю знань, умінь та навичок, постановку загальної проблеми (завдання) викладачем та її обговорення за участю здобувачів, розв'язання задач з їх обговоренням, вирішення контрольних завдань, їх перевірка та оцінювання.

Оцінки, одержані здобувачем на практичних заняттях, враховуються при визначенні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

Семінарське заняття – вид навчального заняття, на якому викладач організовує дискусію з попередньо визначених проблем. На підставі індивідуальних завдань (есе, рефератів і т. п.) студенти готують тези виступів з цих проблем.

Перелік тем семінарських занять визначається навчальною програмою дисципліни. Семінарські заняття проводяться в аудиторіях або навчальних кабінетах, як правило, з однією академічною групою.

На кожному семінарському занятті викладач оцінює рівень підготовлених здобувачами рефератів, виступів, активність їх в дискусії, вміння формулювати та відстоювати свою позицію тощо. Оцінки за кожне семінарське заняття враховуються при визначенні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

Індивідуальне навчальне заняття – проводиться з окремими студентами, які виявили особливі здібності в навчанні та схильність до науково-дослідної роботи і творчої діяльності з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуального творчого обдарування, а також зі здобувачами, які мають певні проблеми (відставання у навчанні). Індивідуальні навчальні заняття організовуються у позанавчальний час за окремим графіком, складеним кафедрою.

Консультація – вид навчального заняття, на якому здобувач отримує від викладача відповіді на конкретні питання або пояснення окремих теоретичних

положень чи їх практичного використання. Під час підготовки до екзаменів (семестрових, підсумкової атестації) проводяться групові консультації.

Протягом семестру консультації з навчальних дисциплін проводяться за встановленим кафедрою розкладом.

Самостійна робота здобувача (СРС) є основним засобом засвоєння навчального матеріалу у вільний від аудиторних занять час.

Самостійна робота здобувача включає: опрацювання навчального матеріалу, виконання індивідуальних завдань, науково-дослідну роботу.

Зміст самостійної роботи здобувача над конкретною дисципліною визначається програмою, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача.

Самостійна робота здобувача забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених програмою навчальної дисципліни: підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій, збірниками завдань, комплектами індивідуальних семестрових завдань, практикумами, методичними рекомендаціями з організації СРС.

Навчальний матеріал дисципліни, передбачений для засвоєння здобувачем у процесі самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль разом з навчальним матеріалом, що вивчався при проведенні аудиторних навчальних занять.

Індивідуальні завдання з дисципліни: реферати, розрахункові, графічні, розрахунково-графічні роботи, контрольні роботи, що виконуються під час СРС (домашні контрольні роботи), курсові, дипломні проекти (роботи) та ін. сприяють більш поглибленому вивченню здобувачем теоретичного матеріалу, формуванню вмінь використання знань на практиці. Види індивідуальних завдань з навчальних дисциплін визначаються робочим навчальним планом. Наявність позитивних оцінок, отриманих здобувачем за індивідуальні завдання, є необхідною умовою допуску до семестрового контролю з даної дисципліни.

Курсова робота (КР) – це індивідуальне завдання, яке передбачає розробку сукупності документів (розрахунково-пояснювальної або

пояснювальної записки, при необхідності – графічного, ілюстративного матеріалу) та є творчим або репродуктивним рішенням конкретної задачі щодо об'єктів діяльності фахівця, виконаним здобувачем самостійно під керівництвом викладача згідно із завданням, на основі набутих з даної та суміжних дисциплін знань та умінь.

Курсові роботи сприяють розширенню і поглибленню теоретичних знань, розвитку навичок їх практичного використання, самостійного розв'язання конкретних завдань. Здобувачам надається право вибору теми курсової роботи або запропонувати власну.

Розрахунково-графічна робота (РГР) – індивідуальне завдання, яке передбачає вирішення конкретної практичної навчальної задачі з використанням набутих теоретичних знань. Значну частину такої роботи складають розрахунки, які можуть супроводжуватися ілюстративним матеріалом: графіками, векторними діаграмами, гістограмами тощо та графічним матеріалом, виконаним відповідно до чинних нормативних вимог.

Реферати, аналітичні огляди та ін. – це індивідуальні завдання, які сприяють поглибленню і розширенню теоретичних знань здобувачам з окремих тем дисципліни, розвивають навички самостійної роботи з навчальною та науковою літературою.

Практика є необхідним компонентом підготовки фахівців певного освітнього рівня. Метою практики є оволодіння здобувачами сучасними методами, формами організації та знаряддями праці в галузі їх майбутньої професії, формування у них професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних виробничих умовах, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності.

Перелік усіх видів практик, форми та терміни проведення визначаються навчальними і робочими навчальними планами. Заключною ланкою практичної підготовки є переддипломна практика здобувачів у процесі якої реалізується завдання дипломного проекту (роботи). Відповідальність за організацію, проведення і контроль практики покладається на випускову кафедру. Звіт з практики захищається студентом перед комісією, яка призначається на кафедрі. Здобувачу, який не виконав програму практики з поважних причин, може бути надано право проходження практики повторно. Здобувач, який отримав незадовільну оцінку з практики, відраховується з університету.

ТЕМА 2 ЕКОНОМІСТ – ЕКОНОМІКА – ЕКОНОМІЯ

План

- 2.1 Предмет економічних наук.
- 2.2 Предмет економічної науки минулого і сьогодення.
- 2.3 Предмет економічної науки майбутнього.
- 2.4 Творча спадщина корифеїв економічної науки.
- 2.5 Роль і значення економічної науки і економічних кадрів у вирішенні глобальних проблем людства.

2.1 Предмет економічних наук

Економічні реформи в Україні та країнах ближнього зарубіжжя стрімко і широко розсунули межі економічної діяльності. Стримувані протягом тривалого часу судження і підходи до організації економічного життя отримали в ХХІ ст. рівне поширення з уявленнями, що вже склалися на той момент в офіційній і неофіційній економічній науці і практиці.

Необхідно було дати в руки економістам інструментальні засоби, накопичені за сотні років економічною наукою, щоб з їх допомогою вони могли надійно і якісно вирішувати свої професійні завдання. З появою автоматизованих інформаційних технологій в економіці став інтенсивно наростати попит на інструментальні знання концепцій, доктрин, постулатів, аксіом, теорій, парадигм, законів, закономірностей, принципів, методів, моделей, індикаторів, показників, параметрів та ін. Без знання всього арсеналу фундаментального і прикладного інструментарію науки вже неможливо ефективно вирішувати глобальні, макро- і мікроекономічні завдання управління процесами, явищами, системами, часом і іншими вичерпними і невичерпними ресурсами і т. п. Економістів-професіоналів в першу чергу цікавить все те, що називається інструментарієм економічної науки – найбільш вживані і

максимально ефективні методи і методика, закони і принципи, теорії і концепції. Це необхідно для того, щоб цілеспрямовано аналізувати, контролювати, прогнозувати, планувати, програмувати умови, що забезпечують економічну стійкість фірм на ринку і через ефективну систему ціноутворення і економне використання ресурсів забезпечувати стабільний і достатній дохід від своєї діяльності.

Предмет економічної науки – це такі життєво важливі проблеми людства, як: економічні інтереси, відносини попиту і пропозиції, конкуренція продавців і покупців, доходи і витрати. Все це вивчає наука, яку сьогодні називають економічна теорія. В недалекому минулому в нашій країні ця наука називалася політична економія. Економічна теорія тісно стикається з такими науковими дисциплінами, як соціологія, політична наука, психологія і антропологія. Це змінює і розширює предмет економічної науки.

2.2 Предмет економічної науки минулого і сьогодення

При спробах визначити типову модель передбачуваної поведінки людини як виробника, споживача товарів, робіт і послуг в економічній теорії було сформульовано поняття «людина».

Модель поведінки людини в ринковій системі включає в себе основні параметри, що характеризують індивіда. Перш за все це мотиви економічної активності, її цілі, а також особливості фізичних, психологічних та інтелектуальних можливостей людини, яка прагне до досягнення поставлених цілей.

У різні періоди розвитку економічної теорії у всьому різноманітті інтересів людини до праці вчені виділяли такі чотири напрями:

1) раціональну економічну поведінку людей, описану в працях представників класичної англійської наукової школи, маржиналізму і неокласицизму;

2) мотиваційні стимули праці людини, об'єднані складною системою цілей. Засновниками і прихильниками цього положення є представники кейнсіанської наукової школи, інституціоналізму та прихильники історичної школи;

3) мотивація трудової діяльності, спричинена не так матеріальними, скільки духовними потребами особистості, її задоволенням самим процесом праці, її соціальною значимістю, складністю і ін.;

4) виділяється і специфічна модель – «радянська економічна людина», яку відрізняють особливі риси економічної поведінки в умовах тоталітарно-репресивного режиму.

Основним загальним принципом усіх напрямків є прагнення людини в світі обмежених ресурсів звести до мінімуму свої витрати і досягти максимуму в отриманні вигоди, тобто забезпечити раціональну економічну поведінку, раціональний економічний вибір.

Моделювання людини в англійській класичній школі, а також в школах маржиналізму і неокласицизму будується на матеріальному, грошовому інтересі, що є, на думку їх прихильників, головним мотиваційним стимулом діяльності «економічної людини».

Модель «homo economicus» – найбільш відома з розглянутих моделей. Розроблена у XVIII ст., вона дожила до наших днів, і її вивчають сучасні економісти.

«Людина економічна», згідно з вченням згаданих шкіл, володіє таким рівнем інтелекту, інформованості та компетентності, який дозволяє забезпечити реалізацію її цілей в умовах конкуренції.

Сучасна економічна система, в якій діє людина, є сукупністю господарюючих суб'єктів. У такій економічній системі, де нічим не деформована ринкова структура не терпить ніякого впливу ззовні, наприклад держави, забезпечується дотримання правил вільної ринкової рівноваги.

Економічна поведінка індивіда в різних господарських системах неоднакова. Залежно від типу господарської системи по-різному проявляється твердження про раціональну поведінку людини. При задоволенні своїх особистих інтересів людина завжди стоїть перед вибором альтернативного способу досягнення і використання обмежених економічних благ (за умови свободи вибору). Ступінь же свободи вибору напряму залежить від станових, кастових, політичних, правових та інших обмежень вибору економічної поведінки.

Економічна наука виділяє в людині те, що пояснює економічну поведінку людей в різних господарських системах за умови обмеженості ресурсів і безмежності людських потреб.

2.3 Предмет економічної науки майбутнього

Загальні риси економічної науки майбутнього сьогодні можна тільки прогнозувати. Основою припущень служать публікації вчених і фахівців, вивчення і узагальнення яких дозволяє виокремити загальну картину економічної науки майбутнього.

Характеризують економічну науку майбутнього нові економічні відносини, що складаються в Інтернет-бізнесі та Інтернет-економіці. Ці відносини суттєво відрізняються від традиційних. З метою їх визначення введено поняття «нова економіка». Слідуючи за вже сформованими уявленнями про нову Інтернет-економіку, розглянемо деякі загальні її поняття і проблеми.

Перехід до нової економіки почався наприкінці ХХ ст. Відомі чотири фактори, які послужили поштовхом для даного переходу: лібералізація ринків, мобільність капіталу, глобалізація стандартів, новий «цифровий» інформаційний простір.

У традиційній економіці компанія, виробляючи додану вартість, споживає відчутні ресурси (праця і сировина) і невловимі (інформація) і несе,

при цьому певні витрати. Частка витрат на невлановимі ресурси, в тому числі витрати на пошук інформації, постійний обмін нею з партнерами, регулярний моніторинг дій на ринках конкурентів і так далі, становить істотну частку витрат компанії і з часом тільки збільшується. Ці витрати називають витратами на взаємодію (трансакційні витрати).

У країнах перехідної економіки, до яких відноситься і Україна, ситуація ускладнюється існуванням бартеру. Необхідність вибудовувати довгі обмінні ланцюжки, що включають масу посередників, піднімає витрати на взаємодію до позамежних висот. Високі витрати на взаємодію з іншими компаніями обмежують зростання фірм.

Нарощуючи виробництво, компанія повинна взаємодіяти з дедалі більшим числом постачальників і споживачів. Її мета – більш жорстко контролювати весь ланцюжок виробництва доданої вартості, в якій вона бере участь. Оскільки витрати на взаємодію всередині компанії все ж значно менше, ніж при роботі зі сторонніми постачальниками і споживачами, компанія намагається об'єднатися зі своїми контрагентами. Так створюються вертикально-інтегровані холдинги, кожен член яких неминуче обмежує себе у виборі партнерів по продуктах і по ціні пропонованого ними товару.

Успіх компанії в традиційній економіці визначають експертиза, репутація, хороші виконавці і стійкі зв'язки; багато що залежить від інтелектуальної власності, талантів, гнучких альянсів. Захищаючись від конкурентів, компанії прагнуть підвищити їх витрати на взаємодію. Так ростуть бар'єри входу на ринки, ускладнюючи для фірм вихід з освоєної ними ніші на новий ринковий простір. Як наслідок, економіка країни закривається від припливу капіталу ззовні.

2.4 Творча спадщина корифеїв економічної науки

Сучасні економічні знання відображають тривалий історичний шлях розвитку економічної науки, який ніколи не був прямолінійним процесом руху

від незнання до знання, від помилок до істини. Формування тих чи інших економічних поглядів та ідей завжди було об'єктивно зумовлене розвитком суспільного виробництва, соціально-економічними умовами та потребами господарського життя, інтересами суспільства, його окремих груп тощо. Водночас взаємозв'язок економічної реальності з теоретичними узагальненнями є не лінійним, а складним, багатогранним, мінливим та суперечливим, що передбачає залучення до аналізу суспільно-політичних, культурологічних, національно-історичних, психологічних та інших факторів суспільного життя.

Перший, тривалий у часі, етап еволюції економічної думки охоплює економічні ідеї мислителів стародавнього світу та середньовіччя. Якісними особливостями економічної думки стародавнього світу була її невіддільність від тогочасних політико-правових та релігійних уявлень, ідеалізація рабовласницької держави та захист переважно натурального господарства, морально-етичне засудження великої торгівлі та лихварства як чинників дестабілізації існуючого суспільного устрою.

Економічна думка Стародавнього Сходу відобразила специфіку розвитку азійських суспільств, пов'язану з провідною роллю та масштабними функціями держави, її активною участю у регламентації господарського життя, існуванням общинного землеволодіння тощо.

Історичні пам'ятки Стародавнього Єгипту, Месопотамії, Індії та Китаю засвідчують перші спроби осмислення господарської практики, проблем обміну, організації та управління державним господарством («Повчання гераклеопольського царя своєму синові Мерікара» (XXII ст. до н.е.), «Артхашастра» (IV–III ст. до н.е.), «Луньої», «Гуаньцзи» (IV ст. до н.е.) та ін.), а також прагнення регламентувати майнові відносини та господарську діяльність населення (закони Ешнунни (XX ст. до н.е.), закони Хаммурапі (XVIII ст. до н.е.), закони Ману (II ст. до н.е.) тощо.

Економічна думка античного світу знайшла відображення у законодавчих документах, літературних творах та наукових працях видатних філософів, істориків, політичних діячів Стародавнього Риму та Стародавньої Греції. Історичні пам'ятки цих країн засвідчують перші спроби аналізу проблем поділу праці, обміну, грошей, властивостей товару, а також проектів ідеального господарського устрою (праці старогрецьких мислителів Ксенофонта (430–354 до н.е.), Платона (428–374 до н.е.), Аристотеля (384–322 до н.е.), проблем земельної власності, організації та ведення великого рабовласницького господарства, взаємовідносин рабів та рабовласників тощо (праці староримських мислителів Катона Старшого (234–149 до н.е.), Варрона (116–27 до н.е.), Колумелли (I ст. н.е.) та ін.).

Економічна думка раннього і класичного середньовіччя мала натурально-господарську орієнтацію, яскраво виражений теологічний (богословський) характер, відзначалась догматизмом та схоластиком (твори представників раннього та пізнього канонізму: Августина Блаженного (354–430), Фоми Аквінського (1225–1274) та ін.). Урізноманітнення економічних поглядів пізнього середньовіччя було пов'язане з процесами розпаду феодалізму та новою господарською етикою епохи Реформації, що знайшло відображення у вимогах селянських повстань, антифеодальних рухів та соціальних утопій. Твори Т. Мора (1478–1535), Т. Кампанелли (1568–1639) та ін. були спрямовані на критику наявного суспільного устрою та пропаганду ідей щасливого життя, позбавленого експлуатації та гноблення.

Необхідно зазначити, що в епоху стародавнього світу і середньовіччя економічна думка ще не виокремилась у самостійну галузь людського знання. Водночас історичні пам'ятки цього періоду містять зародки економічних знань та ідей, які набули розвитку у наступні періоди еволюції економічної думки.

Економічну політику та основні тенденції розвитку економічної думки багатьох європейських країн у період з XV по XVIII ст. відобразив меркантилізм як провідна доктрина епохи первісного нагромадження капіталу

та бурхливого розвитку міжнародної торгівлі. Відобразивши інтереси розвитку національного торговельного капіталу, меркантилізм завершив донауковий етап розвитку економічної думки і започаткував економічні погляди та ідеї, засновані на емпіричному дослідженні економічних явищ і процесів, визнанні пріоритетності сфери обігу та трактуванні грошей (золота, срібла) як абсолютної форми суспільного багатства.

У творах представників раннього (В. Стаффорд (1554–1612), Г. Скаруффі (1519–1984) та ін.) і пізнього (Т. Мен (1571–1641), А. Монкретьєн (1575–1621) та ін.) меркантилізму набули обґрунтування теорії грошового та торговельного балансу, адміністративні та економічні методи державного регулювання економіки, насамперед зовнішньої торгівлі, металічна та номіналістична теорії грошей тощо.

Розвиток економічного знання європейських країн у кінці XVII – на початку XVIII ст. ознаменувався виникненням класичної політичної економії як першої наукової школи в історії економічної думки, характерними ознаками якої стало започаткування нових методів дослідження, розробка категоріального апарату економічної науки та обґрунтування ідеології ринкового лібералізму. У творах В. Петті (1623–1687) – засновника класичної політичної економії в Англії, П. Буагільбера (1646–1714), який започаткував класичну політичну економію у Франції, Ф. Кене (1696–1774) та А. Тюрго (1727–1781) – яскравих представників фізіократизму знайшли відображення трудова теорія вартості, учення про природний порядок в економіці, аналіз відтворення суспільного продукту тощо.

Визначальну роль у формуванні ідейно-теоретичних та методологічних основ класичної політичної економії зіграв видатний англійський економіст А. Сміт (1723–1790), який розвинув накопичені на той час економічні знання і узагальнив їх у чітку наукову систему. Заслугою вченого стало обґрунтування ідей економічного лібералізму, дослідження природи та чинників зростання

суспільного багатства, проблем вартості, формування та розподілу доходів тощо.

Розвиток економічної науки в XIX ст. охарактеризувався подальшою еволюцією ідей класичної політичної економії у працях послідовників А. Сміта в Англії (Д. Рікардо (1772–1823), Т. Мальтуса (1766–1834), В. Сеніора (1790–1864), Дж. С Мілля (1806–1873) та ін.); Франції (Ж. Б. Сея (1767–1832), Ф. Бастіа (1801–1850); Америці (Г. Ч. Кері (1793–1879) та інших. Водночас були започатковані критичний напрям у політичній економії (С. Сісмонді (1773–1842), П. Ж. Прудон (1809–1865) та альтернативні класичній політичній економії напрями економічної думки: марксизм та історична школа.

Протиставивши космополітичній класичній економічній теорії учення про національну економію, представники старої (В. Рошер (1817–1894), Б. Гільдебранд (1812–1878), К. Кніс (1821–1898)) та молоді (Г. Шмоллер (1838–1917), Л. Бретано (1844–1931), К. Бюхер (1877–1930), В. Зомбарт (1863–1941), М. Вебер (1864–1920)) історичної школи збагатили інструментарій економічних досліджень, сприяли усвідомленню необхідності міждисциплінарного підходу та виявлення специфічних особливостей інституціональної структури реальних економічних систем, порушили питання про необхідність державного регулювання та поступового реформування капіталізму на шляху його еволюційного розвитку.

Економічна теорія К. Маркса (1818–1883) як закономірний етап розвитку економічної науки, зумовлений відповідними соціальними інтересами та вимогами часу, сприяла розвитку трудової теорії вартості, природи циклічності та криз надвиробництва, подальшому аналізу проблем суспільного відтворення, джерел економічного зростання та виявленню ролі додаткової вартості як визначального чинника і основи відтворення капіталізму. Водночас вона вирізнялась ідеологічним, класовим підходом до аналізу економічних проблем, абсолютизацією суперечностей ринкової економіки епохи вільної конкуренції,

недооцінкою здатності капіталістичного суспільства до реформування та саморозвитку.

Нові реалії ринкової економіки, пов'язані з еволюційними змінами капіталізму, сприяли появі соціал-демократичних концепцій, позбавлених радикалізму марксистського вчення та спрямованих на обґрунтування необхідності перебудови капіталістичного устрою на засадах його поступового реформування.

Важливим етапом розвитку економічної науки в останній третині XIX ст. стало відкриття маржинального аналізу та започаткування неокласичної теорії як однієї з магістральних течій сучасної економічної думки.

Розвиток маржинальної революції в економічній науці був поетапним. I етап (70–80-ті роки XIX ст.) започаткував суб'єктивний напрям у політичній економії та теорію граничної корисності як основи цінності, що знайшло відображення у творах В.С. Джевонса (1835–1882), К. Менгера (1840–1921) та Л. Вальраса (1834–1910). II етап маржинальної революції (90-ті роки XIX ст.) репрезентований працями А. Маршалла (1842–1924), Дж. Б. Кларка (1847–1938), В. Парето (1848–1923) та інших видатних економістів, був пов'язаний зі становленням неокласичного напрямку економічної думки на основі відмови від суб'єктивно-психологічного підходу та поєднання маржиналізму з функціональним мікроекономічним аналізом.

Економіко-математичне моделювання економічних явищ та процесів, широке впровадження граничного аналізу в економічні дослідження та започаткування мікроекономіки сприяли подальшому розвитку та збагаченню теоретичних основ і методології економічної науки. Водночас відбулося звуження предметного простору економічної теорії на основі вилучення з аналізу соціальних та макроекономічних проблем.

Провідними напрямками розвитку економічної теорії у XX ст. стали інституціоналізм, неокласика та кейнсіанство, які пройшли тривалу теоретичну

еволюцію впродовж ХХ ст., утворивши «mainstream» (провідну течію) сучасної економічної думки.

Новаторські ідеї видатного англійського економіста, державного та політичного діяча Дж. М. Кейнса (1883–1946) започаткували появу у 30-ті роки ХХ ст. макроекономічного аналізу та теорії державного регулювання ринкової економіки.

Подальша еволюція кейнсіанства була пов'язана з розвитком у 50–60-ті роки некейнсіанської теорії у працях Е. Хансена (1887–1976), Дж. Хікса (1904–1989), П. Семюелсона (1915), Р. Харрода (1900–1978), Є. Домара (1914), та започаткуванням у 80–90-ті роки ХХ ст. посткейнсіанства і нового кейнсіанства (Дж. Робінсон (1903–1983), Н. Калдор (1908–1986), П. Сраффа (1898–1983) та ін.

Еволюція неокласичних ідей у ХХ ст. знайшла відображення у формуванні та розвитку неортодоксальних концепцій ринку та підприємництва (Дж. Робінсон (1903–1983), Е. Чемберлін (1899–1967), Й. Шумпетер (1883–1950)), економічних теорій неолібералізму (Л. Мізес (1881–1973), Ф. Хайєк (1899–1992), В. Ойкен (1891–1950) та неоконсерватизму (М. Фрідмен (1912), А. Лаффер (1940), Р. Лукас (1937), Т. Сарджент (1943) та ін.).

Теоретичною альтернативою неокласики став інституціональний напрям економічної думки, започаткований у першій третині ХХ ст. американськими дослідниками Т. Вебленом (1875–1929), Дж. Коммонсом (1862–1945), В. Мітчеллом (1874–1948). Звернувшись до позаекономічного тлумачення суті і рушійних сил економічного розвитку представники нової течії збагатили методологію та розширили предметну сферу економічної теорії. Еволюція інституціонального напрямку у ХХ ст. пов'язана з розвитком неінституціональної теорії (Дж. Гелбрейт (1908), В. Ростоу (1916), Д. Белл (1919), Е. Тоффлер (1928) та ін.) і нової інституціональної теорії (Р. Коуз (1910), Дж. Б'юкенен (1919), Д. Норт (1920) та ін.).

Характерною особливістю сучасної економічної науки є плюралізм, багатоманітність економічних теорій та ідей, гіпотез, концепцій, методів дослідження і способів опису економічної реальності, їх взаємодоповнююче конкурентне співіснування та розвиток.

Невід'ємною складовою світової економічної науки завжди була прогресивна українська економічна думка, яка має глибокі історичні корені, традиції та наукові праці, які ввійшли до інтелектуальної скарбниці людства. Новаторські здобутки видатних українських вчених кінця ХІХ – початку ХХ ст. (М. Тугана-Барановського (1865–1919), Є. Слуцького (1880–1948), С. Подолинського (1850–1891) та ін.) не лише вивели вітчизняну економічну науку на світовий рівень, але і перевищили його за деякими важливими напрямками. Розвиток економічної думки в сучасній Україні пов'язаний з відновленням зв'язку часів та спадкоємності ідей, її поступовою реінтеграцією у світову економічну науку на основі ідейно-теоретичного та методологічного оновлення. Йдеться про деідеологізований, деконфронтаційний, врівноважений, неупереджений, об'єктивний та толерантний підхід, який потребує нового прочитання першоджерел, осмислення їх змісту в контексті відповідних історичних умов, усвідомлення спадкоємності та наступності ідей у загальному поступі світової економічної науки.

2.5 Роль і значення економічної науки і економічних кадрів у вирішенні глобальних проблем людства

Економічна наука – це сфера розумової діяльності людини, функцією якої є пізнання та систематизація об'єктивних знань про закони та принципи розвитку реальної економічної дійсності, яке в житті суспільства проявляється, щонайменше, у двох напрямках: у розробці принципів, що стають основами економічної політики, і в сприянні демократизації суспільства.

Роль економіки для окремої людини. Перебуваючи постійно у світі економічних явищ і процесів у ролі покупця, продавця (передусім продавця робочої сили), споживача, кредитора (вкладаючи свої заощадження в банк) тощо, людина відчуває на собі вплив економіки, яка допомагає:

- обрати спосіб раціонального використання своїх доходів, їх збереження від інфляційного знецінення, від можливої втрати частини з них у процесі придбання акцій, вкладання у різні засоби, правильної сплати податків тощо;

- «правильно» обрати професію, завчасно здійснювати перекваліфікацію, отримувати додаткову освіту, навчатись управляти окремими ланками виробничого процесу на підприємстві та власністю, паралельно влаштовуватись на іншу роботу (так звана подвійна зайнятість), формувати економічне та екологічне мислення та ін.;

- оволодіти професією підприємця, що передбачає знання основних її рис, критичне осмислення своїх здібностей, уміння приймати виважені управлінські рішення, йти на виправданий ризик, вступати у ділові контакти з іншими бізнесменами, передбачати можливі зміни кон'юнктури, правильно будувати свої стосунки з підлеглими, представниками влади тощо.

Значення економічної науки в житті суспільства проявляється, щонайменше, у двох напрямках: у розробці принципів, що стають основами економічної політики, і в сприянні демократизації суспільства.

Економічна наука пояснює зв'язки, допомагає зрозуміти такі загальносуспільні явища, як багатство і бідність, безробіття та інфляція, бюджетний дефіцит і державний борг. Знаючи їхню сутність і фактори впливу, можна прогнозувати розвиток подій, здійснювати певні заходи стимулювання або стримування, розвитку або гальмування, шукати ресурси для здійснення або змінювати форми організації.

Економічна наука сприяє інформованості людей, а отже, і демократизації суспільного життя. Зокрема, суспільство з найнеобхіднішим проявом

демократичної організації – виборністю органів влади – передбачає економічну інформованість не лише тих, хто претендує на владу, але й тих, хто обирає претендентів. Урядовці, політичні діячі змушені давати відповідь на важливі економічні питання: чи можливе здійснення соціальних програм, що спричинило падіння курсу грошей, як доцільно змінити систему оподаткування тощо. Якщо найширші кола населення не матимуть хоча б загальних уявлень про зміст економічних явищ, то годі чекати свідомих дій під час виборчих кампаній, референдумів, інших загальнонаціональних або місцевих акцій.

Значення економічної науки полягає передусім у тому, що вона досліджується економічним законом, механізм їх дії, а такі знання визначають економічну політику уряду. Економічна політика означає комплекс наукових ідей і положень, довго-, середньо- і короткотермінових завдань, цілеспрямованих дій з керівництва народним господарством. Наприклад, знання сутності закону грошового обігу є передумовою проведення правильної грошової політики, випуску в обіг такої кількості грошей, яка не спричиняє інфляцію. Знання закону вартості є невід'ємною умовою науково обґрунтованої цінової політики. Порушення вимог дії економічних законів зумовлює нестабільність економічної системи, гальмування темпів економічного зростання, зниження життєвого рівня населення. Отже, економічна теорія виконує практичну функцію, яка полягає у виробленні наукових основ управління народним господарством, обґрунтуванні доцільності переходу до інших форм власності та ін. З цією метою вивчають прогресивний досвід розвинутих країн світу і розробляють рекомендації по його використанню.

Економічна наука є основою цілого комплексу галузевих (економіка промисловості тощо), міжгалузевих (економічна географія, статистика та ін.) і функціональних (фінанси, кредит, прогнозування тощо), наук, які обґрунтовують певну сукупність принципів, правил, необхідних для практичної діяльності. Тим самим економічна теорія опосередковано впливає на практику господарювання як окремого підприємства, так і національної економіки

загалом. Будучи основою майже 50 економічних дисциплін, економічна теорія виконує при цьому методологічну (пізнавальну) функцію, тобто служить засобом пізнання економічних явищ і процесів.

Економічна наука також покликана виробляти новий тип економічного мислення, яке дає змогу швидко знаходити оптимальні варіанти розвитку підприємства, галузі, раціонально використовувати ресурси тощо. Формування економічного мислення є ідеологічною функцією даної теорії.

Економічна наука науково пояснює такі явища, як багатство і бідність (чому, зокрема, при чотирикратному перевищенні виробництва продовольства щодо нормальних потреб людей у світі щорічно помирає від голоду майже 40 млн осіб), масове безробіття при значному недовантаженні виробничих потужностей, інфляція, кризи, шляхи подальшого розвитку світової цивілізації та ін.

Таке значення економічної науки ставить підвищені вимоги до професії економіста. «Справжній економіст, – за словами Дж. Кейнса, – повинен бути наділений різними обдаруваннями – певною мірою він має бути математиком, істориком, ... філософом... Жодна риса людської природи або створених людиною інститутів не повинні залишатися за межами його уваги».

ТЕМА 3 ПРОФЕСІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЕКОНОМІСТА

План

- 3.1 Професійна економічна мова.
- 3.2 Термін, поняття, наукове поняття, дефініція.
- 3.3 Термінологія науки – система її наукових понять.
- 3.4 Інструментарій економічної науки і практики.
- 3.5 Економіко-математичний інструментарій.
- 3.6 Інструментарій передбачення змін економіки.
- 3.7 Економічний час: інструментарій вимірювання і регулювання.

3.1 Професійна економічна мова

Розвиток мови економістів знаходиться під впливом багатьох факторів і умов. Серед них і ті, що підносять цю мову, розширюють межі її використання в політичних, соціальних та інших процесах. Також, варто враховувати, що мова економістів не вільна від жаргонних впливів, англо-американського сленгу і термінів сучасного Інтернет-бізнесу.

З перших кроків студент вузу занурюється в атмосферу характерної тільки для його спеціальності професійної мови. Протягом усіх років навчання і потім подальшої діяльності фахівець, черпаючи нову інформацію, збагачує свою професійну мову все новими словами і виразами. Людині іншої професії дуже важко, а найчастіше і просто неможливо зрозуміти, про що говорять, наприклад, економіст-бухгалтери, економісти-комерсанти і економісти-маркетологи, спілкуючись між собою з професійних питань.

Вузька спеціалізація мови економістів всередині багатопрофільної економічної професії досягла такого високого ступеня, що економіст, який займається, наприклад, комп'ютерним економіко-математичним прогнозуванням, навряд чи зрозуміє всі тонкощі мови економіста в галузі управління персоналом і навпаки. Професійний мова фінансиста з комерційного підприємства майже нічого не говорить економісту-статистику і так далі.

Поряд з відокремленням вузьких професійних «мов» відбувається певна їх взаємодія, наприклад, їх економічної мови фахівців з автоматизованими інформаційними технологіям в економіці з мовами різних інженерно-економічних дисциплін. Все це значно ускладнює професійну мову економістів, створюючи часом ситуації, важкі для взаєморозуміння, особливо в суміжних науках і наукових напрямленнях.

Основна відмінність професійної мови від звичайної – це величезна кількість спеціальних слів і виразів, багата і широко розгалужена термінологія.

Виходячи головним чином із специфіки термінології різних економічних професій, різних областей знання, можна говорити про професійну мову бухгалтерів, фінансистів, маркетологів, або інженерів-економістів, статистиків та ін.

Звичайно, всі вони спираються на граматичні засоби і словарний фонд сучасної літературної мови. Але разом з тим, вони оперують величезним числом таких спеціальних слів і виразів, які не включаються до багатотомних словників.

Економічні словники, довідники, енциклопедії – сховища або тезауруси професійної мови. Спеціальна суто професійна лексика – зафіксована в різного роду словниках за спеціальностями. Такими є, наприклад, «Економічна енциклопедія», «Енциклопедичний словник економіста», термінологічні словники і довідники по багатьох економічних дисциплін.

Економічні енциклопедії та словники – це науково-довідкові видання, що містять систематизоване зведення відомостей з економічних наук і окремим галузям економіки. Існують такі різновиди економічних енциклопедій і словників: енциклопедії загальноекономічного змісту, спеціальні - по окремих галузях економічної науки, тлумачні термінологічні словники. В економічних енциклопедіях застосовується як алфавітне, так і систематичне розташування матеріалу, а в словниках, за рідкісним винятком – тільки алфавітне розташування.

За приблизними підрахунками в сучасній українській мові існують мільйони термінів. Аналогічне становище і в інших розвинених мовах. Близько 90% всієї лексики в них представлені науковими і технічними термінами.

3.2 Термін, поняття, наукове поняття, дефініція

У логіці «поняття» визначається як «думка, що представляє собою результат узагальнення (і виділення) предметів або явищ того чи іншого класу

по більш-менш істотним (а тому і загальним для цих предметів і в сукупності специфічним для них, що виділяють їх з безлічі інших предметів і явищ) ознакам».

Слово «термін – латинське і означає «межа, границя». Основна функція терміну – точно і однозначно називати, позначати деяке поняття науки, галузі техніки і т. п. На відміну від всіх інших слів літературної мови терміни позначають не звичайні, життєві поняття, а саме поняття науки, тобто наукові поняття.

Мова служить засобом вираження думки. Отже, термінологія економічної науки є суттєвим елементом, без якого наука просто не може функціонувати як особлива форма людської діяльності.

Засвоєння, розуміння термінології – обов'язкова умова придбання спеціальної професійної освіти. Висококваліфікованого економіста завжди відрізняє культура професійного мовлення, не тільки грамотне володіння літературною мовою, але також широке і глибоке знання термінології. Французький вчений філософ Рене Декарт одного разу сказав: «Уточніть значення слів, і ви позбавите світ від половини його помилок».

Наукове поняття – це результат наукового теоретичного узагальнення, вираження певної наукової теорії, наукової системи знань. Для початківців економістів особливо важливо з перших днів навчатися економічній науці на мові стійких і загальноприйнятих в науковому середовищі термінів.

Суть наукового поняття обов'язково розкриває визначення, чи дефініція (від лат. «визначення»).

Розуміти суть наукового поняття – це значить мати знання про зв'язок даного поняття (терміну) з іншими, про його місце в системі понять (термінів) даної науки. У самій дефініції в деякій мірі вже розкривається цей зв'язок і місце в системі понять. Ось визначення одного з економічних понять: «В процесі економічного моделювання відбувається формулювання економічних законів як категорій, що відображають найбільш стійкі внутрішні і зовнішні

зв'язки об'єкта». Таке поняття являє собою типовий економічний термін. Для розуміння суті цього визначення необхідно мати знання про зв'язок з іншими згаданими тут поняттями (економічне моделювання, економічний закон, зв'язки об'єкта).

Зовні між термінологією і рештою лексики мови немає непроникних меж. З одного боку, деякі слова повсякденної мови можуть стати термінами спеціальної сфери вживання, якщо вони стають позначенням наукових понять і їм приписується дефініція, з іншого боку, деякі терміни, потрапляючи в повсякденну мову і в звичайні словники літературної мови, втрачають там основну якість терміну – бути позначенням наукового поняття і мати дефініцію.

3.3 Термінологія науки - система її наукових понять

Економіку як науку відрізняє взаємопов'язана система термінів. Термінологія в цілому співвідноситься з системою наукових понять. Можна дати таке визначення: термінологія – це сукупність найменувань, слів і словосполучень, які використовуються для точного і однозначного позначення наукових понять в системі понять даної науки, галузі техніки, виробництва.

Терміни повинні бути точними й однозначними. Якщо більшості слів звичайної мови властива багатозначність (полісемія), то в термінологічних системах вчені прагнуть до того, щоб одному слову, словосполученню, відповідало тільки одне поняття (предмет). Якщо в загальнолітературній мові синоніми (слова з різним звучанням, але з однаковим або дуже близьким значенням) і омоніми (слова однакові за звучанням, але з різними значеннями) цілком звичайне, нормальне явище, то в термінології від синонімів і омонімів намагаються позбутися.

Термінологія, на відміну від інших пластів мови, в значній мірі є предметом постійного систематичного регулювання. В даний час на різних рівнях – галузевих (спеціальні комісії міністерств і відомств), державному та

міжнародному – проводиться велика робота з упорядкування, уніфікації і навіть стандартизації окремих галузевих систем термінів.

Терміни можуть бути представлені окремими словами і словосполученнями. Можна вказати на деякі особливості, які більшою мірою властиві термінам і менше виражені в нетермінах або зовсім в них не зустрічаються. Так, в середньому терміни мають більшу довжину, ніж основна маса звичайних слів. Наприклад, «інституціоналізм», «зовнішньоекономічні зв'язки», «антиінфляційна політика» і т. п. Особливою довжиною, як відомо, відрізняються наукові (систематичні) назви «Парето-ефективність», «трансакційні витрати». Збільшення середньої довжини термінів, звичайно, не є позитивною якістю. Це залежить від дії однієї з провідних тенденцій у розвитку сучасних термінологій. Тенденція ця проявляється у створенні для позначення нових наукових понять складних або складноскорочених слів шляхом додавання декількох основ, взятих цілком або усічених, з приєднанням приставок і суфіксів. Завдяки такому способу словотворення терміни стають вельми інформативними. Адже за значеннями складових елементів можна уявити собі деякий загальний зміст, що позначається словом поняття. А це дуже важливо, якщо врахувати, наскільки велике число термінів і які труднощі запам'ятовування пов'язані з цим. Так, наприклад, знання окремих словообразуючих елементів в терміні «зарплата» дозволяє краще запам'ятати і засвоїти поняття «заробітна плата».

У термінології помітно представлені так звані ініціальні скорочення (аббревіатури), що складаються з комбінації перших букв або звуків слів: ЕММ (економіко-математичні моделі), СНР (система національних рахунків), ВВП (валовий національний продукт). Існують цифрові символи і цілі знакові системи, загальновідомі математичні символи, символічний запис застосовується, для позначення формули і та ін.

З яких же мовних джерел черпаються терміни? Який мовний матеріал для цього використовується? Сучасна професійна мова економістів – продукт

багатовікового розвитку світової економічної науки. Колосальний вплив на цей процес чинила культура і наука Стародавньої Греції та Риму. Перші видання, що наближаються до економічних словників, з'явилися в кінці XVII – початку ХУІІІ століть у Великобританії, Німеччині, Франції та інших державах Європи.

Очевидно, що сучасна економічна наука черпає нову термінологію з наукових праць найбільш авторитетних економістів світу. У числі вчених-економістів, чиїми іменами названі нові категорії, поняття, терміни насамперед економісти Нобелівські лауреати (премії присуджуються з 1969 р).

Словникове багатство давньогрецької і латинської мов стало для термінології майже всіх, без винятку, наук основним будівельним матеріалом при створенні багатьох тисяч термінів. Жодна європейська країна не залишилася в стороні від цієї стовпової дороги термінотворчества. І до теперішнього часу значна частина нових термінів будується з використанням так званих інтернаціоналізмів, тобто слів, основ, приставок і суфіксів давньогрецької і латинської мов. У жодній іншій галузевій термінології інтернаціоналізми не отримали настільки систематичного і всеосяжного розвитку, як в економіці.

У роки економічної перебудови господарства в Україну хлинув потік англійської економічної термінології, в свою чергу утвореної з слів греко-латинського походження. Є також значні масиви термінів - всі міжнародні терміни фінансово-банківської сфери, терміни валютно-фінансових бірж, найменування, подібно ботанічним, складені цілком, на основі граматики, фонетики і алфавіту латинської мови.

У професійній мові західних економістів будь-якої країни світу деякі спеціальні вирази вживаються тільки латинською мовою.

Лексичний фонд, численні словотвірні елементи давньогрецької і латинської мов і сьогодні залишаються основним міжнародним джерелом для поповнення термінології. Крім зазначених вище історичних причин цього явища, є і чисто мовні причини. Перша полягає в тому, що античні мови

належать всім націям. Вони є «загальним» фондом, з якого видобувається «будівельний» матеріал для створення міжнародних термінів, і поки в доступному для огляду майбутньому жоден національний язик не зможе претендувати на роль єдиної міжнародної мови. Друга причина полягає в тому, що ці мови мертві. Якщо в живих мовах слова здебільшого мають багатозначність, набувають в спілкуванні переносні додаткові значення, то в мертвих мовах це неможливо. Запозичені з них слова вживаються, як правило, тільки в одному, єдиному, значенні. Більш того, словам і словоутворюючим елементам мертвих мов можна надати умовне, вузькоспеціальне, термінологічне значення, якого вони не мали в цих мовах.

У сучасній професійній економічній мові можна виділити три основні групи термінів. Перша група – загальноекономічна термінологія, що охоплює найменування інструментарію фундаментальної економічної науки.

Друга група – спеціальна економічна термінологія прикладного інструментарію. Вона включає терміни різних економічних спеціалізацій, які перебувають всередині спеціальностей.

Третя група – спеціалізована економічна термінологія.

3.4 Інструментарій економічної науки і практики

Потреби в певному інструментарії виникають не тільки відповідно до господарських запитів практики виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів (робіт, послуг), але і під тиском і замовленням політичних систем.

Інструментарій економічної науки і практики являє собою сукупність систематизованих економічних понять, термінів, дефініцій, призначених для виконання економічних робіт-функцій з метою отримання в кожній конкретній справі максимально можливого економічного результату, ефекту за рахунок раціонального використання економічних ресурсів.

Зміст поняття «економічний інструментарій». Вивчення сучасної літератури з економічних проблем дозволяє виявити коло питань, що відносяться більшістю економістів до поняття «економічний інструментарій». Їх можна узагальнити наступним чином:

- інструментарій – це засоби пізнання, що застосовуються в теоретичній і практичній діяльності людей для дослідження системи економічних виробничих відносин;

- інструментарій – це методи, форми і засоби, що використовуються у формуванні економічного мислення, виховання;

- інструментарій – це математичні, технічні, логічні та інші засоби, прийоми, способи вираження в формалізованому вигляді економічних категорій;

- інструментарій – це методи впорядкованої діяльності, спрямованої на досягнення мети в області теорії і практики.

Склад економічного інструментарію. Це відоме сучасній економічній науці безліч законів, теорій, підходів, постулатів, парадигм, концепцій, принципів, методів, методик, інструкцій, індексів, індикаторів, показників, параметрів та інших інструментальних засобів.

Виведення принципів із фактів називається економічним аналізом. Економічні принципи особливо цінні в якості прогнозних інструментів, вони служать основою для вибору економічної політики. Економісти формулюють економічні принципи, які є інструментами в рішенні економічних проблем. Досягається це за допомогою інструментарію різноманітних методів, теорем, законів, рівнянь, кривих, форм, факторів, реформ, курсів, ставок, операцій, правил і багатьох інших інструментальних засобів.

Мета і завдання економічного інструментарію. Завдання інструментарію економічної теорії – формулювання принципів, законів або моделей реальної поведінки індивідів та інститутів. До складу економічного інструментарію

включають зазвичай компоненти господарського механізму. Наприклад кредит, прибуток, рентабельність, собівартість, заробітна плата, економічні стимули і санкції, економічні резерви та ін.

Таким чином, терміном «інструментарій» в економічній науці позначають ті кошти, прийоми, способи, без яких неможливо ефективно здійснювати ні теоретико-пізнавальну, ні ринково-практичну діяльність в галузі управління, організації та планування розвитку підприємницьких структур.

Зміна економічних цілей і завдань обумовлює використання різних наборів інструментальних засобів. У діловій практиці застосовується широкий асортимент традиційних, усталених, багатоаспектних економічних інструментів – продукту наукової теорії і практики минулих років.

Склад економічного інструментарію постійно оновлюється. Потрібно враховувати, що всі сучасні інструментальні засоби постійно розвиваються і удосконалюються під впливом економічного, соціального і технічного прогресу. Оновлюються, уточнюються і актуалізуються стосовно запиту практики та економічної науки, вводяться нові, розширюються сфери застосування, змінюється частота і комплексність використання інструментарію.

Інструментарій економічної науки активно застосовується грамотними фахівцями. І завдяки цьому вирішуються поточні та перспективні завдання, досягається гарантовано високий економічний ефект в пошуку і використанні пільг, складанні бізнес-плану, виборі джерел фінансування, організації руху грошових коштів та інших функцій і завдань.

Взаємопроникнення інструментарію різних наук. Актуалізація інструментарію в будь-якій науці така, що, якщо в якій-небудь її підгалузі виникає новий, прогресивний і універсальний по застосуванню інструментарій, то він швидко запозичується і з користю застосовується в суміжних галузях цієї науки.

3.5 Економіко-математичний інструментарій

На практиці економіко-математичні моделі використовуються як інструмент прогнозування, планування і управління. Відповідно до цілей побудови розрізняють дискриптивні або описові економіко-математичні моделі та конструктивні моделі.

Дискриптивні економіко-математичні моделі покликані пояснити ті чи інші існуючі економічні явища і процеси. Класичними прикладами тут є моделі економічного зростання і моделі конкурентної економічної рівноваги.

Сучасні моделі рівноваги є сукупністю виробників і споживачів. Стан рівноваги досягається тоді, коли жоден з виробників і споживачів не зацікавлений у зміні своїх дій.

Дискриптивні економіко-математичними моделями є моделі зростання економіки, призначені для прогнозу основних крупноагрегованих показників розвитку народного господарства; прогнозні моделі для різних частин економіки, що базуються на апараті математичної статистики, зокрема кореляційного аналізу.

Розвиток конструктивних економіко-математичних моделей – новий етап в області моделювання економічних явищ. Основна особливість їх полягає в тому, що предметом моделювання є економіка. Конструктивні економіко-математичні моделі вплинули на розвиток економічної теорії в цілому. Першими економіко-математичними моделями прийнято вважати схеми відтворення К. Маркса. Поштовхом до інтенсивного розвитку конструктивних економіко-математичних моделей послужило відкриття лінійного програмування – нової математичної дисципліни для аналізу і вирішення екстремальних задач з обмеженнями. На базі лінійного програмування була створена модель оптимального планування в економіці.

3.6 Інструментарій передбачення змін економіки

Передбачення позитивних і негативних, пов'язаних і непрямих наслідків, прийнятих в економічних системах перспективних рішень – важлива перевага інструментарію сучасної науки. Вибір стратегічних рішень не може ґрунтуватися тільки на інтуїції і здоровому глузді. І роль передбачення тим значніше, чим більше інвестиції, необхідні для прийняття і втілення в життя певних заходів.

Стало очевидно, що багато заходів, ефективні з економічної точки зору, згодом можуть привести до небажаних екологічних наслідків. Таким чином, розрахунки майбутніх станів економіки набули якісно інший характер в сучасному, все більш взаємопов'язаному, світі. Велику роботу в цій галузі веде апарат ООН та пов'язані з ним міжнародні організації.

3.7 Економічний час: інструментарій вимірювання і регулювання

В перехідній економіці реальністю кожного дня і години господарського життя стала ринкова формула: «Час – гроші», а ігнорування в економічному житті фактору часу кожен раз обертається не тільки втратою часу, але і упущенням економічної вигоди. Тому, сьогодні, коли чітко чутно як, образно кажучи, «цокає економічні годинник» життя кожної людини, її сім'ї, фірми, галузі та країни, – безвідповідально не розуміти і не використовувати годинниковий механізм реалізації економічних процесів, циклічність повторення строго по заздалегідь розрахованому графіку явищ, робіт і подій на всіх рівнях економіки.

Інституалізація економіки, як вчить економічна теорія, вводить обов'язковий режим точного поєднання часу укладення та виконання договорів, контрактів, які спираються на численні інституційні тимчасові обмеження, норми, правила, обов'язки. Під цей механізм економіки ринкового

часу підведений потужний фундамент теорій попиту-пропозиції, законів конкурентних регуляторів, правил і процедур продажу своїх прав власності. Тому виробникам і споживачам на сучасних конкурентних ринках, необхідні якісно нові економічні знання і нові методики їх інтерактивного і недорогого освоєння тимчасового механізму функціонування ринків. Ефективність практичного використання теорій економіки часу з метою регулювання процесів господарського життя фірм і компаній – очевидна.

Розуміти і вміти застосовувати один із центральних економічних законів – Закон економії часу – це одна з ключових проблем ринкової економіки і пошуку її рішення з залученням перевіреного часом інструментарію аналізу, планування, цільового програмування циклічних процесів, як показує досвід країн, де вже вміють регулювати події катастроф, криз, циклів, є найбільш ефективними. Головне, що дозволяє бути впевненим у цьому – можливість за допомогою відповідного інструментарію вимірювати і регулювати час циклів життя економічних процесів і систем, раціонально використовувати невідновлюваний ресурс – час життя цих процесів.

ТЕМА 4 СФЕРА І ХАРАКТЕР ДІЯЛЬНОСТІ БАКАЛАВРА «ЕКОНОМІКА». КАР'ЄРНИЙ РОЗВИТОК І ПРОЦЕС ПОШУКУ РОБОТИ

План

- 4.1 Сфери прикладання праці. Напрями та види діяльності.
- 4.2 Особисті і ділові якості економіста.
- 4.3 Процес кар'єрного розвитку. Кроки та етапи пошуку роботи.
- 4.4 Кроки самооцінки. Проведення повної самооцінки.
- 4.5 Планування розвитку кар'єри.
- 4.6 Основні напрямки успішного управління кар'єрою.

4.1 Сфери прикладання праці. Напрями та види діяльності

Основними завданням економіста є:

- планування матеріальних, трудових і фінансових витрат, раціональне використання всіх видів ресурсів;
- визначення внутрішніх та зовнішніх чинників впливу на економічні результати виробництва та реалізації продукції, прибутковості, фінансового стану та платоспроможності підприємства;
- підвищення ефективності діяльності підприємства, враховуючи аналіз його фінансово-господарської діяльності, розроблення заходів щодо забезпечення режиму економії;
- обґрунтування, який з обраних напрямків діяльності є рентабельний, який проект слід призупинити або зовсім закрити.

Економіст здатний дати повний економічний аналіз роботи підприємства або цілої галузі та визначити подальшу стратегію розвитку.

Де працюють економісти? Це насамперед економічні, фінансові, маркетингові, виробничо-економічні та аналітичні служби організацій різних галузей, сфер та форм власності. Якщо зайти на сайти кадрових агенцій, які займаються підбором персоналу для підприємств та організацій, або безпосередньо на сайти компаній – роботодавців, то серед вакансій, які потребують вищої економічної освіти, можна знайти багато найменувань посад: економіст, економіст-бухгалтер, економіст-аналітик, економіст -нормувальник, економіст з управлінського обліку, економіст по роботі з банками, економіст відділу економічного та статистичного аналізу, економіст з планування виробництва, економіст з праці та заробітної плати, економіст відділу внутрішнього аудиту тощо. Нерідко у позначенні вакансії відсутнє слово «економіст», але у докладнішому описі серед вимог до освіти буде наявність диплома про вищу професійну освіту за напрямом «Економіка».

Багато випускників працюють у комерційних банках, страхових компаніях, інвестиційних інститутах та інших фінансових установах. Органи державного та муніципального управління також приймають працювати випускників – економістів. Ще одна сфера професійної діяльності – це науково-дослідні організації.

4.2 Особисті та ділові якості економіста

Досягти успіху у професійній кар'єрі можливо лише за умов конкурентоспроможності випускника на ринку праці. Отже, сьогодні, одним із першочергових завдань системи професійної освіти є підготовка конкурентоспроможного фахівця, який має високий рівень професійної компетентності.

Процес підготовки сучасного фахівця має визначатися стратегічними напрямками розвитку світової освіти. Так, у доповіді заступника директора Департаменту освіти, культури і спорту Ради Європи М. Стобарта окреслено 5 ключових компетенцій:

1) політичні й соціальні компетенції, такі як здатність брати на себе відповідальність, брати участь у спільному прийнятті рішень, регулювати конфлікти ненасильницьким шляхом, брати участь у функціонуванні та у поліпшенні демократичних інститутів;

2) компетенції, що стосуються життя в суспільстві, які повинні перешкоджати виникненню расизму або ксенофобії. Освіта повинна озброїти молодь такими міжкультурними компетенціями, як повага один до одного, здатність жити з людьми інших культур, мов, релігій;

3) компетенції, що стосуються володіння усним і письмовим спілкуванням. Вони настільки важливі в роботі та суспільному житті, що тим, хто ними не володіє, загрожує виключення із суспільства. До цієї групи

компетенцій належить володіння декількома мовами, значення якого все більше зростає;

4) компетенції, пов'язані з виникненням інформаційного суспільства. До них належать: володіння новими технологіями, вміння їх застосовувати, розуміти їх сильні і слабкі сторони, здатність критично осмислювати інформацію та рекламу, яку поширюють ЗМІ;

5) здатність навчатися протягом життя як основа безперервної підготовки у професійному плані, а також в особистому й суспільному житті.

У проєкті «Tuning Educational Structures in Europe» («Розбудова освітніх структур у Європі») на основі головних цілей загальної освіти, соціального досвіду та досвіду особистості, а також основних видів діяльності учнів (студентів) визначено перелік ключових освітніх компетенцій, що дозволять опанувати соціальний досвід, здобути навички життя і практичної діяльності в сучасному суспільстві. За робочою класифікацією вони були розділені на три категорії: інструментальні, міжособистісні й системні.

Інструментальні, які включають когнітивні здатності, здатність розуміти й використовувати ідеї; методологічні здатності, здатність розумно управляти навколишнім середовищем, організовувати час, розробляти стратегії навчання, приймати рішення і розв'язувати проблеми; технологічні вміння, вміння використовувати техніку, комп'ютерні навички і здатності інформаційного керування; лінгвістичні вміння, комунікативні компетенції. Конкретизований набір уключає: здатності до аналізу й синтезу; здатність до організації і планування; базові загальні знання; базові знання за професією; комунікативні навички рідною мовою; елементарні комп'ютерні навички; здатність отримувати й аналізувати інформацію із різних джерел; здатність вирішувати проблеми; здатність приймати рішення.

Міжособистісні, тобто індивідуальні здатності, пов'язані з вмінням виражати почуття й відносини, критичним осмисленням і здатністю до самокритики, а також соціальні навички, пов'язані із процесами соціальної

взаємодії та співробітництва, умінням працювати у групах, брати соціальні й етичні зобов'язання. Набір міжособистісних навичок включає: здатність до критики й самокритики; здатність працювати в команді; міжособистісні навички; здатність працювати в міждисциплінарній команді; здатність взаємодіяти з експертами в інших предметних областях; здатність сприймати міжкультурні розходження; здатність працювати у міжнародному контексті; прихильність до етичних цінностей.

Системні, тобто сполучення розуміння, відношення та знання, які дозволяють сприймати, яким чином частини цілого співвідносяться один з одним і оцінювати місце кожного із компонентів у системі, здатність планувати зміни з метою вдосконалювання системи та конструювати нові системи. Системні компетенції включають: здатність застосовувати знання на практиці; дослідницькі здатності; здатність до навчання; здатності до адаптації у нових ситуаціях; здатність до генерації нових ідей (творчості); здатність до лідерства; розуміння культур і звичаїв інших країн; здатність працювати автономно; здатність до розробки і керування проектами; здатність до ініціативи і підприємництва; відповідальність за якість; воля до успіху.

Професійна компетентність майбутнього спеціаліста формується на засадах теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та життєвого досвіду, що зумовлює готовність фахівця до виконання професійних обов'язків та забезпечує високий рівень його самоорганізації. Зміст цього поняття обумовлюється багатьма факторами, зокрема, рівнем розвитку техніки, науки, економіки, освіти; процесами, які відбуваються в суспільстві; суспільним замовленням.

Змістом діяльності економіста може бути здійснення економічного аналізу господарської діяльності організації, розробка заходів щодо забезпечення режиму економії, підвищення ефективності робіт, виявлення резервів, попередження збитків і непродуктивних витрат, більш раціональне використання усіх видів ресурсів. Фахівець-економіст виконує розрахунки

матеріальних, трудових і фінансових витрат, необхідних для здійснення робіт (послуг), здійснює дослідження і розробки в освоєнні нової техніки й технології. Рівень спілкування помірний за інтенсивністю.

Відповідно до первинних посад, які може обіймати економіст, він підготовлений виконувати наступні функції: обліково-аналітичну, нормопроектну, організаційну, контрольну, експлуатаційно-технологічну, інформаційну, планову. Фахівець-економіст повинен мати здатності розв'язувати проблеми і завдання соціальної діяльності, зокрема:

- 1) організувати власну діяльність;
- 2) здійснювати саморегулювання поведінки та вести здоровий спосіб життя;
- 3) провадити соціологічні дослідження;
- 4) враховувати суспільні відносини та політичні переконання у процесі діяльності;
- 5) здійснювати ефективне ділове спілкування;
- 6) враховувати основні економічні закони у процесі професійної діяльності;
- 7) враховувати правові засади у професійній діяльності;
- 8) враховувати процеси соціально-політичної історії України у професійній діяльності;
- 9) враховувати моральні переконання та смакові уподобання у процесі безпечної та ефективної діяльності;
- 10) застосовувати закони формальної логіки у процесі інтелектуальної діяльності;
- 11) забезпечувати екологічно збалансовану діяльність;
- 12) здійснювати екологічний аналіз заходів (інновацій) у галузі діяльності;
- 13) забезпечувати необхідний рівень індивідуальної безпеки в разі виникнення типових небезпечних ситуацій;

- 14) орієнтуватися у сучасних концепціях наукових знань;
- 15) орієнтуватися в історичному спадку економічних шкіл і теорій.

4.3 Процес кар'єрного розвитку. Кроки та етапи пошуку роботи

Розвиток кар'єри – процес, що включає рух від одного місця кар'єрної діяльності до іншого. В найбільш загальній і інтегрованій формі цей процес включає чотири основні кроки, кожен з яких має особливі характеристики й діяльність.

Процес розвитку кар'єри:

1. САМООЦІНКА: Навички і здібності, Мотивація, Інтереси, Цінності, Темперамент, Досвід, Освіта.
2. ДОСЛІДЖЕННЯ КАР'ЄРИ: Інформація, Завдання, Цілі (індивідуальні, організації і суспільства), Альтернативи.
3. РОЗВИТОК НАВИЧОК для: Дослідження поведінки, Написання резюме і листів, Визначення перспектив, Вивчення мережі, Проведення інформаційних інтерв'ю.
4. ЗДІЙСНЕННЯ КРОКІВ ПОШУКУ РОБОТИ: Дослідження, Визначення перспектив, Організація мережі, Інформаційні інтерв'ю, Робочі інтерв'ю.

Кроки та етапи пошуку роботи:

Етап дослідження:

1. Визначте мотивуючі навички і здібності.
2. Визначитесь з роботою / кар'єрними цілями.
3. Досліджуйте людей, організації, співтовариства і робочі місця Стадія написання.
4. Підготуйте резюме і листи для пошуку роботи Стадія контакту з роботодавцем.
5. Проведіть інформаційні і мережеві інтерв'ю.
6. Пройдіть співбесіди.

7. Домовитися про зарплату й строки зайнятості.

Кроки пошуку роботи:

Крок 1. Самооцінка.

Крок 1.1 Написання Вашого списку гордості. Список досвіду з Вашого минулого, який є позитивним для Вас.

Крок 1.2 Особистість. Один з найважливіших факторів у визначенні Вашого щастя й успіху в роботі є розуміння Вашої індивідуальності, що також стосується характеристик або відношення.

Крок 1.3 Цінності.

Крок 1.4 Навички. Навичка є вивченою здатністю робити щось добре. Навички – валюта, що використовується робітниками. На ринку праці Ви одержуєте плату в обмін на навички, які Ви пропонуєте й використовуєте в роботі. Люди, які можуть описати себе потенційному роботодавцеві з погляду їхніх навичок, більш імовірно, знайдуть роботу, яку вони хочуть і яка їм подобається.

Крок 1.5 Інтереси. Цей крок допоможе Вам організувати інформацію з попередніх секцій. Ви довідаєтеся, як пов'язати Вашу професійну особистість з плануванням кар'єри.

Крок 1.6 Знання і стиль навчання. Протягом життя ви отримували інформацію, відвідуючи заняття, працюючи над проектами, читаючи незалежно, подорожуючи й за допомогою інших методів. На даному етапі важливо оцінити те, що ви знаєте і як вам подобається вчитися.

Крок 1.7 Підприємництво як крок вибору кар'єри.

Крок 1.8 Об'єднання результатів вашої самооцінки.

Крок 2. Процес пошуку роботи.

Перша секція Кроку 2 включає наступні області:

1. Короткий огляд тенденцій кар'єри.
2. Зміни в організаційних віруваннях.
3. Нові альтернативи роботи.

4. Професійна діаграма дослідження.

Крок 3. Ухвалення рішення.

Модель ухвалення рішення може використовуватись для того, щоб зробити багато типів з пов'язаних з кар'єрою рішень. Наприклад, ви можете використовувати модель, щоб визначити:

1. У яку професійну область увійти.
2. Чи почати малий бізнес.
3. Яку навчальну/освітню програму обрати.
4. Чи поміняти роботу.
5. Чи змінити вид заняття.

Крок 4. Мережі і контакти. Ця секція пошуку роботи допоможе вам:

1. Підготуватися до пошуку роботи.
2. Використовувати традиційні методи пошуку роботи.
3. Використовуйте творчі методи в пошуках зайнятості.
4. Досліджувати роботодавців.

5. Мережа: розвивати навички й установлювати контакти Резюме – це систематична оцінка ваших навичок з погляду пошуку роботи. Маркетингові поради, що використовуються для проведення інтерв'ю.

Крок 5. Робота. Ця секція допоможе вам: – оцінити пропозиції роботи; – вписатися у вашу нову роль і організацію; – продовжувати вчитися з на досвіді вашої роботи.

Крок 6. Планування роботи, що буде справою всього життя Ця секція допоможе вам: 1. Зрозуміти роль майбутнього у ваших поточних зусиллях з планування. 2. Почати діяти на постійній основі, щоб побудувати вашу кар'єру на довгий час.

4.4 Кроки самооцінки. Проведення повної самооцінки

Самооцінка може виявити Ваші характеристики, інтереси, цінності й навички. Це визначить Ваші сильні і слабкі сторони. Пошук відповідності між

ними й роботою, що Ви розглядаєте, є найбільш важливим кроком, який Ви можете пройти перш, ніж напишете резюме або почнете пошук роботи.

Розуміння кар'єрних груп. Кар'єрні групи, що використовуються, базуються на дослідженнях і розробках професійного психолога доктора Джона Холланда. У цій моделі є шість професійних типів.

Професійні типи: 1. Реалістичні. 2. Допитливі. 3. Артистичні. 4. Соціальні. 5. Ініціативні. 6. Традиційні.

Реалісти описують себе як: надійні, упевнені в собі, компетентні, стабільні, прямі, чесні, природні, практичні і ошадливі. Їх робочий стиль: у взаємодіях з іншими вони воліють добиратися до суті, не люблять тривалих переговорів, хочуть знати, що потрібно зробити щоб їх залишили в спокої для виконання роботи і завершення її в першу чергу.

Допитливі мислителі описують себе як: самовизначенні, інтелектуальні, цікаві, логічні, пунктуальні, аналітичні, ошадливі, незалежні і раціональні. Їх робочий стиль: хочуть працювати самі, просять й забезпечують багато деталей перед умовиводом, хочуть знати причини рішень й прагнуть, щоб інформація була представлена логічним і лінійним способом.

Артистичні творці описують себе як: творчі, емоційні, виразні, наділені уявою, незалежні, ідеалістичні, відкриті, оригінальні, нетрадиційні і терпимі. Їх робочий стиль: віддають перевагу творчому підходу до рішення проблеми і планування, у великій степені покладаються на інтуїцію і уяву й насолоджуються отриманням свободи у визначенні можливостей рішення проблем.

Соціальні помічники описують себе як: корисні, здатні до співпраці, товариські, тактовні, дружні, добрі, щедрі, терплячі і кмітливі. Їх робочий стиль: віддають перевагу опрацюванню доступної інформації і збору інформації перш, ніж створити план дії, працюють в мережі, щоб зібрати інформацію і прийняти рішення й віддають перевагу командному підходу.

Ініціативні майстри угод описують себе як: заповзятливі, енергійні, оптимістичні, приємні, екстраверти, популярні, товариські, упевнені у собі й честолюбні. Їх робочий стиль: прагнуть керувати командою для досягнення мети, люблять зосереджуватись на повній картині, тоді як інші закінчують частини плану, зручно почувають себе при делегуванні обов'язків.

Звичайні організатори описують себе як: ті, що вміють пристосовуватись, практичні, обережні, слухняні, ефективні, акуратні, сумлінні, постійні, бережливі й вміють діяти по плану. Їх робочий стиль: прагнуть мати ясний і структурований план і слідувати йому, приділяти увагу деталям і отримують задоволення від з'єднання частин плану.

4.5 Планування розвитку кар'єри

Розвиток ринку праці в сучасних умовах по цілому ряду причин призводить до високого рівня безробіття серед молодих фахівців – випускників вищих і середніх спеціальних навчальних закладів. Це потребує від них високого рівня особистісної зрілості й готовності діяти в складних економічних обставинах. Усвідомлення цілей своєї професійної діяльності, планування кар'єри й бажання реалізувати свій потенціал – важливі умови успішної стратегії поведінки на ринку праці.

Ринок праці в сучасних економічних умовах характеризується високою конкуренцією й пред'являє до людини тверді вимоги: наявності не тільки відповідної кваліфікації, але й досвіду роботи, комунікабельності й новаторського мислення. Все це ускладнює процес працевлаштування навіть для висококласних професіоналів. Більше 40 % випускників ВНЗ не можуть знайти роботу зі спеціальності.

Тенденції розвитку ринку праці висувають особливі вимоги до випускників вузів – ви повинні бути готові заявити про себе як про гнучких й

добре адаптивних особистостей, які готові прийняти виклик складної ситуації й вибудувати оптимальний кар'єрний шлях.

Динамічна кар'єра в цей час вважається одним із ключових показників ділового успіху і відчутним результатом професійної діяльності людини.

Кар'єра – закономірний результат успішної професійної діяльності, спрямованої на максимальну реалізацію ділового й особистісного потенціалу співробітника й пов'язаної із системою його життєвих цінностей.

Традиційний підхід до опису професійного розвитку співробітника в організації припускає виділення етапів кар'єри за критерієм віку, однак етап професійного росту не завжди пов'язаний з віком. Важливо розділяти часовий період розвитку особистості й фази розвитку професіонала.

Одним з відомих дослідників кар'єри Е. Шейном виділено сім основних кар'єрних стратегій («якорів»), за допомогою яких можна характеризувати кар'єрні устремління людини й місце кар'єри в системі його життєвих цінностей.

1. Професійна компетентність.

Ця установка пов'язана з пошуком людиною визнання своїх здатностей і талантів у певній області (наукові дослідження, технічне проектування, фінансовий аналіз та т. ін.). У випадку, якщо робота не дозволяє їх розвивати, швидко губиться інтерес до неї.

2. Менеджмент.

У цьому випадку першорядне значення має орієнтація особистості на посаду, що дозволяє управляти організацією справи: об'єднувати зусилля інших людей і нести повноту відповідальності за кінцевий результат.

3. Автономія (незалежність).

Первинна турбота для особистості із цією орієнтацією – звільнення від організаційних правил, обмежень.

4. Стабільність.

Ця кар'єрна орієнтація обумовлена потребою в безпеці й стабільності для того, щоб майбутні життєві події були передбачувані.

5. Служіння.

Основними цінностями при даній орієнтації є «робота з людьми», «служіння людству», «допомога людям», «бажання зробити світ краще».

6. Виклик.

Основні цінності в кар'єрній орієнтації цього типу – конкуренція, перемога над іншими, подолання перешкод, рішення важких завдань.

7. Підприємництво.

Людина з такою кар'єрною орієнтацією прагне створювати щось нове, вона хоче переборювати перешкоди, готова до ризику.

Протягом свого професійного життя працівники можуть вибрати різні варіанти кар'єрного просування:

1 – просування по службових сходах в одній організації в рамках одного виду діяльності;

2 – просування по службових сходах в одній організації зі зміною виду діяльності;

3 – перехід в іншу організацію в рамках того ж виду діяльності;

4 – перехід в іншу організацію зі зміною виду діяльності.

Мотивація вибору того або іншого варіанту кар'єрного просування пов'язана, з одного боку, з мотивами професійної діяльності, з іншого боку – із прихильністю організації, крім того, на мотиви вибору впливають об'єктивні та суб'єктивні фактори, що сприяють кар'єрному просуванню. Серед факторів, що так чи інакше впливають на мотивацію кар'єрного росту, виділяються : соціально-політичні, організаційні, статеві, особистісні.

4.6 Основні напрямки успішного управління кар'єрою

Постановка завдання. Спочатку ви повинні зрозуміти, де ви зараз знаходитесь, потім вирішити, куди хочете рухатися, а потім необхідно не

просто визначити мету, але і постаратися сформулювати і прямо-таки накреслити шлях, по якому ви туди дістанетеся, тобто встановити цілі кар'єри і виявити, як ви їх досягнете. Слід брати до уваги, що існують відомі обмеження планування кар'єри, оскільки багато чинників майбутнього є практично непередбачуваними.

Проте ви можете провести власний SWOT-аналіз, виявивши свій нинішній рівень навичок і компетентності, тобто інструментів, які або приведуть вас до мети, або перешкоджають її досягати. Можливості визначаються при оцінці довкілля, тобто того, що є в наявності зараз і чого можна чекати в довгостроковому розрізі, за допомогою вивчення існуючих трендів. Погрози – перешкоди також виявляються в довкіллі, і їх розпізнавання дозволить вам мінімізувати ризики.

Далі потрібно визначити свої сильні сторони, те, що ви робите краще за інших, що забезпечує вам конкурентну перевагу на ринку праці. Але і для цього може потрібно вклад з боку людей, що оточують вас. Виявлення сильних сторін має на увазі краще розуміння ваших інтересів і переваг : пам'ятаєте, що ви не досягнете успіху в роботі, яка вам не подобається.

На думку британського психолога Річарда Уайзмена, десять років поведінки «щасливчиків» і «невдахи», що вивчала особливості, існують чотири правила, яких дотримуються усі удачливі люди:

- розширювати кругозір. Прагнути випробувати себе в чомусь новому, що хоч би побічно може бути корисним для просування вперед;
- довіряти власній інтуїції і не слухати песимістів;
- робити ставку на кращий результат, налаштовуватися на перемогу;
- бачити в будь-якому досвіді, навіть провальному позитивні моменти.

Важче визначити власні слабкості, тобто області, де потрібне поліпшення ваших знань і навичок. Вам потрібно знати, які критичні чинники успіху у вибраній вами області, і удосконалити ті аспекти ваших знань і навичок, в яких ви слабкі.

Формування стратегії кар'єри. Після проведення ретельного аналізу ви повинні на його базі сформулювати стратегію своєї кар'єри. Варіанти вибору можуть включати наступне:

- збільшення відповідальності на існуючій посаді;
- горизонтальне переміщення;
- просування вгору на посаду з підвищеною відповідальністю;
- перепідготовка для опанування нового набору знань.

Альтернативні шляхи розвитку кар'єри. Якщо у минулому шлях кар'єри зазвичай означав рух вгору по управлінських посадах, то зараз існують додаткові варіанти, що надають можливості тим людям, які не зацікавлені в традиційному шляху. Можна виділити декілька груп співробітників що успішно розвивають свою кар'єру різними шляхами:

- лінійні менеджери, що просуваються вгору традиційним шляхом через управлінські посади. Тут особливу роль може зіграти здатність стратегічного бачення проблем організації;

- менеджери проектів, що вносять важливий вклад до успіху організації. Чим розвиненіша в компанії проектна форма організації робіт, тим більше значення мають люди, здатні ефективно керувати проектними командами;

- джерела ресурсів, співробітники, добувні фінансові і людські ресурси необхідні для роботи організації. Чим більше різноманітних ресурсів вимагається для ведення бізнесу, тим більше значення мають люди, здатні налагодити ефективну взаємодію з постачальниками цих ресурсів;

- золотий фонд талантів, група співробітників, які реально виконують критично важливу роботу в організації (експерти, що мають знання, навички і здатність втілювати в життя стратегічні установки, шляхом конкретної щоденної роботи).

«Кар'єробудівництво». Не існує універсальних, придатних на усі випадки життя рецептів створення успішних кар'єр. Але є ряд принципів

«кар'єробудівництво», які корисно прагнути дотримувати за будь-яких обставин:

- будьте унікальні розвивайте ваші конкурентні переваги, знання і навички;
- визначайте, що саме ви в першу чергу відповідальні за розвиток своєї кар'єри;
- знайте, куди ви рухаетесь;
- налагоджуйте зв'язки, які можуть допомогти вашій кар'єрі;
- знайте, що треба для досягнення ваших цілей;
- визначайте важливість політичних аспектів;
- знайдіть хорошого наставника, щоб він був вашим радником по розвитку кар'єри;
- зберігайте позитивний настрій.

Що ж робити, якщо постійно не везе? Психологи пропонують допомогти самим собі, провівши так званий сценарний аналіз. Сценарний аналіз – спроба зрозуміти, куди ведуть рейки, по яких їде ваш паровоз, – один із способів, що допомагають людині подивитися на себе з боку і вирішити, – потрібне щось міняти або ні. Можна продовжувати грати все ту ж роль, якщо сценарій цілком влаштовує, а можна узяти на себе режисерські функції – перебудувати мізансцени а то і зовсім поставити новий спектакль з іншим сюжетом. Людині, що вирішила змінитися, має сенс зробити наступні кроки :

- усвідомити свій сценарій («запрограмованість» на ситуацію);
- розлучитися з однозначними установками. Усвідомити, що варіантів існує множина, – це вже намацати шлях до свободи;
- побачити різні шляхи зміни своєї «сценарної програми» – можливість руху вашого «паровоза» по різних шляхах;
- розібратися зі своїми «провокаторами». Це можуть бути слова або вчинки, що визначають звичайний ваш шлях. Можна спробувати зробити щось принципово нове в звичній ситуації;

– скласти особисте зведення обмежень і ніколи не брати участь в певних ситуаціях, які можуть обернутися повторенням негативної програми.

Проте не варто сприймати сценарій як щось негативне, адже без сценаріїв наше життя стало б суцільною імпровізацією. Деяким затишно навіть у своїх негативних сценаріях. Несвідоме наслідування сценарію допомагає економити час і сили.

Цілеспрямованість і розширення кругозору. В процесі кар'єробудівництва рано чи пізно встає питання, що робити з «непрофільними активами». Наслідуючи фінансову аналогію, профільними активами будуть ті навички і цінності, які безпосередньо пов'язані з основною діяльністю.

ТЕМА 5 ПІДПРИЄМСТВО – ГОЛОВНА ЛАНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

План

- 5.1 Підприємство як суб'єкт та об'єкт ринкових відносин.
- 5.2 Організаційно-економічні засади функціонування підприємств.
- 5.3 Зовнішнє середовище функціонування підприємства, його характеристика.
- 5.4 Пряме державне регулювання діяльності підприємства, економічні важелі регулювання.
- 5.5 Види підприємств та їх класифікація. Економічні особливості різних видів підприємств. Об'єднання підприємств.
- 5.6 Напрями та види діяльності підприємства, права в питаннях планування та розвитку, залучення та використання ресурсів, розпорядження прибутком.

5.1 Підприємство як суб'єкт та об'єкт ринкових відносин

Основною виробничо-господарською ланкою національної економіки є підприємство.

Підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування (або іншими суб'єктами) для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

Підприємство як основний суб'єкт ринкової економіки має самостійний баланс, розрахунковий рахунок у банку, печатку з назвою фірми, товарний знак.

Основним завданням діяльності підприємства є забезпечення потреб суспільства товарами (послугами) відповідного асортименту та належної якості. Виконання основного завдання підприємства вимагає вирішення таких окремих завдань:

- постійне підвищення ефективності виробництва;
- своєчасне і термінове впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво;
- постійне зростання культурно-технічного та професійно-кваліфікаційного рівня працівників підприємства і залучення їх до творчої діяльності (винахідництво, раціоналізаторство, новаторство).

Як самостійна економічна одиниця підприємство, виходячи із своїх інтересів (одержанні прибутків) і виробничих можливостей, визначає як і для кого виробляти. У зв'язку з цим доцільно вділити наступні основні ознаки підприємства:

- виробничо-технічна єдність;
- економічна єдність;
- організаційна єдність.

Виробничо-технічна єдність підприємства – визначається спільністю призначення продукції (послуг) або спільністю процесів її виробництва. Вона визначає єдину систему технічної документації, загальну технічну політику окремих ланок підприємства.

Економічна єдність підприємства – проявляється в єдності плану, обліку, спільності матеріальних, технічних і фінансових ресурсів, економічних результатів роботи та єдиної системи стимулювання.

Організаційна єдність підприємства – передбачає наявність єдиного колективу, єдиної адміністрації і управління виробництвом, загальної системи їх обслуговування, що визначає спільну відповідальність за здійснювану діяльність.

Підприємство можна подати як інструмент, завдяки якому люди намагаються досягти своїх індивідуальних цілей. За своєю природою ці цілі можуть бути економічними (прибуток), або неекономічними (прагнення самореалізуватися).

5.2 Організаційно-економічні засади функціонування підприємств

Підприємство (фірма) як визначальна ланка національної економіки може функціонувати за певних умов. Реальними суб'єктами ринкових відносин підприємства, незалежно від їхніх масштабів, форм організації, структури власності та сфери діяльності, можуть бути за наступних умов:

1. Коли воно є економічно самостійним товаровиробником. Це дає можливість йому на свій розсуд використовувати майно, що йому належить, визначати програму дій, обирати постачальників та споживачів.

2. Стимулом діяльності підприємства (фірми) є прибуток у процесі кругообігу капіталу.

3. Економічна відповідальність за результати господарської діяльності – як поточними доходами, так і їх капіталом.

Створення подібного середовища й означатиме перехід нашої країни до ринкової економіки. Цей процес складний і охоплює значний період, поки відбудуться трансформаційні процеси у формах власності, структурі та організації виробництва.

На сьогоднішній день в Україні відбувся перелом реформування відносин власності, йде активний процес утвердження механізмів недержавної власності, розширення корпоративного та приватного секторів економіки. Нині понад 75 відсотків загального обсягу промислової продукції виробляється на недержавних підприємствах. Допомагає в цьому, також, і законодавча база – закони «Про власність», «Про підприємства в Україні», «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» та інші.

5.3 Зовнішнє середовище функціонування підприємства, його характеристика

Зовнішнє середовище підприємства – це чинники й умови, що перебувають поза фірмою та існують незалежно від неї, але впливають або можуть впливати на її функціонування. Загальною рисою факторів зовнішнього середовища є не контрольованість їх з боку фірми, оскільки вони не залежать від неї. Залежно від характеру впливу – прямого або непрямого – елементи зовнішнього середовища фірми можна поділити на дві групи. Перша група – макросередовище фірми – елементи зовнішнього середовища, що не контролюються фірмою і здійснюють непрямий, опосередкований вплив на її ефективність: економічні, соціальні, політичні, правові, науково-технічні, культурні, демографічні, природні, міжнародні чинники та умови підприємницької діяльності в країні.

Друга група чинників зовнішнього середовища фірми – це її мікросередовище, тобто чинники, що не контролюються фірмою і безпосередньо впливають на її функціонування: постачальники, клієнти, конкуренти, посередники, так звані контактні аудиторії – заклади ринкової, суспільної, державної інфраструктури, з якими контактує фірма (банки, біржі, засоби масової інформації, суспільні організації, державні органи та ін.). Саме

чинники мікросередовища є своєрідним провідником впливу на фірму факторів макросередовища.

З позицій структурного підходу найпоширенішою є класифікація, відповідно до якої зовнішнє середовище включає такі основні ланки:

- політико-правове середовище;
- соціально-культурне середовище;
- технологічне середовище;
- економічне середовище;
- екологічне середовище;
- міжнародне середовище.

Політико-правове середовище являє собою систему законодавчих і нормативно-правових актів, урядових і політичних організацій, законодавчої, судової і виконавчої влади, яка створює правове поле бізнесової діяльності, впливає на умови ведення бізнесу в тій чи іншій країні.

Складові політико-правового середовища:

- політична система;
- законодавча і нормативно-правова система;
- екологічні рухи та організації, екологічна діяльність державних органів громадськості.

Міжнародне середовище включає сферу відносин між окремими державами та міжнародними інституціями, що безпосередньо впливають на результати діяльності даної організації. Складові міжнародного середовища:

- стан і тенденції розвитку міжнародних економічних відносин;
- міжнародні і регіональні організації, що сприяють розвитку міжнародного бізнесу (ЮНІДО, Всесвітній банк, Міжнародний валютний фонд та ін.);
- міжнародні багатосторонні й двосторонні договори, міжнародні ділові асоціації;
- посольства і торговельні представництва в інших країнах;
- міжнародний транспорт і міжнародні комунікації;

- міжнародні навчальні заклади, наукові дослідження, конференції, зустрічі;
- валютні курси [3].

5.4 Пряме державне регулювання діяльності підприємства, економічні важелі регулювання

Державне регулювання економіки – система знань про сутність, закономірність дії та правила застосування типових методів та засобів впливу держави на хід соціально-економічного розвитку, спрямованих на досягнення цілей державної економічної політики.

Державне економічне регулювання підприємництва – це система економічних заходів держави, поєднаних із правовими, організаційними та регулятивно-контролюючими і спрямованими на створення сприятливого підприємницького середовища й управління державним сектором для забезпечення ефективності та конкурентоздатності національної економіки.

Метою державного економічного регулювання економіки є досягнення найбільш ефективного економічного розвитку країни.

Суб'єктами державного економічного регулювання діяльності підприємства в Україні є Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва, Міністерство економіки України, Міністерство фінансів України, Державна податкова адміністрація України, Антимонопольний комітет України.

Об'єктом державного економічного регулювання є реальні потреби та інтереси кожного підприємства. Через вищезазначені суб'єкти регулювання держави здійснює вплив на розвиток підприємництва.

Пряме державне регулювання діяльності підприємств здійснюється через механізми:

1) державної реєстрації створених підприємств, основною метою якої є контроль державних органів за дотриманням порядку створення підприємств та відповідно засновницьких документів вимогам законодавства;

2) нормативних вимог до якості та сертифікації технологій та продукції;

3) обов'язкового дотримання підприємством трудового законодавства України в питаннях забезпечення реальної рівноправності при найму на роботу та оплаті праці, незалежно від статі, віку, раси, релігії та місця проживання;

4) обов'язкового виконання умов соціального законодавства, що передбачає обов'язковий розмір соціального страхування;

5) антимонопольного контролю, що визначає систему державних заходів проти концентрації виробництва, змови виробників, розформування існуючих або недопущення створення нових монопольних структур та ін.;

б) державний контроль за цінами на товари, що визначають соціальну захищеність населення та на продукцію підприємств монополістів;

7) регулювання державних замовлень і контролю на поставки певних ресурсів, товарів, виконання робіт;

8) ліцензування операцій з експорту та імпорту товарів, тобто зовнішньоторговельних операцій;

9) контролю за дотриманням державного порядку ведення бухгалтерського обліку та статистичної звітності, за обчисленням і сплатою встановлених податків до бюджету, відрахувань до позабюджетних засобів.

За невиконання вимог держави і перерахованих вище питань підприємство несе відповідальність у вигляді економічних санкцій або шляхом відшкодування заподіяної шкоди. В окремих випадках може бути прийнято рішення про часткове, тимчасове або повне припинення підприємницької діяльності. Посадові особи підприємства несуть дисциплінарну, матеріальну та карну відповідальність.

5.5 Види підприємств та їх класифікація. Економічні особливості різних видів підприємств. Об'єднання підприємств

Залежно від форми власності, згідно ст. 63 ГКУ в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

1. Приватне підприємство – підприємство, яке функціонує на основі права приватної власності.

2. Підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності); суб'єкт господарювання, утворений у процесі викупу державного підприємства або на основі іншого законного придбання майна трудовим колективом.

3. Комунальне підприємство – діє на основі комунальної власності територіальної громади.

4. Державне підприємство, що діє на основі державної власності.

5. Підприємство, засноване на змішаній формі власності (на основі об'єднання майна різних форм власності).

Залежно від приналежності капіталу в статутному фонді підприємства класифікують таким чином:

– якщо іноземна інвестиція становить не менше 10%, воно визнається підприємством з іноземними інвестиціями;

– якщо іноземна інвестиція становить 100%, воно вважається іноземним підприємством;

– якщо в статутному фонді відсутні іноземні інвестиції, таке підприємство вважається національним.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють такі підприємства:

1. Унітарні (створюються одним засновником, який виділяє необхідне для цього майно, формує статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним

призначається, керує підприємством, формує трудовий колектив, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Це державні та комунальні підприємства, підприємства засновані на власності об'єднань громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

2. Корпоративні (створюються 2 або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників, їх спільного управління справами, участі засновників у розподілі доходів та ризиків підприємства. Це кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік підприємства можуть бути віднесені до:

1. Малих (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції не перевищує 500 000 євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

2. Великих (підприємство, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 1 000 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції перевищує 5 000 000 євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

3. Середніх – усі інші підприємства.

З урахуванням існування ступеня залежності від іншого підприємства виділяють такі підприємства:

1. Головні.

2. Дочірні підприємство з правами юридичної особи, контрольний пакет акцій або статутний фонд якого належать іншому підприємству).

Залежно від галузевої приналежності виділяють: промислові; сільськогосподарські; будівельні; транспортні; торговельні; науково-дослідні; лізингові; банківські; страхові; туристичні; підприємства зв'язку; підприємства побутового обслуговування тощо.

Відповідно до правового статусу і форми господарювання розрізняють:

- одноосібні підприємства – є власністю однієї особи, що відповідає за свої зобов'язання усім майном;
- кооперативні підприємства – добровільні об'єднання громадян з метою спільного здійснення господарської діяльності;
- орендні підприємства – суб'єкт господарювання, який здійснює підприємницьку діяльність на основі взятого ним в оренду майнового комплексу;
- господарські товариства (партнерства) – підприємства, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

До господарських товариств належать: акціонерні товариства; товариства з обмеженою відповідальністю; товариства з додатковою відповідальністю; повні товариства; командитні товариства.

Господарське товариство – це підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їхнього майна та підприємницької діяльності з метою отримання прибутку.

Акціонерне товариство – підприємство створене на засадах угоди юридичними та фізичними особами шляхом об'єднання їхнього майна з метою здійснення господарської діяльності, статутний фонд якого поділений на певну кількість акцій рівної номінальної вартості, і члени товариства несуть відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства. Акціонерне товариство не відповідає за зобов'язаннями акціонерів. До товариства та не можуть застосовуватися будь-які санкції, що обмежують їх права, у разі

вчинення акціонерами протиправних дій. Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, тільки в межах належних їм акцій. Акціонерами товариства визнаються фізичні і юридичні особи, а також держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, або територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, які є власниками акцій товариства.

Акціонерні товариства за типом поділяються на публічні акціонерні товариства та приватні акціонерні товариства. Кількісний склад акціонерів приватного акціонерного товариства не може перевищувати 100 акціонерів. Публічне акціонерне товариство може здійснювати публічне та приватне розміщення акцій.

Приватне акціонерне товариство може здійснювати тільки приватне розміщення акцій. У разі прийняття загальними зборами приватного акціонерного товариства рішення про здійснення публічного розміщення акцій до статуту товариства вносяться відповідні зміни, у тому числі про зміну типу товариства – з приватного на публічне.

Товариством з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) є господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном.

Статутний капітал розподіляється між учасниками на частки, розмір яких залежить від внесків (вкладів) співвласників бізнесу. Учасники товариства несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах своїх вкладів. Тобто, якщо особа внесла свою частку 15 тис. грн, то в разі невдачі вона може втратити лише 15 тис. грн. Тобто учасник товариства ризикує лише власним майном, на відміну від фізичної особи-підприємця.

Вкладом учасника товариства можуть бути гроші, цінні папери, інше майно, якщо інше не встановлено законом. При цьому кількість учасників

товариства з обмеженою відповідальністю не обмежується.

Документом, що декларує основні положення діяльності товариства є його установчий документ – статут.

Об'єднання підприємств – господарська організація, утворена в складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Об'єднання підприємств можуть утворюватися:

- на добровільних засадах;
- за рішенням органів, які відповідно до ГКУ та інших законів мають право утворювати об'єднання підприємств.

До об'єднання можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав. Об'єднання підприємств утворюються на невизначений строк або тимчасово. Вони є юридичною особою.

Залежно від порядку заснування об'єднання під-в утворюються як:

- 1) господарські об'єднання;
- 2) державні чи комунальні господарські об'єднання.

Господарське об'єднання – об'єднання підприємств для спільного здійснення господарської діяльності, яке утворюється на добровільних засадах за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду.

Державне (комунальне) об'єднання – об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) під-ми за рішенням Кабінету Міністрів або у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери яких входять підприємства, що утворюють об'єднання) або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування.

Залежно від організаційно-правової форми господарські об'єднання утворюються як: асоціації; корпорації; консорціуми; концерни; інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціація – найпростіша форма договірною об'єднання під-в та інших підприємницьких структур з метою постійної координації підприємниць

діяльності. Вона не має права втручатися у виробничу та комерційну діяльність будь-якого з її учасників.

Корпорація – договірне об'єднання, створене на основі інтеграції виробничих, наукових і комерційних інтересів об'єднаних підприємств з делегуванням ними повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум – тимчасове статутне об'єднання, створене на основі інтеграції виробничих, наукових і комерційних інтересів об'єднаних підприємств з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Концерн – є статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності.

Державні і комунальні господарські об'єднання утворюються переважно у формі корпорації чи концерну, незалежно від його найменування (комбінат, трест тощо).

Трест – монополістичне об'єднання під-в, які до процесу інтегрування належали різним підприємцям, в єдиний виробничо-господарський комплекс. При цьому об'єднані підприємства повністю втрачають свою юридичну і господарську самостійність, оскільки інтегруються усі напрямки і види їх діяльності.

Картель – договірне об'єднання під-в переважно однієї галузі для здійснення спільної комерційної діяльності – регулювання збуту виготовленої продукції.

Синдикат – організаційна форма існування різновиду картельної угоди, що передбачає реалізацію продукції учасників через створення спільного збутового органу або збутової мережі одного з учасників об'єднання.

Промислово-фінансова група – об'єднання, яке створюється за рішенням Кабінету Міністрів на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України, включаючи програми згідно з міжнародними договорами України, та з метою виробництва кінцевої продукції.

Асоційовані підприємства (господарські організації) – це група суб'єктів господарювання юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному фонді та/або управлінні.

Холдингова компанія – суб'єкт господарювання, що володіє контрольним пакетом акцій дочірнього підприємства. Між холдинговою компанією та її дочірніми підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування.

5.6 Напрями та види діяльності підприємства, права в питаннях планування та розвитку, залучення та використання ресурсів, розпорядження прибутком

У практиці господарювання кожне підприємство (фірма), що являє собою складну виробничо-економічну систему, здійснює багато конкретних видів діяльності, котрі за ознакою спорідненості можна об'єднати в окремі головні напрями:

- 1) вивчення ринку товарів;
- 2) інноваційна діяльність;
- 3) виробнича діяльність;
- 4) комерційна діяльність;
- 5) післяпродажний сервіс;
- 6) економічна діяльність;
- 7) інвестиційна діяльність;
- 8) соціальна діяльність.

Відповідно до логіки і послідовності стадій відтворювального процесу визначальним напрямом діяльності кожного підприємства в умовах ринкових відносин є вивчення ринку товарів, або ситуаційний аналіз. Такий аналіз повинен передбачати комплексне дослідження ринку, рівня конкурентоспроможності і цін на продукцію, інших вимог покупців товару, методів формування попиту і каналів товарообігу, зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства.

Результати вивчення ринку товарів виступають вихідною базою для обґрунтування конкретних шляхів удосконалення і розвитку інноваційної діяльності підприємства (фірм) на перспективний період. Інноваційна діяльність охоплює науково-технічні розробки, технологічну і конструкторську підготовку виробництва, впровадження технічних, організаційних та інших нововведень, формування інвестиційної політики на найближчі роки, визначення обсягу необхідних інвестицій тощо. Наступним найбільш складним напрямком за обсягом і вирішенням організаційно-технічних завдань є виробнича діяльність підприємства (фірми), її організація і оперативне регулювання у просторі, і часі. Серед всієї сукупності постійно здійснюваних заходів, що складають виробничу діяльність, найважливішими треба вважати: обґрунтування обсягу виготовлення продукції певної номенклатури і асортименту відповідно до потреб ринку/формування маркетингових програм для окремих ринків і кожного виду продукції, їх оптимізація відносно виробничих можливостей підприємства; збалансування виробничої потужності і програми випуску продукції на поточний і кожний наступний рік прогнозного періоду; забезпечення виробництва необхідними матеріально технічними ресурсами; розробка і дотримання узгоджених у часі оперативно-календарних графіків випуску продукції.

Ефективність інноваційно-виробничих процесів, постійно здійснюваних на кожному підприємстві (фірмі), визначається рівнем його (її) комерційної діяльності, значущість якої в умовах ринку істотно зростає. Це очевидно,

оскільки від масштабів і якості саме цього напрямку діяльності підприємства найбільшою мірою залежить фінансова результативність виробництва, яку найповніше характеризує величина одержуваного прибутку. Необхідною умовою досягнення бажаного успіху комерційної діяльності є дійова реклама і безпосередня організація збуту своєї продукції, розвиток системи товарних бірж, певне стимулювання покупців.

Ще одним важливим напрямом діяльності підприємства (фірми), який завершує послідовний цикл відтворювального процесу, слід вважати післяпродажний сервіс багатьох видів товарів-машин і устаткування, автомобілів, комп'ютерної, розмножувальної, медичної, складної побутової техніки; інших виробів виробничо-технічного і споживчого призначення. Післяпродажний сервіс охоплює пуско-налагоджувальні роботи у сфері експлуатації (використання) куплених на ринку товарів, їх гарантійне технічне обслуговування протягом певного терміну, забезпечення необхідними запасними частинами і проведення ремонтів впродовж нормативного строку служби тощо. Він є найважливішим джерелом інформації для продуцентів щодо надійності та довговічності виготовлених технічних засобів, а також експлуатаційних витрат, яка в подальшому використовується ними для удосконалення своєї продукції, оптимізації строків оновлення її номенклатури і асортименту.

До інтегрованого напрямку, що охоплює багато конкретних видів, відноситься економічна діяльність підприємства (фірми). Зокрема вона включає: стратегічне і поточне планування, облік і звітність, ціноутворення, систему оплати праці, ресурсне забезпечення виробництва, зовнішньоекономічну і фінансову діяльність тощо. Цей напрям пронизує усі інші напрями діяльності, є визначальним для оцінки і регулювання всіх елементів в системі господарювання на підприємстві. Непересічне значення має соціальна діяльність, оскільки вона впливає істотно на ефективність усіх інших її загальних напрямів і конкретних видів.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

МІСТО І МІСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

ТЕМА 6 МІСТО ЯК ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА

План

- 6.1 Місто.
- 6.2 Місто та адміністративний устрій України.
- 6.3 Проблеми українських міст.
- 6.4 Причини агломераційних ефектів.
- 6.5 Економіка міста.

6.1 Місто

Місто традиційно вважається об'єктом міждисциплінарного вивчення. Воно завжди було об'єктом вивчення містобудівників, архітекторів, юристів, екологів, економістів.

Виділяють три основні рівня знання про міста:

- 1) загальний (філософський рівень), в рамках якого місто розглядається як філософське явище;
- 2) рівень монодисциплінарних досліджень (географічний підхід, містобудівна або архітектурний підхід, соціологічний підхід, історичний підхід, маркетинговий підхід, юридичний підхід), в рамках якого вивчається одна з сторін існування міста;
- 3) рівень конкретно-емпіричних досліджень.

Така різноманітність підходів обумовлено складністю і багатогранністю процесів, що виникають в місті. Місто, забезпечивши відносну самостійність більшості відтворювальних процесів, відокремилось в суспільстві і перетворилось в цілісний складноорганізований організм.

Місто можна вивчати як складну («велику») систему, так як воно складається з безлічі якісних компонентів (підсистем, структур, об'єктів),

пов'язаних між собою різними видами відносин і зв'язків. Наприклад, можна виділити економічну, соціальну, організаційно-управлінську, просторову підсистеми. Будучи частиною цілого і підкоряючись цілісній системі, кожна з підсистем має відносну самостійність, внутрішню структуру, з власними ознаками, інтересами, ритмами функціонування.

Сучасне місто є центром несільськогосподарського виробництва, постійно розширює свій вплив на навколишню територію, далі розвиває функції суспільно-політичного і культурного характеру.

Місто визначається як територія, що має певний статус і характеризується специфічним середовищем: соціальним, виробничим, природним, архітектурним.

Місто – це особлива соціально-територіальна форма організації суспільного виробництва, де відбуваються не тільки виробництво але й формування самих людей та способу їх життя.

Місто – тип поселення, зазвичай значного за чисельністю та густотою населення, мешканці якого зайняті, як правило, поза сільським господарством. У багатьох країнах статус міста визначається і закріплюється законодавчо, при цьому може висуватися критерій чисельності населення.

У науковій літературі існує безліч визначень поняття «місто» однак однозначного підходу до тлумачення цього терміну немає, що зумовлено великою кількістю різних характерних ознак міста та ступенем висвітлення їхніх особливостей.

Переважає неаграрна приналежність містян відображає швидше специфіку місцевого ринку праці, а не сутність самого розуміння «місто». Чисельність населення міста визначається зокрема будівельними нормами.

Міста розрізняють:

– за профілем їх містобудівельної бази (добувна і обробна промисловість, наукові, навчальні, культурні, рекреаційні, транспортні та ін. центри);

- за ступенем складності структури народногосподарського комплексу – поліфункціональні, монофункціональні (мономісто);
- за історико-культурним потенціалом (місцевого, регіонального, національного, світового значення);
- за величиною (найбільші, надвеликі, великі, середні, малі).

Віднесення населеного пункту до категорії міст оформляється в законодавчому порядку; при цьому критерій чисельності населення міста різниться – від 250 людей в Данії до 50 тисяч у Японії.

Підвищення ролі міст у розвитку суспільства називається урбанізацією. Головний соціальний зміст урбанізації виявляється в особливих «міських відносинах», що охоплюють соціально-професійну і демографічну структуру населення, його спосіб життя, культуру, розміщення продуктивних сил, розселення. Передумови урбанізації – це зростання в містах індустрії, розвиток продуктивних сил, їх культурних і політичних функцій, поглиблення територіального поділу праці, динаміка демографічних показників, природні ресурси та інші містотвірні фактори. Темпи урбанізації, її масштаби, рушійні сили і наслідки залежать від соціально-економічних умов на різних історичних етапах розвитку людського суспільства.

6.2 Місто та адміністративний устрій України

Згідно зі статтею 133 Конституції України систему адміністративно-територіального устрою України становлять: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони у містах, селища і села. Ці територіальні одиниці розрізняються за трьома підставами:

1) за географічними ознаками вони поділяються на регіони (АР Крим, області, райони, міста-регіони Київ і Севастополь) та населені пункти (міста, селища, села);

2) за своїм статусом – на: адміністративно-територіальні одиниці (області, райони), самоврядні територіальні одиниці – територіальні громади (міські, селищні, сільські). Крім того, АР Крим має особливий статус територіальної автономії, а райони в містах характеризуються ознаками як адміністративно-територіальних, так і самоврядних одиниць);

3) за місцем у системі адміністративно-територіального устрою України – на територіальні одиниці первинного рівня (міські, селищні і сільські територіальні громади), середнього рівня (райони) і вищого рівня (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ і Севастополь).

В Україні населений пункт може отримати статус міста лише за окремим законом вищого законодавчого органу держави – Верховної Ради України, якщо в населеному пункті проживає не менше 10 тисяч жителів, при цьому «переважна більшість» населення має бути зайнята в галузях поза сільським господарством. Такі міста як Берестечко й Угнів – налічують менше 2 тисяч жителів, а міста Прип'ять та Чорнобиль не мають постійного населення.

Міста з чисельністю населення понад 100 тисяч жителів іменуються «великими», понад 250 тисяч – «крупними», понад 500 тисяч – «найбільшими», понад 1 мільйон – «мільйонерами» або (рідше) «мільйонниками». Багатомільйонні міста (іноді й «міста-мільйонери») називають «мегаполісами».

6.3 Проблеми українських міст

Міста України потерпають від низки хронічних соціально-економічних та екологічних проблем:

1. Спостерігається досить велика концентрація населення та виробництва у великих містах (мегаполісах) на тлі уповільненого розвитку більшості середніх та малих міст з малорозвиненим промисловим сектором, неконкурентним ринком послуг. Відтак для великих міст зростають загрози екологічного характеру, а для малих та середніх міст притаманною є слабкість економічної складової сталого розвитку.

2. Неналежним є стан житлово-комунального господарства міст (насамперед – малих міст), недостатніми є обсяги капітальних вкладень у розвиток житлового будівництва, введення в експлуатацію нових (та після капітального ремонту) житлових приміщень. Домінування природних монополій у галузі ЖКГ призвело до того, що комунальні підприємства, здебільшого, неспроможні надавати споживачам якісні послуги у сфері ЖКГ, не можуть вчасно реагувати на виклики ринку, кризові та цінові «шоки», утримувати основні засоби підприємств житлово-комунального господарства у належному робочому стані, проводити політику енергозбереження тощо.

3. Хронічними залишаються проблеми міст, пов'язані із налагодженням ефективного функціонування системи водопостачання і водовідведення (каналізаційних мереж), загрозливою є санітарно-гігієнічна ситуація, особливо у великих містах України. Подача води за графіками та її тривала відсутність у водопровідних мережах, що характерні для низки міст України (особливо – для малих міст), сприяють бактеріальному забрудненню питної води.

4. Спостерігається низький рівень благоустрою міст, незадовільною залишається ситуація зі збиранням та утилізацією (знешкодженням) твердих побутових відходів (ТПВ).

Поряд з екологічними, санітарно-гігієнічними проблемами та економічними втратами (у т. ч. йдеться про потенційні втрати родючості земель, що перебувають під звалищами та полігонами ТПВ; втрати, пов'язані з необхідністю проведення санітарно-епідеміологічних заходів та очищення води (повітря) тощо), в умовах обмеження ресурсного забезпечення, актуальними для регіонів та міст України стають питання вторинного використання ресурсного потенціалу ТПВ, насамперед як вторинної сировини та джерел для виробництва енергії. Відповідно, надзвичайної ваги набувають питання, пов'язані із утворенням, поводженням, акумулюванням, утилізацією та вторинною переробкою ТПВ.

5. Спостерігається неузгодженість загальнодержавних, регіональних та місцевих концепцій, стратегій та програм, зорієнтованих на сталий розвиток міст (територій). В Україні чинними є десятки програм та стратегій загальнодержавного, регіонального та місцевого значення, що прямо чи опосередковано стосуються сталого розвитку територій. В результаті перманентної нестачі коштів, або «заморожування» реалізації державних цільових програм, їхня результативність є дуже низькою. Як наслідок, цілі, визначені у державних цільових програмах, здебільшого не досягаються.

6. Незавершеність правового унормування принципів субсидіарності (незавершеність в Україні реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади) не дає можливості органам місцевого самоврядування сформувати необхідні фінансові ресурси для розвитку територій, у т. ч. і для проведення заходів, пов'язаних з екологізацією місцевого розвитку. Чинні механізми заохочення органів місцевого самоврядування щодо стимулювання місцевого економічного розвитку на практиці є дуже слабкими. Бюджети розвитку, як правило, не залежать від темпів економічного зростання та ефективності роботи підприємств, що розташовані на певній території.

7. Недостатньою мірою використовується потенціал державно-приватного партнерства для сприяння процесу екологізації виробництва та створення соціально відповідального «зеленого» бізнесу. В Україні існують лише окремі заходи щодо залучення приватних підприємств до облаштування території міст, в яких вони функціонують (будівництво дитячих майданчиків, створення зон відпочинку для мешканців тощо). Як свідчить світова практика, така діяльність має позитивні ефекти для бізнесу (потужний рекламний ефект), місцевих органів влади (економія бюджетних ресурсів) та жителів міст (покращення екології життєвого простору).

8. Хронічною проблемою для міст України залишається функціонування промислових підприємств, «промислових зон», що розташовані у межах міст. Практика розміщення промислових підприємств у межах міст іде корінням ще з

радянських часів. Між тим, на території підприємств (а отже – і на території українських міст) спостерігається наявність так званих «промислових» зон та стрімке накопичення великих обсягів небезпечних відходів промислового виробництва.

9. Спостерігається слабка диверсифікація економіки міста (особливо це стосується малих міст), нестача вільних робочих місць, відсутність новостворених робочих місць. Слабко розвинена сфера послуг. Застарілою є соціальна інфраструктура міст України тощо. Все це, як правило, ускладнює ситуацію на ринку праці, спричинює трудову міграцію з прилеглих територій до великих міст, з малих міст до обласних центрів та до м. Києва. Для переважної кількості міст України сьогодні притаманні загальні хронічні демографічні та соціально-економічні проблеми: старіння населення; нерегульована трудова міграція; нелегальна зайнятість (особливо у сфері будівництва та у сфері послуг); відсутність достатньої кількості дошкільних закладів (у т.ч. дитячих садочків) тощо. Поряд з цим, в Україні спостерігається чітка взаємозалежність між розміром міста та питомою вагою населення, зайнятого у всіх сферах економічної діяльності міста, між розміром міста та потенціалом розвитку ринку праці, потребою у новій робочій силі. Лідерами щодо залучення трудових ресурсів з регіонів до економіки міст в Україні традиційно залишаються м. Київ та обласні центри.

10. Незадовільним залишається стан дорожнього господарства міст України. Значне зростання інтенсивності руху транспорту, особливо великовагових навантажень, призводить до руйнування покриття проїзної частини вулично-дорожньої мережі та елементів конструкцій мостових споруд у містах.

11. В Україні відсутня практика чіткого планування розвитку міст та прилеглих до них територій (зокрема, у генеральних планах міст), що створює інституційні перешкоди для здійснення інтегрованого сталого розвитку урбанізованих територій. Значна кількість міст України не мають чітко

визначених (затверджених) меж їхніх територій. Внаслідок цього новозбудовані житлові масиви великих міст досить часто опиняються не у міській, а у районній адміністративній приналежності (що обумовлює конфліктні ситуації, спричиняє труднощі із залученням інвесторів).

12. Недостатнє залучення інституцій громадянського суспільства до співпраці з муніципалітетами. Реалізація ініціатив щодо створення у структурі міських рад муніципальних відділів підтримки громадських ініціатив буде спонукати представників органів місцевого самоврядування до співпраці з членами місцевих громад, надавати їм консультації щодо створення організацій громад, реалізації проектів, втілення ініціатив у сфері сталого розвитку.

6.4 Причини агломераційних ефектів

Формування агломерацій стає ключовим аргументом розвитку країни та її територій, забезпечує високу якість життя населення, створює комфортне середовище для розвитку бізнесу і підвищує конкурентоспроможність країни як єдиного цілого. Аналіз світового досвіду підтверджує, що міські агломерації приходять на зміну місту як точкової форми розселення. Виробничі, трудові, культурні та науково-освітні зв'язки міських агломерацій забезпечують досить високий рівень розвитку продуктивних сил і сприяють формуванню якісно нових умов розвитку інноваційної економіки, а головне – більш високі темпи накопичення всіх видів капіталу, зосереджених в агломераціях. Навколо найбільших міст стрімко розвиваються цілі системи поселень, утягуючи в орбіту безпосереднього впливу головних центрів економіки і культури країни все нові райони. На сучасному етапі в світі помітно посилюються процеси урбанізації, більше половини населення планети живе в агломераціях, створюється понад 80 % світового ВВП, і цей процес у майбутньому буде тільки посилюватися. За даними ООН, у 2050 р. 70 % світового населення буде проживати в агломераціях.

Змінюються характер урбанізації та форми розселення, здійснюється вплив на систему природокористування. Так, міста з їхньою потужною соціально-економічною та інженерно-технічною інфраструктурою стали одним із головних чинників деградації довкілля. Вони дають 80 % усіх викидів в атмосферу і $\frac{3}{4}$ глобального обсягу забруднень навколишнього середовища. Усі міста світу щорічно виробляють до 3 млрд т твердих відходів. При цьому забруднюючий вплив великих міських агломерацій простежується на відстані 50 км від них. У результаті вони змінюють природне середовище і формують антропогенний ландшафт значних територій. Основними джерелами забруднення міського середовища є автотранспорт та промислові підприємства.

Формування міських агломерацій відображає процес зростання і концентрації продуктивних сил, зосередження багатьох видів діяльності в найбільш ефективних для їхнього розвитку ареалах. Автономне місто не відповідає сучасним масштабам та інтенсивності цього процесу, що вимагає більш широкої територіальної бази.

Перспективи пріоритетного розвитку агломерацій як просторової форми локалізації поселень визначаються тим, що, по-перше, агломерація є ядром системи розселення в регіоні, її опорним каркасом; по-друге, саме агломерації виступають драйверами економічного зростання і територій із високим економічним потенціалом, взаємодією між поселеннями, що породжує синергетичний ефект, який впливатиме на забезпечення стійкого розвитку та рівень його логістизації.

Оксфордський словник виділяє характерну ознаку агломерації як концентрацію економічної активності в суміжних галузях на географічній території, викликану, зокрема, особливостями зовнішньої економічної політики, тобто кількістю й якістю кваліфікованої робочої сили, зростаючим ефектом масштабу, кумулятивним впливом, особливостями системи планування на місцевому рівні, а також випадковими чинниками.

У Директиві Ради ЄС «Про якість атмосферного повітря та заходи з його очищення» від 20.05.2008 № 2008/50/ЄС у п.17 ст. 2 зазначено: агломерація – це зона, яка є конурбацією (групою зближених і пов'язаних між собою самостійних міст, що утворюють єдність завдяки інтенсивним економічним і культурно-побутовим зв'язкам між ними, спільними великими інженерними спорудами тощо) із концентрацією населення понад 250 тис. мешканців, або зона з відповідною кількістю населення на квадратний кілометр, якщо кількість населення становить 250 тис. мешканців чи менше.

Серед основних ознак міських агломерацій виділяють: територіальну єдність поселень, групове розселення; об'єднання виробничими, соціальними, трудовими і культурно-побутовими зв'язками, об'єктами інфраструктури, спільним використанням міжнаселених територій та ресурсів; високий рівень інтеграції міських функцій; густоту транспортно-комунікаційної мережі і наявність транспортних коридорів; функціональну цілісність, зумовлену розвинутими міжпоселенськими зв'язками інтегративного характеру; цілісність ринку праці, нерухомості, землі; концентрацію виробництва і трудових ресурсів.

Міські агломерації є раціональною формою територіальної організації господарства, й ефективне їх формування може мати значний вплив на відтворювальні процеси в регіоні, оскільки це процес реалізації потенціалу великих міст, розширення можливостей їхнього розвитку, більш повного використання простору всього агломераційного ареалу: його ресурсів, географічного положення, інфраструктури. Функціонування агломерацій дає значну вигоду, або так званий агломераційний (синергетичний) ефект, який являє собою економічну і соціальну вигоду від територіальної концентрації виробництв та інших економічних об'єктів. На державному рівні агломерації виконують роль «вузла» міжрегіональної взаємодії і зовнішніх контактів зі світовим господарством, сприяють інтеграції функцій.

Агломераційний розвиток можна розглядати як важливий елемент комплексного розвитку територій, від якого виграватимуть і місто (винесення частини виробництва за межі міста, розбудова та модернізація транспортної та комунально-господарської й екологічної інфраструктури, розвиток рекреаційних центрів, наукоградів, підвищення якості людського капіталу, зростання рівня спеціалізації й диверсифікації виробництва і т. д.), і периферії (більш високий рівень інженерно-технічного, соціально-культурного й екологічного обслуговування та якості життя населення, розвиток високопродуктивного агропромислового виробництва). Однак формування та розвиток міських агломерацій в Україні відбуваються за відсутності важелів державного впливу, що значно знижує агломераційний ефект, призводить до нерационального використання ресурсного потенціалу і поглиблює нерівність регіонального розвитку.

6.5 Економіка міста

Економіка міста (англ. Urban economics) – наука про економічні дослідження міських територій, що досліджує міські проблеми. Економіка міста – розділ мікроекономіки, який вивчає міську просторову структуру і розміщення домашніх господарств і фірм. Економіка міста досліджує розподіл ресурсів в межах міста, орієнтована на рішення про розміщення фірм і на самі міста як центри економічної активності. Економіка міста зосереджена на вивченні просторових відносин між фізичними особами та підприємствами для розуміння економічних мотивів, що лежать в основі формування, функціонування та розвитку міст.

Економіка міста почала розвиватися в моделі Тюнена 1826 року, потім в теорії центральних місць Вальтера Кристаллера 1933 року, в роботі серпня Льоша 1940 року. Перша моноцентрична модель міста була представлена в 1964 році моделлю Алонсо.

Моноцентрична модель Алонсо з плином часу модернізується: моноцентричний центр міста слабшає з плином часу через зміни в технології, зокрема, через швидке і дешевого транспорту (який робить його можливим для жителів приміської зони, щоб жити подалі від своїх робочих місць в центрі) і зв'язку (які дозволяють бек-офісів з'їхати з центру). Поліцентричної розширення пов'язане з приростом корисності від зниження середньої орендної плати за землю та збільшення ефекту агломерації.

Економіку міста можна розділити на шість взаємопов'язаних блоків досліджень:

- ринкові сили в розвитку міст;
- землекористування в межах міста;
- міський транспорт;
- міські проблеми і державна політика;
- житлове будівництво та державна політика;
- місцеві урядові витрати і податки.

Ринкові сили призводять до виникнення міст, визначають місце розташування міста, його розмір і розвиток. Так, рішення про територіальному розміщенні підприємств і домогосподарств, коли підприємства роблять вибір на основі максимізації прибутку, а домогосподарства максимізації зручностей проживання, призводять до появи центрів діяльності (міст), а їх сила визначає розмір і економічної структуру міста. Виробничі кластери, такі як Силіконова долина в Каліфорнії, створюють цілі міські райони з домінуючими фірмами.

Причини концентрації в місті:

1. Порівняльні переваги при міжрегіональної торгівлі розвивають торговельні міста.

2. Внутрішні ефекти від масштабу виробництва і економії транспортних витрат розвивають промислові міста.

3. Ефект агломерації (зовнішній ефект) веде концентрації підприємств і домогосподарств, які отримують розвинену інфраструктуру і високий рівень суспільних благ.

Структура землекористування залежить від внутрішньоміського вибору місця розташування фірм і домогосподарств, які пов'язують цей вибір з ціною на землю, яка регулюється за допомогою правил землекористування: зменшення пропозицій землі під забудову та дозволів на будівництво дозволяє збільшити ціни на землю і житло в межах даних кордонів, а поза її ціни знижуються. Місцевими органами управління проводиться зонування території міста: фіксується набір допустимих варіантів використання землі для кожної земельної ділянки. За допомогою інструменту зонування земельних ділянок можна управляти ринковими силами, які викликають поширення зайнятості від центру міста до околиць, впливаючи на структуру міського господарства.

Міський транспорт впливає на землекористування, на відносну доступність різних ділянок. На поїздки автотранспортом впливає перевантаженість доріг, яка вирішується за допомогою:

- введення податку на перевантаженість в години пік, впроваджуючи систему електронної ідентифікації транспортного засобу;
- збільшення податку на бензин;
- збільшення плати за стоянку;
- збільшення пропускної здатності дороги;
- субсидування громадського транспорту.

Органи місцевого самоврядування, керуючи міським господарством, проводять економічну політику на міському рівні і вирішують проблеми бідності і злочинності: змінюють тенденцію, коли бідні живуть з бідними, роблячи їх ще біднішими.

ТЕМА 7 СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ МІСТ

План

- 7.1 Умови сталого розвитку міст.
- 7.2 Конкурентоспроможність міст.
- 7.3 Поняття про кластери економічного розвитку.
- 7.4 Стратегічне планування розвитку міста, цілі, методи, результати.

7.1 Умови сталого розвитку міст

Основні напрями регіональної політики ЄС щодо забезпечення сталого розвитку міст:

- ревіталізація забруднених земельних ділянок у містах та модернізація промислових об'єктів;
- інтегрована регенерація міських та сільських територій (відновлення і перебудова окремих територій з метою залучення інвестицій та стимулювання місцевої економіки);
- розвиток екологічно чистого міського транспорту;
- розвиток житлового будівництва.

Україні вкрай необхідна цілеспрямована міська політика. Вона повинна спрямовуватись на те, щоб створювати нормальні умови життя для людей у малих містах, середніх, великих містах, селищах міського типу: підняття локальної економіки, створення робочих місць, забезпечення закладами соціальної інфраструктури. Це дуже важливо і повинно регулюватися на державному рівні. Удосконалення системи міського розселення є однією з найважливіших і найпріоритетніших проблем, і вона не може відбутися за відсутності відповідної регіональної міської політики.

За показниками сталого розвитку, Україна значно відстає від європейських країн. Спостерігається значна територіальна диференціація

сталого розвитку регіонів і в межах України. Формування належного життєзабезпечення людини на території українських міст потребує створення відповідних умов (для проживання та відпочинку, гарантування безпечного перебування людини на території міст, створення «зелених зон» тощо). Проте, у сфері забезпечення сталого розвитку міст існує багато труднощів, пов'язаних з нагромадженням хронічних соціальних, економічних та екологічних проблем, які суттєво впливають на якість та безпеку життя людей у містах України.

В Україні поступово відбуваються зміни у сфері інституційно-правового та інституційно-організаційного забезпечення цілісної системи заходів, зорієнтованих на досягнення сталого розвитку міст, у т.ч. йдеться про наступне:

- Сформовано законодавчу та регуляторну базу для ефективного місцевого розвитку, забезпечення належного управління сталим розвитком на місцевому рівні.

- Накопичено позитивний досвід щодо реалізації проектів з впровадження сталого розвитку.

- Достатньо розвинений адміністративний потенціал публічної влади на місцевому рівні (потенціал місцевого самоврядування), що дозволяє ефективно делегувати повноваження органам місцевої влади, які зможуть забезпечити надання населенню якісних соціальних послуг, гарантуватимуть дотримання принципів сталого розвитку територій, міст.

- Розвивається мережа організацій громадянського суспільства, що сприяє активному залученню громадськості до прийняття рішень і розробки політики сталого розвитку на місцевому рівні.

Орієнтири удосконалення державної регіональної політики в Україні щодо забезпечення сталого розвитку міст полягають у наступному:

- Узгодження загальнодержавних, регіональних та місцевих концепцій, стратегій та програм, зорієнтованих на сталий розвиток міст (територій) з урахуванням стратегічних цілей та орієнтирів політики сталого міського розвитку в країнах ЄС, стратегічних цілей та орієнтирів європейської політики

сталого регіонального розвитку, а також із урахуванням перспектив міждержавної, міжрегіональної співпраці України та ЄС у цій сфері.

– Посилення інституційної та фінансово-економічної спроможності міст у вирішенні місцевих соціально-економічних, екологічних проблем на засадах сталого розвитку.

– Розробка та модернізація генеральних планів розвитку територій (міст) з урахуванням принципів сталого розвитку.

– Розробка заходів щодо масштабного залучення інституцій громадянського суспільства до співпраці з муніципалітетами у сфері сталого розвитку міст.

– Розвиток державно-приватного партнерства для сприяння процесу екологізації виробництва та створення соціально відповідального, «зеленого» бізнесу, спільного (держава – бізнес-структури) облаштування території міст.

7.2 Конкуренентоспроможність міст

В останні 100 років відбулося значне збільшення міського населення, збільшилася кількість і розміри міст. При цьому кожне місто формує свою «зону економічного впливу» – зону, в якій відбувалася реалізація вироблених в місті товарів і послуг. З розвитком транспортного сполучення відбулося значне розширення впливу міст – так для міста з мільйонним населенням зона впливу вже на рівні товарів повсякденного попиту (продукти харчування та ін.) окреслюється колом з радіусом близько 600 км. Таким чином міста фактично вступили в конкуренцію за ринки збуту. Захоплення ринків збуту визначає можливості економічного розвитку міста, що в свою чергу забезпечує появу нових робочих місць, зростання доходів населення, створення умов для будівництва житла та ін.

Іншою областю конкуренції міст стала конкуренція за людські та інвестиційні ресурси. Пом'якшення міжнародної напруженості, недолік трудових ресурсів в розвинених країнах і їх надлишок в країнах, що розвиваються привів до значного збільшення міграційних потоків. «Людський капітал» став переміщатися по регіонах і країнах у пошуках кращих можливостей. Наявність кваліфікованих трудових ресурсів, хороші умови для організації і ведення бізнесу, високу якість життя стало важливою умовою для вибору місця проживання і діяльності активної частини населення.

Для збереження своїх соціальних і економічних позицій міста змушені конкурувати за «людський капітал» – трудових мігрантів, підприємців і бізнесменів, заможних громадян.

Підвищення вартості землі і праці в розвинених країнах змушує транснаціональні корпорації і великі компанії шукати нові місця і можливості для збереження і розвитку свого бізнесу. Необхідність перенесення існуючих і відкриття нових виробництв створила умови для конкуренції міст за інвестиційні ресурси. Міста здатні запропонувати кращі умови для розміщення виробництв, що мають кваліфіковані трудові ресурси виграють у своїх конкурентів боротьбу за національні та міжнародні інвестиційні ресурси (рис. 7.1).

З іншого боку, міжнародний поділ праці, необхідність в рішенні загальних міських проблем і підвищення політичного і економічного статусу міст створює умови для партнерства міст.

Існуючі форми партнерства мають регіональний, національний і міжнародний характер. На регіональному рівні партнерство міст часто має економічний і соціальний характер. На національному рівні – політичний характер. На міжнародному рівні – культурний і економічний характер.

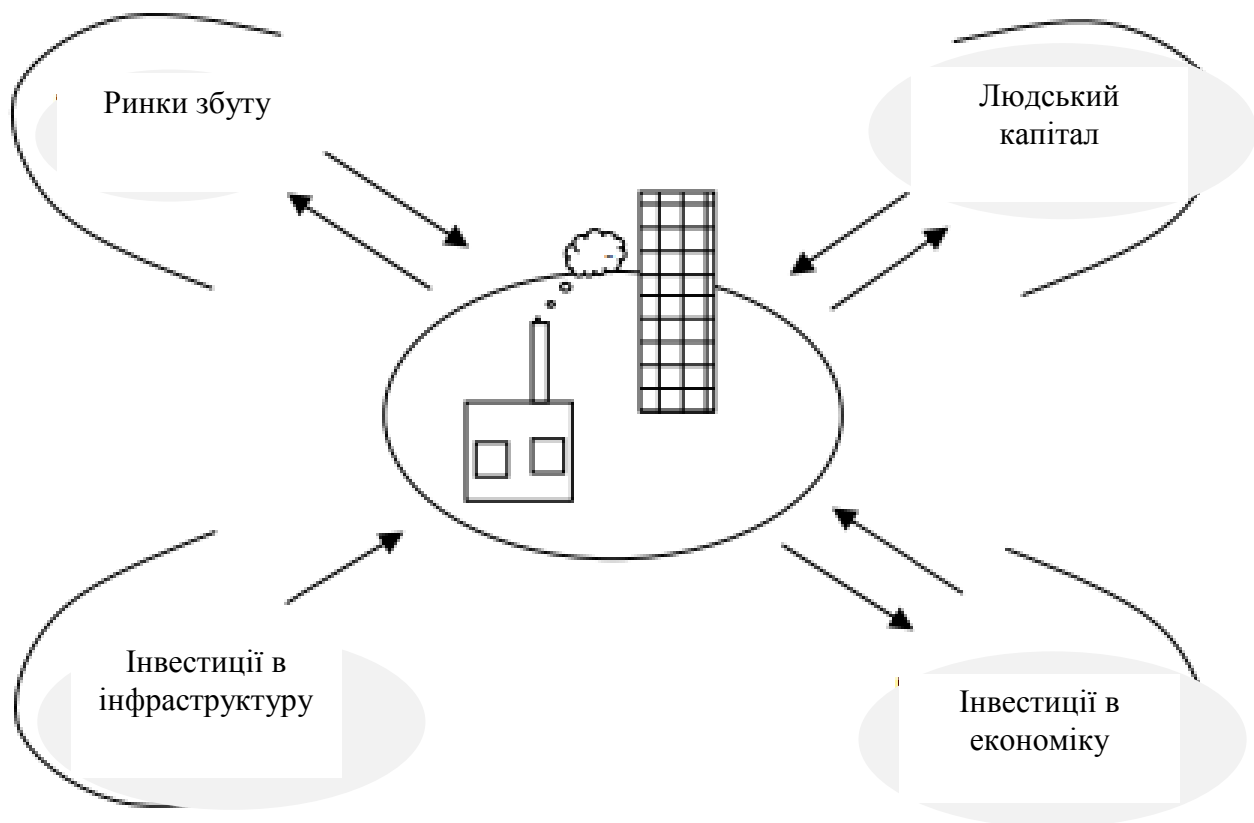

Рисунок 7.1 – Схема конкуренції міст

7.3 Поняття про кластери економічного розвитку

Поняття кластеру вперше ввів у 80-х роках професор Гарварду Майкл Портер. Він дав кластеру таке визначення: «кластер являє собою географічно близьку групу взаємопов'язаних компаній і пов'язаних з ними інститутів, в тій чи іншій області, пов'язані загальними рисами і взаємодоповнюваністю. Географічне охоплення кластеру може різнитися від одного міста або штату до країни або навіть мережі сусідніх країн. Кластери приймають різні форми в залежності від їх глибини і витонченості, але більшість включають в себе кінцевий продукт або сервісні компанії; постачальників спеціалізованих матеріалів, компонентів, обладнання, і послуг; фінансові установи; і фірми в суміжних галузях. Кластери також часто включають в себе компанії в переробній промисловості (тобто, канали або клієнтів); виробників додаткових продуктів; провайдерів спеціалізованої інфраструктури; державні та інші

установи, що надають спеціалізовані навчання, освіти, інформацію, дослідження і технічну підтримку (наприклад, університети, мозкові центри, професійно-технічні навчальні провайдери); і агентства по встановленню стандартів. Державні органи, які значно впливають на кластер, можна вважати його частиною. Нарешті, багато кластерів включають торгові асоціації та інші колегіальні органи приватного сектора, які підтримують членів кластерів».

Важливі характеристики кластеру – спеціалізація на якійсь одній діяльності, розміщення в одному географічному регіоні, належність до кластеру не тільки компаній однієї галузі, але і суміжних, а також органів влади і освітніх інститутів. Поєднання цих факторів запускає роботу системи взаємопов'язаних факторів, компанії співпрацюють та конкурують одна з одною, попит на фактори виробництва дозволяє їх поступово суттєво покращити, що призводить до розвитку і суміжних галузей до світового рівня.

Цієї ж мети досягають проекти співпраці з державними органами та освітніми інституціями, які покращують інфраструктуру, рівень підготовки випускників для задоволення зростаючих потреб у кваліфікованій робочій силі. Компанії також обмінюються (як добровільно, так і через витоки інформації через географічну близькість і спільний круг знайомств) останніми надбаннями менеджмент підходів і технологічних ноу-хау. В результаті створюється така собі поживна гуща для прискореного розвитку усіх учасників кластеру.

Отже кластер являє собою систему взаємопов'язаних фірм та організацій, значимість яких як цілого перевищує просту суму складових частин.

Які переваги наявності кластеру? Кластер надає кращий доступ до факторів, таких як: матеріали, робоча сила, якість інформації, через неформальні зв'язки, розвиток суміжних галузей, масовості попиту, який формує гарну пропозицію, привабливості локації для людей, які мають відповідну спеціалізацію, та інші причини.

Інша важлива риса кластерів – можливість об'єднаного маркетингу. Кількість компаній, гарна репутація декількох з них роблять гарну репутацію і

усьому кластеру. Окрім того, учасники кластеру можуть об'єднуватися для загального маркетингу, участі у виставках, випуску журналів, організації власних івентів і формуванню делегацій. Крім того, за рахунок гарної «видимості» локації зростає вірогідність, що клієнти будуть шукати товар чи послуги направленості кластеру саме в локації кластеру через цю велику спеціалізацію, яка робить сама собі безкоштовний піар. Кластер також частіше відвідують великі покупці, так як їм вигідніше за одну поїздку відвідати декілька компаній, аніж їхати спеціально кудись заради однієї. І невеликі учасники кластеру також мають можливість об'єднуватися, щоб конкурувати за великих покупців з великими компаніями.

Ще одна перевага – швидка реакція усіх учасників кластеру на зміни у технологіях, матеріалах, підходах до виробництва через швидке поширення інформації та гарне розуміння технологічних процесів суміжних індустрій.

Важливою також є можливість доступу до публічних благ, які розвиваються задля задоволення потреб кластеру і можуть навіть фінансуватися учасниками. До таких благ належать наукові розробки, маркетингові дослідження ринків, консультації наукових експертів, спеціалізована інфраструктура, та інші.

Також ключову роль у кластері починає відігравати репутація, що допомагає швидко позбутися неетичних вчинків за рахунок того, що навіть ті, хто до таких вчинків схильний, не наважиться так себе заплямувати у суспільстві, де ця інформація швидко може стати надбанням всієї громади.

Теорія кластерного управління економікою виникла як теорія формування й розвитку конкурентоспроможності економіки. Її особливістю є виділення принципово нового структурного елемента в сукупності суб'єктів конкуренції – кластера, що є новим і додатковим способом організації економіки, її динамічного розвитку та принципом здійснення державної політики в регіонах. Ця теорія широко використовується в різних країнах. Результати застосування кластерного підходу відомі – це знаменита

«Силіконова долина» в США, лісопаперовий, пакувальний і поліграфічний кластер Фінляндії, суднобудівний кластер Норвегії, промислові райони Італії тощо.

Водночас кластерний підхід, як свідчить світова практика, є потужним інструментом для стимулювання регіонального розвитку, що сприяє реструктуризації господарського комплексу, посиленню його інноваційної спрямованості, покращенню торговельного балансу регіону, забезпеченню раціональної зайнятості, зростанню заробітної плати, збільшенню відрахувань до бюджетів різних рівнів, підвищенню стійкості і конкурентоспроможності регіональної соціально-економічної системи.

Зараз багато розвинених країн здійснюють реалізацію кластерної політики, головна ідея якої – перехід до нової фази підвищення національної конкурентоспроможності – створення сильного мікроекономічного фундаменту економіки. Основою національної конкурентоспроможності стають регіональні кластери. Кластерний підхід оптимальний для ефективного розвитку регіону за рахунок: комплексного (міжгалузевого) погляду на політику розвитку регіону; розвитку діалогу між основними суб'єктами економічних відносин (урядом, бізнесом, вузами, регіональною елітою тощо); зменшення суперечностей між продуктивністю і зайнятістю.

Сутність кластерного підходу в економічній політиці різних країн сформульована достатньо чітко: територіальні кластери як динамічні і внутрішньо конкурентоспроможні мережі близько локалізованих підприємств, що випускають однакову або споріднену продукцію, спільно забезпечують хороші ринкові позиції для країни (регіону), галузі і власне підприємств. Таким чином, кластер – це, по-перше, принципово новий елемент у структурі конкурентоспроможності; по-друге, неформальне об'єднання підприємств; по-третє, загальними його характеристиками є територіальна спільність підприємств, їх взаємопов'язаність і спеціалізована спрямованість.

Характерними ознаками кластерів є:

- сильні конкурентні позиції на міжнародних або загальнодержавних ринках і високий експортний потенціал учасників кластера або потенціал постачань за межі регіону;

- конкурентні переваги території базування для розвитку кластера, а саме: вигідне географічне положення, доступ до сировини, наявність спеціалізованих кадрових ресурсів, постачальників комплектуючих і пов'язаних послуг, спеціалізованих навчальних закладів і дослідницьких організацій, необхідної інфраструктури та інші. Як індикатори конкурентних переваг території можна розглядати, серед іншого, накопичений обсяг залучених прямих інвестицій;

- географічна концентрація, близькість розташування підприємств і організацій кластера, що забезпечує можливість для активної взаємодії. Як індикатор географічної концентрації можуть розглядатися показники, що характеризують високий рівень спеціалізації певного регіону;

- широкий набір учасників, кількість яких достатня для виникнення позитивних ефектів кластерної взаємодії. Індикаторами можуть бути показники, які характеризують високий рівень зайнятості на підприємствах і в організаціях, що входять до кластера;

- ефективна взаємодія учасників кластера, включаючи використання механізмів субконтрактації, партнерство підприємств із дослідницькими й освітніми організаціями, практику координації діяльності з колективного просування товарів і послуг на зовнішньому і внутрішньому ринках; наявність одного великого підприємства (або кількох) – лідера, що визначає довготермінову господарську, інноваційну та іншу стратегію всієї системи.

Основними категоріями учасників кластерів є:

- підприємства (організації), що спеціалізуються на профільних видах діяльності;

– підприємства, які постачають продукцію або надають послуги для спеціалізованих організацій; ·

– підприємства (організації), що обслуговують галузі загального користування, включаючи транспортну, енергетичну, інженерну, природоохоронну, інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру; організації ринкової інфраструктури (аудиторські, консалтингові, кредитні, страхові і лізингові послуги, логістика, торгівля, операції з нерухомістю); науково-дослідницькі й освітні установи; ·

– некомерційні й громадські організації, об'єднання підприємців, торгово-промислові палати; ·

– організації інноваційної інфраструктури та інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва.

До останніх належать: бізнес-інкубатори, венчурні засоби, центри трансферу технологій, центри підтримки субпідряду (субконтрактації), центри й агенції з розвитку підприємництва, регіонального й муніципального розвитку, залучення інвестицій, агенції з підтримки експорту товарів, державні й муніципальні засоби підтримки підприємництва, засоби сприяння кредитуванню (гарантійні засоби), інвестиційні засоби, що залучають інвестиції для суб'єктів малого й середнього підприємництва тощо.

Порівняно невелика кількість кластерів зазвичай формує ядро економіки регіону і переважну частину зовнішньоекономічної діяльності (експортно-імпоротної та інвестиційної). Кластери із зовнішньою орієнтацією тісно пов'язані з двома іншими типами бізнесу: локалізованими галузями й кластерами, що не конкурують з фірмами, розташованими в інших регіонах (ресторани, індустрія розваг, послуги з логістики, робота з нерухомістю, будівництво), а також з місцевими дочірніми підрозділами конкурентоспроможних фірм, дислокованих в інших регіонах, що обслуговують насамперед місцевий ринок.

7.4 Стратегічне планування розвитку міста, цілі, методи, результати

Стратегічне планування розвитку міста – це систематичний процес ухвалення рішень, що сфокусований на потребах громади та має на меті вирішення найбільш актуальних локальних проблем, оптимальне використання конкурентних переваг з урахуванням розумного розподілу наявних ресурсів (часу, коштів, експертного потенціалу, матеріальних благ). Таке планування передбачає покращення рівня добробуту населення та підвищення темпів розвитку конкретного населеного пункту чи регіону. Стратегічне планування сприяє подоланню фрагментарності та диспропорційності економічного, соціального й екологічного розвитку територій, а також посиленню довіри в системі відносин «влада – бізнес – громадянське суспільство». Це стосується не так майбутніх рішень, як майбутнього впливу та наслідків сьогоднішніх рішень.

Стратегічний план міста визначає генеральні напрямки його розвитку в найближчі 10–20 років. Такий план повинен ґрунтуватися на ретельному аналізі і прогнозі соціально-економічної ситуації в місті та за його межами, стати продуктом узгодження інтересів всіх суб'єктів міської громади, поєднуватися з регіональними та загальнодержавними стратегіями розвитку.

Планування соціально-економічного розвитку міста практично аналогічно стратегічному плануванню в бізнесі і включає в себе кілька класичних етапів.

Дослідження «стартових» умов соціально-економічного розвитку включає в себе наступне:

По перше, ретроспективний аналіз внутрішніх закономірностей розвитку: причини утворення муніципалітету, традиційні функції, обставини виникнення галузей спеціалізації економіки і економічних зв'язків.

По-друге, аналіз стартових умов розвитку міста, обумовлених факторами внутрішнього і місцевого характеру. До них відносяться: результати і тенденції соціального розвитку, тривалість життя і стан здоров'я; рівень медичного

обслуговування; житлові умови; доходи і витрати населення; забезпеченість об'єктами соціальної інфраструктури, транспорту та зв'язку; рівень соціальної напруженості; соціальне самопочуття населення; результати і тенденції економічного розвитку, ступінь ефективності економіки; характер зміни структури економіки; особливості формування конкурентного середовища та господарського клімату; фінансово-бюджетний стан міста; основні тенденції розвитку виробничого сектора економіки; стан екології; рівень регіональних зв'язків; стан управління.

По-третє, оцінка величини та ефективності використання соціально-економічного потенціалу: природно-ресурсного, виробничого, фінансового, інноваційного, експортного, демографічного і трудового.

По-четверте, аналіз зовнішніх орієнтирів, що визначають перспективний розвиток міста: транспортно-географічне становище, природно-кліматичні умови, місце і функції в економіці регіону, стратегічні цілі та орієнтири розвитку регіону, характер взаємодії різних рівнів управління.

Основою для вибору цілей, орієнтирів і пріоритетів розвитку економіки і соціальної сфери служать результати комплексної оцінки розвитку території. Пріоритети стратегічної соціально-економічної політики можуть бути самими різними. Наприклад, буде місто рости чи ні, чи отримає воно розвиток як промисловий центр або поступово поміняє свою спеціалізацію і т. д. Ці пріоритети закладаються міським співтовариством в стратегію розвитку міста і служать для нього довгостроковими орієнтирами в відносинах з підприємницьким сектором.

При виборі цілей розвитку необхідно дотримуватися ряду наступних вимог: доцільність (цілі повинні бути суспільно необхідні); реальність висунутих цілей; соціальна спрямованість; конкретність і вимірність цілей (нижня межа рівня цілей визначається системою мінімальних державних стандартів); визначеність у часі; ресурсна забезпеченість; досяжність з точки

зору дій місцевої адміністрації; несуперечливість іншим цілям; узгодженість з інтересами різних міських структур, шарів суспільства і цільових груп.

При визначенні цілей соціально-економічного розвитку слід враховувати вплив величезної кількості суб'єктивних факторів, а також виходити із сутності місцевої соціально-економічної політики, яка спрямована на підвищення якості життя населення і збільшення його внеску в розвиток всього суспільства.

Основною умовою, якої необхідно дотримуватися при виборі цілей і пріоритетів розвитку, має стати наступне: мета міста повинна витікати з цілей розвитку соціально-економічних систем більш високого рівня – регіону, країни в цілому – і не суперечити їм.

Один з найскладніших моментів у стратегічному плануванні – реалізація наміченого, успіх якої багато в чому залежить від вибору адекватних механізмів і наявності ресурсів.

Створений в процесі стратегічного планування документ – продукт, вимагає постійного вдосконалення. Його слід коригувати по підсумками регулярно проводиться моніторингу соціально-економічного розвитку міста. Оцінка виконання наміченого дозволяє своєчасно внести необхідні корективи в плани і програми розвитку. Однак даною оцінкою процес стратегічного планування не закінчується – визначаються нові цілі і пріоритети, тобто це безперервний процес в управлінні стійким розвитком міста.

ТЕМА 8 ПОНЯТТЯ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА, ЙОГО СКЛАД І СТРУКТУРА

План

- 8.1 Поняття міського господарства.
- 8.2 Склад міського господарства, його особливості.
- 8.3 Особливості функціонування міського господарства.

8.1 Поняття міського господарства

Слово – «економіка» походить від давньогрецького слова «ойкос», що означає господарство. Якщо керуватися цим підходом, то економіка міста – це міське господарство. В такому випадку економіку міста слід, розглядати з точки зору стану продуктивних сил і виробничих відносин. У першому випадку мова йде про матеріально-технічну базу міського господарства, а якщо говорити конкретно про систему засобів виробництва (засоби праці і предмети праці), технологію, за допомогою якої виробляються матеріальні блага і послуги.

Міське господарство – господарська діяльність міського округу з метою задоволення колективних, громадських та духовних потреб населення.

Стійке функціонування міст і міських поселень передбачає наявність двох великих сфер діяльності: містоутворюючої, орієнтованої на розвиток даної території, і містообслуговуючої, націленої на забезпечення життєво важливих потреб цієї території в ресурсах, товарах і послугах.

До першої групи належать базові галузі та види діяльності виробничого, інтелектуального та сервісного характеру. Це промисловість, включаючи агропромислове виробництво, будівництво, вантажні перевезення, великі наукові, культурні, освітні та медичні центри, туристичний бізнес і ряд інших. Всі вони орієнтовані переважно на зовнішній ринок, забезпечують залучення ресурсів і нові робочі місця, створюють сприятливі можливості для підвищення міських доходів, рівня життя населення.

До другої групи належать численні галузі, які виконують забезпечуючі функції для розвитку даної території і проживаючого там населення. У їх число входить комплекс галузей виробничої і соціальної інфраструктури, що мають місцеве значення, тобто призначених для вирішення територіальних завдань і забезпечення нормальної життєдіяльності міста: місцевий вантажний і пасажирський транспорт, інженерно-транспортні об'єкти, торгово-складське

господарство, місцеві інформаційні системи, муніципальне будівництво і ремонтно-будівельне виробництво, торгівля і громадське харчування, містобудівне регулювання і землекористування, житлово-комунальне господарство та побутове обслуговування, соціально-культурна сфера та ряд інших. Галузі сфери забезпечення вносять значний вклад в стійке функціонування території і є необхідною умовою і важливим фактором для її розвитку.

Між містоутворюючими і містообслуговуючими сферами міст і територій немає жорсткої перепони. Вони тісно взаємопов'язані між собою і в ряді випадків можуть навіть переходити одна в іншу. Кордон між ними дуже рухливий. Так, освітньо-культурний комплекс може виконувати місцеві функції, тобто забезпечувати потреби місцевого населення в освітніх і культурних послугах, а може бути орієнтований і на інші регіони та країни з підготовки та перепідготовки фахівців, надання можливостей досягнення культурної спадщини (музеї, культурно-історичні пам'ятники, театри і т. п.).

Основне завдання управління полягає в забезпеченні пропорційності обох сфер міського життя шляхом створення сприятливих умов для їх функціонування і розвитку. Для успішного вирішення цих завдань виникає нагальна потреба створення ефективної системи управління, заснованої на новому механізмі територіального господарювання. Такий механізм повинен бути орієнтований на підвищення якості життя населення, на зміцнення економічної самостійності та значущості міст, на підвищення ефективності та комплексності розвитку даної території, на створення сприятливих умов для конкурентного функціонування ринкових структур та залучення інвестиційних ресурсів.

Система міського управління включає ряд цільових, функціональних і забезпечуючих підсистем, орієнтованих на досягнення актуальних цілей і рішення поставлених завдань. Особливе місце серед них займає міське

господарство. Слід зазначити, що склад даної сфери чітко не визначений, хоча термін «міське господарство» існує досить давно, ще з дореволюційних часів.

Є різні точки зору на зміст даного терміну, можна виділити три підходи до його формування: розширювальний, обмежувальний і раціональний.

Відповідно до першого з них до складу міського господарства включається практично все, що знаходиться на даній території. Причому в цьому трактуванні розрізняють два різновиди. Відповідно до першої з них міське господарство включає всі наявні види діяльності на даній території, незалежно від її характеру, муніципальної спрямованості, форм власності та т. п. Природно, що такий «реалізм без берегів» розмиває кордони даного терміну, робить його аморфним і практично непотрібним для використання, так як він повністю збігається з поняттям «соціально-економічна сфера міста». Тому дана трактування розглянутого терміну не заслуговує серйозного розгляду.

Відповідно до другого різновиду розширювального підходу до складу міського господарства включаються всі галузі і види діяльності, орієнтовані на місцевий ринок і на місцевого споживача в особі міських органів влади, населення та організацій, що мають місцевий характер, незалежно від форм власності. В цьому випадку міське господарство повністю збігається з поняттям «Містообслуговуючої (або територіально обслуговуючої) сфери». Таке тлумачення даного поняття отримало в даний час широке поширення і заслуговує на увагу. Відповідно до обмежувальної точки зору під міським господарством розуміють тільки ті галузі, види діяльності та об'єкти, які знаходяться в муніципальній (міській) власності. Теоретично така позиція може мати місце, але практично це означає помітне звуження меж міського господарства у зв'язку з наявністю процесу приватизації міських об'єктів і недообліком різних підприємств і організацій даної сфери, що мають альтернативні форми власності: ремонтно-будівельні, житлово-комунальні, транспортні та т. д.

Відповідно до раціональної позиції, термін «міське господарство» повинно містити особливу якісну визначеність і не збігатися з іншими поняттями і категоріями. Характерними ознаками міського господарства служать його місцевий характер, виконання забезпечуючих функцій, економічна основа функціонування та соціальна спрямованість. Це означає, що міське господарство об'єднує такі галузі і види діяльності, які орієнтуються на місцевий ринок, виконують забезпечуючі функції, відносяться до групи господарюючих суб'єктів і націлені на задоволення потреб мешканців даного міста. Виходячи з цього критеріального підходу, до складу міського господарства будемо включати тільки ті галузі і види діяльності, які відповідають наведеним вище принципам, тобто відносяться до містообслуговуючої сфери, є складовою частиною господарсько-економічної діяльності на даній території, мають соціально-орієнтований характер і знаходяться в області прямого регулювання міських органів влади. Виходячи з вищевикладеного сформулюємо поняття терміну «міське господарство».

Міське господарство являє собою територіально-галузевий комплекс, що забезпечує потреби населення і території в послугах, роботах і продукції, що мають суспільну значимість, а також створює необхідні умови для розвитку міста.

Таким чином, ряд галузей і об'єктів забезпечуючої сфери безпосередньо входять до складу міського господарства, а по відношенню до інших створюються необхідні умови для їх функціонування.

8.2 Склад міського господарства, його особливості

У відповідності до змісту терміну «міське господарство» в його склад входять суспільно-значимі види господарського життя міста.

Основу міського господарства становить житлово-комунальний комплекс, що включає житлове господарство та галузі комунального

обслуговування споживачів. Даний комплекс має високу питому вагу муніципальної (державної) власності і виконує життєво-важливі функції для життєдіяльності міста: зміст і ремонт житлових та громадських будівель, технічне і санітарне утримання міської території, забезпечення населення і організацій водою, газом, електроенергією, теплом і т. п. у той же час інші галузі сфери послуг, наприклад, торгівля і громадське харчування, практично повністю приватизовані і надають індивідуальні послуги споживачам на ринкових засадах, до складу міського господарства не входять. По відношенню до них створюються необхідні умови для розвитку і здійснюються функції контролю.

Отже, до складу міського господарства відносяться наступні галузі та комплекси:

- житлове господарство, включаючи систему технічного і санітарного утримання житлового фонду, поточного і капітального ремонту житлових будинків;

- водопостачання та каналізація житлового і нежитлового фонду міста;

- комунальна енергетика, включаючи тепло-, газо-, електропостачання міст і населених пунктів;

- благоустрій міської території, включаючи дорожнє господарство, санітарне очищення, прибирання та утилізацію побутових відходів і сміття, садово-паркове господарство, утримання малих архітектурних форм, водойм, пляжів та інших міських об'єктів;

- міський пасажирський транспорт і організація транспортних потоків;

- міське (муніципальне) будівництво та реконструкція житлових та нежитлових об'єктів на основі міського замовлення, а також регулювання приватного сектора в будівництві і ремонтно-будівельному виробництві;

- містобудівне регулювання та землеустрій;

- управління міським майном;

- міські інформаційні системи та ін.

Крім цих базових видів діяльності до складу міського господарства входять і зовнішні функції з утримання та комунальному забезпечення ряду міських об'єктів, що не входять до складу міського господарства:

- технічне утримання та комунальне забезпечення об'єктів соціально-культурної сфери міста: шкіл, поліклінік, лікарень, бібліотек, спортивних об'єктів і т. п. ;

- комунальне забезпечення енергією, водою і відведенням каналізаційних стоків, послугами з благоустрою міської території підприємств торгівлі і громадського харчування, правоохоронних і військових організацій, промислових підприємств, комерційних організацій різного профілю та інших об'єктів, що знаходяться на території міста та ін.

Як випливає з цього угруповання, до міського господарства належать об'єкти і види діяльності двох типів: безпосередньо забезпечують життєво-важливі функції міста, а також надають послуги підприємствам і організаціям різного профілю, які перебувають на території міста.

Особливостями міського господарства є:

- висока соціальна значимість, так як практично всі види діяльності в складі міського господарства спрямовані на забезпечення потреб городян;

- висока питома вага міської (муніципальної або державної) власності при наявності інших форм власності в міському господарстві;

- тісний взаємозв'язок і взаємозалежність багатьох галузей міського господарства між собою і з іншими сферами діяльності на даній території; наприклад, водопостачання та каналізація, пасажирський транспорт і дороги, комунальна енергетика і житлове господарство і т. п.;

- взаємозв'язок виробництва і споживання послуг в складі галузей міського господарства: водопостачання і каналізація, пасажирський транспорт і дорожнє господарство, електроенергетика і теплопостачання і т. п.;

- особливий характер діяльності підприємств міського господарства: однорідність продукції, труднощі освіти запасів, відсутність або обмеженість

незавершеної продукції, висока частка допоміжних матеріалів і енергії в складі витрат виробництва продукції та ін.;

– наявність природних локальних монополій при забезпеченні функціонування життєво-важливих інженерно-енергетичних систем міста: водопостачання і каналізація, комунальна енергетика.

8.3 Особливості функціонування міського господарства

До особливостей функціонування міського господарства відносяться: місцевий характер, виробництво специфічної продукції, тісний взаємопов'язаність між собою, значна залежність від споживачів, різні можливості входження в ринкову середу.

Міське господарство виконує найважливіші завдання щодо забезпечення життєдіяльності територій, спрямоване на задоволення соціально-побутових потреб місцевого населення та територіальних виробничих систем, що і визначає місцевий або територіальний характер.

Склад і зміст галузей міського господарства визначаються чисельністю і структурою населення, величиною території, особливістю природних умов, характером планування території та іншими місцевими факторами.

Міське господарство являє собою сукупність взаємопов'язаних галузей і виробництв, що призводить до необхідності їх пропорційного розвитку. Рівень досягнення одних галузей залежить від ступеня розвитку інших. Так, наприклад, тісно пов'язане функціонування водопроводу і водовідведення стічних вод, взаємозалежні транспорт і дорожнє господарство, будівельне і ремонтно-будівельне виробництво, багатоповерхові будинки та ліфтове господарство тощо.

Комплексний розвиток міського господарства є важливим фактором пропорційного і динамічного розвитку міста в цілому.

Міське господарство постійно взаємодіє зі споживачами, тобто з населенням і виробництвом, розташованим на даній території. Масштаби розвитку міського господарства багато в чому залежать від чисельності населення, яка, в свою чергу, є результатом впливу містоутворюючих факторів, таких, як ступінь розвитку промисловості, науки, освіти, культури, туризму, курортно-лікувальних функцій і т. п.

Міське господарство, в першу чергу, призначене для задоволення різноманітних потреб населення, що проживає на даній території, і тому для нього характерно наближення до діючої системи розселення.

Тому на території міста підприємства і організації житлово-комунального господарства розміщуються рівномірно, спостерігається широка розгалуженість інженерних мереж, дорожньо-транспортних ліній, елементів благоустрою міста та ін. Ця особливість визначає необхідність виділення значних коштів на забезпечення сталого функціонування і розвитку міського господарства, тому що здатності концентрації виробництва тут сильно обмежені.

Іншим великим споживачем продукції галузей міського господарства є промисловість, як основний елемент містоутворюючого середовища.

Промисловість забезпечує міське господарство необхідними ресурсами, матеріалами, обладнанням і устаткуванням, вірніше, повинна забезпечувати, але на практиці ступінь забезпеченості міських служб і підприємств необхідними матеріалами, технікою, машинами, обладнанням досі залишається на низькому рівні. У свою чергу, міське господарство забезпечує відтворення робочої сили, тобто підтримує і відновлює здатність до праці працівників промислових підприємств, без чого неможлива їх виробнича діяльність. Крім того, міські служби постачають промислові підприємства, установи та організації водою, газом, електроенергією, забезпечують роботу систем каналізації, транспортних ліній, прибирання доріг і т. п.

Продукція підприємств і організацій муніципального господарства має суттєві особливості і відрізняється однорідністю всередині кожної галузі і

великою різноманітністю між галузями. Відмінною особливістю продукції галузей міського господарства є переважання послуг або продукції, безпосередньо пов'язаної з обслуговуванням населення. За характером продукції підприємства і організації міського господарства можуть бути розділені на кілька груп:

- підприємства і організації, що виробляють матеріально-речову продукцію в сфері місцевої промисловості; будівельної індустрії, ремонтно-будівельного, підсобного виробництва і в інших галузях;

- міські служби, що забезпечують постачання ресурсами (вода, газ, тепло, електрику та ін.); виробництво і споживання в цьому випадку, як правило, збігаються за часом або безпосередньо слідує один за одним, тобто виробництво в цих галузях жорстко пов'язано зі споживанням і залежить від графіка споживання ресурсів;

- міські підприємства та організації, які надають послуги в сфері житлового господарства, пасажирського транспорту, побутового обслуговування, благоустрою території та ін.

У свою чергу, послуги поділяються на такі види: особисті або комунальні, що надаються безпосередньо населенню, і виробничі, що надаються промисловим підприємствам. Послуги, які споживаються населенням, повинні оплачувати самі споживачі, але, як показує практика, особисті послуги в сфері житлово-комунального господарства лише частково оплачуються населенням, а дотації доходять до 80–90 % від витрат на надання послуг.

Крім того, існують і громадські послуги, покликані створити необхідні умови для життєдіяльності населення і території в цілому; такі послуги надаються в сфері благоустрою: зелене господарство, дорожньо-мостове, прибирання території, вуличне освітлення і деякі інші.

Міське господарство може успішно функціонувати в умовах ринку, але має суттєві особливості, які накладають певні обмеження на можливості

реалізації ринкових механізмів. Результати діяльності галузей міського господарства соціально значимі для населення міста, виконують важливі соціальні функції. Тому входження в ринок має супроводжуватися заходами по адресній соціальній допомозі.

Як уже зазначалося, для багатьох галузей міського господарства, особливо в житлово-комунальній сфері, характерні нерозривні функціональні взаємозв'язку між виробниками і споживачами послуг. Ці взаємозв'язки чітко проглядаються в водопровідному господарстві, пасажирському транспорті, енергопостачанні. Виробництво і споживання послуг тут практично збігаються. Але оплата за роботи і послуги в муніципальному господарстві в більшості випадків не збігаються в часі і в просторі. Значна частина комунальних послуг відпускається в кредит на умовах подальшої оплати, що породжує заборгованість і відтворює дотаційність.

Підприємства та організації міського господарства, що забезпечують функціонування територіальних систем, є монополістами у своїй сфері діяльності. Вони пов'язані єдиним технологічним ланцюжком і включаються до складу природних монополістів, для яких конкуренція неможлива або недоцільна: водопровідно-каналізаційне господарство, комунальна енергетика, міський електротранспорт і деякі інші.

Споживачі цих галузей не можуть реалізувати своє право вибору і звернутися, при необхідності, до конкурентам, тому що альтернативи немає. Такий стан справ суперечить ринковим підходом, але інші варіанти поки відсутні.

Для іншої групи галузей міського господарства характерний достатній ринковий потенціал, і вони можуть бути переведені на ринкові принципи господарювання. До даної групи належать міське будівництво та ремонтно-будівельної виробництво, експлуатація житлового фонду, банно-пральні послуги та ін. Переклад даної сфери на ринкові засади повинен супроводжуватися заходами соціального захисту найменш забезпечених верств

населення в різних формах (адресні позики, пільги по оплаті комунальних послуг та ін.).

Спостерігається невідповідність рівня надаваних робіт і послуг в міському господарстві потребам населення і міста в цілому. Основними проблемами тут є житлова, транспортна, екологічна, а також перебої в енергопостачанні, низький рівень благоустрою і санітарного стану території, наявність старого житла і знеособленою типовий забудови, погіршення технічного стану житлових будинків, безгосподарне використання території міста та ін.

Крім перерахованих, в міському господарстві є чимало проблем, безпосередньо пов'язаних з функціонуванням всього комплексу його галузей.

До цих проблем слід віднести такі, як:

- хронічний дефіцит фінансових коштів;
- низький рівень інновацій і нововведень, гостра нестача сучасних технологій, машин, модернізованого обладнання, оснащення, інструментів і матеріалів, засобів механізації та автоматизації;
- негнучкі і несучасні форми управління, організації виробництва і праці;
- недолік інженерів, управлінців, технічних фахівців, невисока кваліфікація робітничих кадрів.

Всі ці проблеми виникли не сьогодні, вони були характерні для міського господарства протягом багатьох років і десятиліть, але в останні роки в зв'язку з труднощами перехідного періоду до ринку і кризовими явищами в економіці країни більшість з них загострилися.

Минулі в останні роки в країні радикальні зміни і становлення ринкових відносин лише в невеликому ступені торкнулися економічний механізм в міському господарстві. Зокрема, істотно підвищилися тарифи на житлово-комунальні та транспортні послуги, зросли доходи працівників даної сфери, підприємства та організації міського господарства стали в більшій мірі

орієнтуватися на досягнення комерційних цілей і результатів. Але ці зміни не торкнулися адміністративно-відомчої суті економічних відносин в даній сфері. Так, підвищення тарифів ускладнило життєдіяльність населення, але не поліпшило фінансове становище більшості підприємств і організацій міського господарства. Зростання грошових доходів в ряді галузей міського господарства та орієнтація на комерційні інтереси не завжди можуть забезпечити відповідне підвищення якості робіт та послуг.

ТЕМА 9 ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

План

- 9.1 Особливості житлово-комунального господарств.
- 9.2 Загальні відомості про міське комунальне господарство.
- 9.3 Можливі джерела фінансування розвитку комунальної інфраструктури.

9.1 Особливості житлово-комунального господарств

Житлово-комунальне господарство виконує важливу соціально-економічну функцію, надаючи мешканцям побутові послуги, які в сукупності створюють комфортні умови для життя населення, забезпечуючи йому збереження здоров'я, працездатності, належний фізичний, культурний та інтелектуальний розвиток. Передумовою ефективного функціонування житлово-комунального господарства є технічно грамотна експлуатація інфраструктури галузі – об'єктів водопостачання, водовідведень, міськелектро транспорту, теплопостачальних підприємств, житлових організацій, земельних ділянок несільськогосподарського призначення,

ремонтно-будівельних комплексів, споруд благоустрою населених пунктів, зеленого та шляхового господарства.

Житлово-комунальне господарство (ЖКГ) має низку специфічних особливостей, що характеризують його як складну, багатоелементну, динамічну організаційно-економічну систему. Підприємствам та об'єднанням ЖКГ притаманна внутрішня економічна й організаційна єдність. За своїм змістом і структурою житлово-комунальне господарство – складний та багатогранний об'єкт управління, який обумовлює специфічні особливості побудови організаційної системи управління і державного регулювання для забезпечення надійності функціонування підприємств галузі, підвищення ефективності роботи комплексу. Особливістю функціонування ЖКГ є те, що воно представлене «чистими» природними монополіями і підгалуззями, які розвиваються за законами конкурентного господарства. До останніх належить експлуатація житла, санітарне очищення територій тощо. Ще однією характерною особливістю ЖКГ є те, що комплекс переважно надає послуги, а не виробляє товари, а отже належить до виробничої і невиробничої інфраструктури. Третя особливість ЖКГ пов'язана із забезпеченням життєдіяльності передусім міського населення, однак слід зазначити, що визначення ЖКГ як специфічно міського господарства є неточним, у менш розвинутій і складній формі воно наявне і в сільських населених пунктах. Незважаючи на те, що більшість населених пунктів у сільській місцевості майже не мають спеціального технічного обладнання, а підприємства ЖКГ сільських поселень навіть організаційно не виділяються з різного роду комбінатів, розвиток ЖКГ на селі вимагає не меншої уваги, ніж у містах. Інша характеристика ЖКГ пов'язана з комплексністю галузі, яка характеризується великою кількістю підгалузей, що входять до її складу: житлове господарство, водопостачання та водовідведення, комунальна енергетика, тепlopостачання, міський електротранспорт, зовнішній міський благоустрій, дорожнє господарство, санітарне очищення міст (вуличне прибирання, будинкова

очистка з утилізацією твердих побутових і харчових відходів), зелене господарство (озеленення міст, квітництво), готельне господарство, ритуальне обслуговування, ремонтно-будівельне виробництво, монтаж, капітальний ремонт та експлуатація ліфтового господарства, власна промисловість і капітальне будівництво, проектні, конструкторсько-технологічні та науково-дослідні роботи, технічна інвентаризація основних засобів.

Основними завданнями управління у сфері житлово-комунального господарства є :

- 1) підвищення ефективності управління житлово-комунальним господарством;
- 2) упорядкування відносин власності у цій сфері;
- 3) забезпечення беззбиткового функціонування підприємств галузі при прозорій економічно-обґрунтованій системі визначення рівня тарифів та адресного соціального захисту населення;
- 4) технічне переозброєння галузі, запровадження інноваційної моделі її розвитку.

Основними видами ресурсів, що постачаються у сфері ЖКГ є вода, газ, тепло та електроенергія. Їх поставками займаються державні, комунальні та приватні підприємства, які є природними монополістами. Це є загальною особливістю сфери ЖКГ всіх країн.

Специфічною особливістю сфери ЖКГ України є її найбільша ресурсоемність серед інших галузей економіки. Питома вага житлово-комунального сектора у ВВП країни складає всього 5–6 %, а щорічно споживається 20 % всіх паливно-енергетичних ресурсів та електроенергії і 30 % теплової енергії. За обсягами енергоспоживання ЖКГ займає третє місце після енергетики і чорної металургії. При цьому витрати енергоресурсів на одиницю виробленої продукції та наданих комунальних послуг у 2–3 рази перевищують західноєвропейський рівень.

Однією з головних особливостей галузі ЖКГ в Україні є дефіцит інвестицій, що не тільки не дає можливості впроваджувати новітні ресурсозберігаючі технології та обладнання, але й взагалі забезпечувати функціонування підприємств на існуючому рівні. При цьому дві третини основних засобів вичерпали термін експлуатації, а втрати води, теплоносіїв і електричної енергії в Україні досягають від 30 % до 50 % від обсягу реалізованих послуг. В результаті питомі витрати енергоресурсів у 2,1–2,7 рази вище, ніж у країнах Європи, а кількість аварій за останні 10 років збільшилась майже у 5 разів. Внаслідок чого зростає собівартість послуг у сфері ЖКГ та погіршується їх рівень і якість.

Для виробничо-господарської діяльності житлово-комунального господарства характерний ряд специфічних особливостей: відсутність взаємозв'язку підцілей досягнення глобальної мети; організаційна побудова за територіальною і галузевою ознакою, подвійне підпорядкування, соціальний відгук на результати діяльності, нерівномірність попиту та ін. Все це визначає житлово-комунальне господарство як складну, багатоелементну динамічну організаційно-економічну систему. Відмітною особливістю житлово-комунального господарства є також те, що в його галузі, підгалузі, об'єднання підприємства вирішують складний комплекс виробничих завдань, забезпечуючи ефективне функціонування народного господарства. У цілому особливості житлово-комунального господарства обумовлюють своєрідність і специфіку його діяльності, яка надзвичайно многогранна: це експлуатація житлових засобів; теплоенергетика; газове господарство; готельне господарство; водопостачання; очищення стічних вод; міське освітлення; електричний транспорт; банно-пральне господарство; оздоровче обслуговування; санітарне очищення⁴ зелене будівництво; озеленення; експлуатація ліфтового господарства; ритуальне господарство населених пунктів та ін.

Житлове господарство (ЖГ) – одна з провідних підгалузей міського господарства, що має особливе соціальне значення. Це насамперед пов'язано з тим, що його функціональним призначенням є створення оптимальних умов для проживання населення. Таким чином від стану та ефективності діяльності ЖГ значною мірою залежить реалізація одного з важливих елементів відносин у суспільстві – турботи про нормальні умови проживання громадян. Це є об'єктивною необхідністю для будь-якої суспільно-економічної формації, якщо вона зацікавлена у своєму стабільному розвитку. Житлово-комунальне господарство – складна і багато галузева інженерна система підприємств міського господарства, що охоплює більше 20 видів діяльності. Частка вартості основних засобів галузі досягає 25 % усієї вартості необоротних активів народного господарства. Житлово-комунальне господарство здійснює свою діяльність у рамках населених пунктів. При цьому підприємства галузі являють собою єдиний взаємофункціонуючий комплекс інфраструктури міста. Інженерні споруди й виробничі потужності кожного підприємства житлово-комунального господарства залежить від розмірів і типу населених пунктів. Мережі водопостачання і водовідведення, газопостачання і теплопостачання, маршрути міського транспорту звичайно відображають містобудівну схему планування міста.

Обсяг виробництва продукції комунальних підприємств залежить від умов реалізації їх послуг. Підприємства обслуговують територію, межі якої визначаються, з одного боку, розвитком мережного господарства і з другого – зручностями у використанні споживачами, в першу чергу, населенням. Суспільству, окремим колективам властива певна мета діяльності. Організаційний і економічний механізм досягнення поставленої перед будь-якою галуззю загальні риси і принципи. Але кожному конкурентному виду її діяльності властиві свої особливості, обумовлені складом реалізованих функцій, які залежать від конкретних ланок і їх місця в організаційній структурі

системи управління, ступеня централізації, рівня самостійності і зовнішніх зв'язків.

За своїм змістом і структурою житлово-комунальне господарство як складова міського господарства – складний багатогранний об'єкт управління. Як і інші розвинуті галузі він функціонує на базі інженерно-індустріальних методів. Йому властиві всі основні риси, характерні для суспільного виробництва. Інтенсифікація виробництва, реалізація науково-технічного прогресу в галузі міського комунального господарства здійснюється останніми роками наростаючими темпами. Рівень, темпи розвитку і матеріально-суттєвий зміст продуктивних сил галузі впливають на реалізацію оптимальних довготривалих соціально-економічних програм. Така діалектична єдність обумовлює необхідність пошуку найраціональніших методів реалізації науково-технічного прогресу і підвищення ефективності використання його досягнень. Прискорення наукового прогресу, розширення діапазону застосування його досягнень, перехід на переважно інтенсивні методи господарювання приводить до значного підвищення ролі управління у вирішенні житлово-комунальним господарством соціально-економічних завдань суспільства. Коливання суспільних потреб і можливостей їх задоволення виявляються в цій галузі найбільш рельєфно.

Відмінною особливістю житлово-комунального господарства є перш за все те, що до його організаційного складу входять галузі, підгалузі, об'єднання, підприємства, які вирішують складний комплекс виробничих завдань, забезпечуючи ефективне функціонування народного господарства. У виробничому процесі галузі найбільшу питому вагу складає діяльність з експлуатації житлових фондів (до 80 % загального об'єму). Це не випадково, оскільки серед широкого кола економічних і соціальних проблем, пов'язаних з підвищенням народного добробуту, найбільш важливою є житлова проблема. Від діяльності комунальних служб, від того, як забезпечені люди водою, теплом, електричною енергією, який санітарний стан населених місць, як

функціонують суспільний транспорт і інженерне обладнання будівель і споруд, залежать не тільки настрій і здоров'я людей, але і їх працездатність, що позначається на продуктивності праці.

Відомча роз'єднаність об'єкта організації управління ускладнює проведення єдиної технічної політики, централізації і оптимального розподілу трудових, матеріальних фінансових ресурсів. Вона не дозволяє зосередити керівництво житлово-комунальним господарством управління ним в єдиному органі, створити систему автоматизованого управління і раціонального господарювання, продовжувати найпрогресивніші методи перспективного і точного територіального та галузевого збалансованого планування. Відмінність в плануванні, обліку й звітності, відсутність єдиної управлінської інформації практично дає можливість об'єктивно оцінити стан об'єкта управління в цілому і навіть окремого регіону, конкретної галузі, підгалузі або служби створити галузеву систему управління на основі цільових комплексних програм. Істотними особливостями галузі також є:

- нетранспортабельність кінцевого результату її функціонування, призначеного для поселення (вода, очищення стоків, теплова енергія, ремонтно-будівельне виробництво, комплексне впорядкування і та ін.);
- збіг у часі процесів виробництва споживання;
- неможливість складування;
- нерівномірність попиту за сезонами року, місяцями, тижнями, днями і годинами доби.

9.2 Загальні відомості про міське комунальне господарство

Крім житлового господарства до складу ЖКГ міста входять комунальні підприємства інженерного забезпечення (ресурсопостачання) міста. Це підприємства водопостачання та водовідведення, тепло- і електро- та газопостачання, а також підприємства та організації, що забезпечують

зовнішній благоустрій та утримання території міста: санітарна очистка, утримання зелених насаджень і т. п.

Комунальне господарство – один з найскладніших елементів в системі міського господарства. Безперебійна подача в житлові і громадські будівлі тепла, води, електроенергії, газу вимагає високого рівня організації інженерної інфраструктури, великого обсягу ремонтних, очисних і профілактичних робіт на інженерних мережах і спорудах, ефективного функціонування аварійних служб.

Інженерні мережі міста класифікуються на мережі:

- загальноміського значення;
- районного значення;
- мікрорайонного значення.

Сучасні міста налічують тисячі кілометрів підземних трубопроводів різного призначення, що утворюють комунальну інфраструктуру міста.

Система комунальної інфраструктури міста – це сукупність виробничих і майнових об'єктів, в тому числі трубопроводів, лінійної електропередачі та інших об'єктів, що використовуються в сфері електро-, тепло-, водопостачання, водовідведення та очистки стічних вод, розташованих (повністю або частково) в межах територій муніципальних утворень і призначених для потреб споживачів цих муніципальних утворень.

Комунальна інфраструктура міста має чітко виражений мережевий характер, тобто вона розташована на території міста як «кровоносна система», що забезпечує видами благоустрою житлові будинки, установи культурно-побутового призначення, виробничі будівлі і т. п.

Виділяють наступні галузі комунальної інфраструктури міста:

1) ресурсопостачання:

- водопостачання та водовідведення;
- теплопостачання;
- енергопостачання;

- газопостачання;

2) комплексний благоустрій міста:

- дорожньо-мостове господарство;
- санітарна очистка території міста та утилізація відходів;
- вуличне освітлення та розміщення малих архітектурних форм;
- зелене господарство;

3) побутове обслуговування міста:

- готельне господарство;
- банно-пральне господарство;
- утримання місць поховання.

Як уже зазначалося, в сучасних умовах частина перерахованих вище галузей може не входити в систему комунального господарства міста (за формою власності або галузевої приналежності) або грати в ній незначну роль. Наприклад, готельне господарство фактично повністю є комерційною власністю, як і більшість підприємств, що надають банно-пральні послуги.

Комунальні послуги – здійснення діяльності виконавця по подачі споживачам будь-якого комунального ресурсу окремо або двох і більше з них в будь-якому поєднанні з метою забезпечення сприятливих і безпечних умов використання житлових, нежитлових приміщень, загального майна в багатоквартирному будинку, а також земельних ділянок та розташованих на них житлових будинків (домоволодінь).

При відсутності приладів обліку комунальних ресурсів їх споживання розраховується за нормативами споживання комунальних послуг (холодної та гарячої води, мережевого газу, електричної та теплової енергії).

Нормативи призначаються для визначення розміру плати за комунальні послуги.

Постачальником комунальних послуг є юридична особа незалежно від організаційно-правової форми, а також індивідуальний підприємець, що надають комунальні послуги, що виробляють або купують комунальні ресурси.

Споживачами комунальних послуг є особи, які набувають за договором електричну і теплову енергію, воду, послуги з водовідведення та утилізації комунальних відходів для власних господарсько-побутових і виробничих потреб.

Споживачами комунальних послуг на території муніципального утворення є підприємства, установи, організації всіх форм власності та громадяни, тобто і юридичні і фізичні особи.

9.3 Можливі джерела фінансування розвитку комунальної інфраструктури

Серед потенційних джерел фінансування потреб виробників комунальних послуг можна виділити:

- кошти населення та інших споживачів комунальних послуг; • кошти місцевих бюджетів;
- кошти кредитних установ;
- кошти небанківських фінансових установ;
- державні централізовані капітальні вкладення;
- власні кошти підприємств комунального сектору;
- кошти приватних компаній, зацікавлених у здійсненні господарської діяльності у комунальному секторі.

Розглянемо можливість їх залучення більш докладно.

Кошти населення, головним чином, залучаються на основі виставлення рахунків за надані комунальні послуги. Відтак, їх сума залежить від двох основних чинників: обсягів споживання послуг та рівня затверджених тарифів.

Нормативні акти щодо формування тарифів на комунальні послуги допускають можливість включення до їх складу крім економічно обґрунтованої планової собівартості також і витрат на здійснення капітальних вкладень для реалізації програм розвитку. Відтак, потенційно кошти населення можуть розглядатися як джерело фінансування потреб комунального сектору. Але, як

було зазначено раніше, у більшості населених пунктів тарифи для населення не відшкодовують навіть собівартості послуг.

У якості основної мотивації стримування зростання тарифів для населення органи місцевого самоврядування наводять соціальну незахищеність внаслідок низького рівня заробітної плати, пенсій, соціальних виплат тощо. Крім того, використовується можливість часткового перенесення тягаря з населення на інших споживачів на основі встановлення для них більш високих диференційованих тарифів. У цілому доводи регулюючих органів виглядають обґрунтовано, але не можемо не відмітити також й політичну складову цього питання, коли без вивчення ситуації та розгляду можливих альтернатив приймаються популістські рішення.

З огляду на сказане, з нашої точки зору, можливість залучення коштів населення залежить від наступних факторів: підвищення рівня доходів населення; готовність органів місцевого самоврядування діяти обґрунтовано, керуючись простою логікою – якщо проблему можна вирішити, її необхідно вирішувати, якщо такої можливості не має – слід шукати інші варіанти; усвідомлення населенням того, що результатом підвищення тарифів стає поліпшення якості, надійності та безпеки (але для цього такі результати необхідно демонструвати).

Кошти інших споживачів (крім населення) також, головним чином, поступають на основі виставлення їм рахунків за надані комунальні послуги. Але обсяги споживання послуг цією групою споживачів є незначними (як правило, від 5 % до 30 % на різні послуги залежно від конкретної ситуації у кожному населеному пункті; все інше споживає населення). Серед інших споживачів виділяються бюджетні організації та госпрозрахункові організації. У грошовому вираженні зазначена група сплачує 40–70 % рахунків, оскільки для госпрозрахункових організацій тарифи є найвищими.

Крім зазначеного, слід звернути увагу на можливість пайової участі у розвитку інфраструктури населених пунктів підприємств та організацій, які

створюються або розширяються. Така практика була звичайною за радянських часів та у багатьох населених пунктів України в тій чи іншій мірі продовжує використовуватися, але нормативна база з цього питання є застарілою. З нашої точки зору, зазначене джерело можна розглядати як реальне, проте воно потребує проведення відповідних обґрунтувань щодо розміру пайової участі та прийняття відповідних рішень органами місцевого самоврядування.

Кошти місцевих бюджетів. Участь місцевого бюджету у фінансуванні проблем комунального сектору може проявлятися у наступних основних формах:

- Цільове спрямування бюджетних коштів на реалізацію конкретних програм розвитку або окремих заходів.

- Звільнення підприємств комунального сектору від сплати податків (в частині, які поступають до місцевих бюджетів) або їх сплати в неповному обсязі. Можливим є зобов'язання підприємства замість перерахування таких коштів до бюджету використовувати їх на реалізацію окремих цільових заходів відповідно до прийнятого органом місцевого самоврядування рішення.

- Надання підприємствам комунального сектору дотацій на покриття збитків внаслідок дії збиткових тарифів.

- Надання населенню додаткових адресних субсидій (понад розмір передбачених законодавством пільг та субсидій) з одночасним встановленням економічно обґрунтованих тарифів.

Кошти кредитних установ та небанківських фінансових установ. В Україні найбільш розповсюдженим є надання банками короткострокових кредитів, пов'язаних із поповненням оборотних коштів для покриття поточних платежів підприємств комунального сектору, але при цьому розмір таких кредитів жорстко лімітується. Надання ж кредитів для здійснення капітальних вкладень практично не практикується, основними причинами чого є: високі відсоткові ставки вітчизняних банків; необхідність надання залогового забезпечення (у той час як такі підприємства експлуатують комплекси, які є

власністю місцевих рад; до того ж у найбільш важливих сферах комунального господарства існує законодавчо закріплена заборона на приватизацію); фінансова непривабливість підприємств комунального сектору внаслідок збиткової діяльності; тривалі строки окупності капітальних вкладень, пов'язаних із розвитком систем та модернізацією інженерної інфраструктури та ін.

Державні централізовані капітальні вкладення. На початку 1990 років, коли в Україні розпочалися процеси децентралізації та формування комунальної власності місцевих громад, фінансування розвитку підприємств комунального сектору з державного бюджету було майже повністю припинено, за виключенням об'єктів державного значення, окремих проектів природоохоронного значення та у випадках масштабних техногенних катастроф.

Ситуація змінилася після прийняття у 2004 році Закону України «Про загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства України», коли для фінансування заходів з розвитку житлово-комунального господарства, крім іншого, було передбачено фінансування з державного бюджету. На даний час це джерело хоча й обмежене, але є цілком реальним для фінансування окремих заходів у разі, якщо органами місцевого самоврядування представлені відповідні обґрунтування та розроблені регіональні й міські програми розвитку.

Власні кошти підприємств комунального сектору. Серед власних джерел підприємств комунального сектору, перш за все, слід розглядати амортизаційний фонд, але на сьогоднішній день це джерело демонструє недостатню здатність для накопичення необхідних коштів, крім того, на збиткових підприємствах має місце нецільове використання амортизаційного фонду на поповнення оборотних коштів для здійснення поточної діяльності. Але, у разі затвердження органом місцевого самоврядування тарифів, які містять витрати на здійснення капітальних вкладень для реалізації розроблених

підприємствами програм розвитку може з'явитися зазначене додаткове джерело. Не слід також забувати і про можливість акумулювання коштів за рахунок оптимізації витрат, що потребує цілеспрямованої діяльності підприємства у цьому напрямі.

Кошти приватних компаній, зацікавлених у здійсненні господарської діяльності у комунальному секторі, є одним з найпривабливіших джерел, оскільки крім інвестування коштів у розвиток систем, мова йде про впровадження у комунальному секторі перспективних організаційних форм, із якими також пов'язується залучення сучасного менеджменту та новітніх технологій.

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що так чи інакше, всі потенційні джерела фінансування потреб комунального сектору міських господарств (крім цільового фінансування з бюджетів різних рівнів) не можуть розглядатися окремо від питань формування тарифів.

ТЕМА 10 УПРАВЛІННЯ МІСТОМ І МІСЬКИМ ГОСПОДАРСТВОМ

План

10.1 Основні поняття про місцеве самоврядування. Органи міського самоврядування.

10.2 Місто як об'єкт управління.

10.3 Організація управління міським господарством.

10.1 Основні поняття про місцеве самоврядування.

Органи міського самоврядування

Міське самоврядування в Україні – право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Міське самоврядування – це форма

публічної влади, що реалізується специфічними суб'єктами – територіальними колективами і сформованими органами, має особливий об'єкт – питання місцевого значення, та здійснюється на основі використання окремого виду публічної власності – комунальної (муніципальної).

Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр; адміністративно-територіальна одиниця – область, район, місто, район у місті, селище, село.

Первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста.

Представницькими органами місцевого самоврядування є ради народних депутатів.

Місцеве самоврядування в Україні здійснюється на принципах:

- народовладдя;
- законності;
- гласності;
- колегіальності;
- поєднання місцевих і державних інтересів;
- виборності;
- правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами;
- підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб;
- державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування;

- судового захисту прав місцевого самоврядування.

Система місцевого самоврядування включає:

- територіальну громаду;
- сільську, селищну, міську раду;
- сільського, селищного, міського голову;
- старосту;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси

територіальних громад сіл, селищ, міст;

- органи самоорганізації населення.

Органам місцевого самоврядування законом можуть надаватися окремі повноваження органів виконавчої влади, у здійсненні яких вони є підконтрольними відповідним органам виконавчої влади.

Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад стосуються наступних сфер діяльності:

- соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку;
- в галузі бюджету, фінансів і цін;
- щодо управління комунальною власністю;
- в галузі житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку;
- у галузі будівництва;
- освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту;
- з регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища;
- соціального захисту населення;
- в галузі зовнішньоекономічної діяльності;
- в галузі оборонної роботи;
- щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою;

- щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян тощо.

Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад.

Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проєктів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби.

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою.

Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади. Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності.

Діяльність органів місцевої влади спрямована на задоволення суспільних потреб громадян і, у першу чергу, пов'язаних з отриманням життєво необхідних послуг.

Місцеві бюджети є фінансовою базою місцевого самоврядування і від обсягу ресурсів, що акумулюються в цих бюджетах, залежить наскільки результативно місцеві органи влади будуть виконувати покладені на них повноваження.

Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій. Вони призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують:

- виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;
- законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян;
- виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку;
- підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів;
- звіт про виконання відповідних бюджетів та програм;
- взаємодію з органами місцевого самоврядування;
- реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. У частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами, місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам.

10.2 Місто як об'єкт управління

Складність управління містом як соціально-природною системою зумовлюється численністю складових елементів, поліструктурністю і багатофункціональністю, різноманіттям їх взаємодії, а також роллю та закономірностями функціонування і формування різноманітних структурних ланок.

У науковій літературі існує низка логіко-структурних та інфологічних моделей, що описують соціально-природну систему міста. Ці моделі відрізняються як за складом і структурою елементів, так і за характеристикою зв'язків складових цих елементів. Різні автори як основні підсистеми міста розглядають:

- соціальну, економічну, планувальну й екологічну підсистеми;
- населення, сферу докладання праці, сферу обслуговування і міський транспорт;
- населення, економічну базу, соціальну інфраструктуру, капіталовкладення, територію.

Зауважимо, що в процесі управління розвитком міста слід враховувати такі його властивості як системного об'єкта:

– органічність та неадитивність. Функціонування містоформувальних підсистем і компонентів поза системою неможливе і взаємопов'язане з функціонуванням системи в цілому, а їх взаємодія істотно змінює не тільки притаманні їм властивості, а й властивості системи в цілому;

– динамізм. Місто завжди перебуває на стадії розвитку. Його масштаби, темпи і характер різні на окремих етапах. Можна виділити періоди відносно повільного еволюційного розвитку і періоди швидкого зростання, що пов'язані із змінами у провідних ланках економічної діяльності, природному та/або соціальному потенціалі, економіко-географічному положенні та в інфраструктурі міста;

– стохастичність. Імовірний характер зростання і зміни структури населення, масштабів і темпів економічного розвитку, науково-технічного прогресу, а також трансформації зовнішніх зв'язків зумовлюють важливу роль факторів невизначеності в розвитку міста;

– інерційність та нерівномірність розвитку. Просторовотериторіальна підсистема міста змінюється повільніше, ніж об'єкти, що її формують, у результаті чого вся система міста характеризується сильною інерційністю, а мо-

менти задуму будь-якого проекту та його реалізації розділяє значний часовий проміжок;

– конфліктність ситуації. Усі варіанти можливого розвитку системи, всі рівні їх зростання мають бути реалізовані в обмеженому просторі (певного міста з включенням суміжних територій при розростанні системи). У зв'язку з цим виникає характерна для системи проблема вибору взаємовиключних можливостей;

– географічна конкретність. Напрями розвитку системи тісно пов'язані з географічними особливостями певного міста та регіону.

Отже, місто є складним об'єктом управління, що характеризується органічною єдністю трьох основних підсистем: населення, природи, господарства, кожна з яких має ряд специфічних властивостей і розвивається під дією різних, іноді взаємовиключних, факторів.

10.3 Організація управління міським господарством

Національна економічна політика вже не вважається єдиним інструментом розвитку економіки територіальних утворень. Вони створюють практично незалежну економічну систему, використовуючи свої трудові, соціальні, фінансові, організаційні і всі інші можливі ресурси для виробництва конкурентоздатних товарів і послуг. Таким чином, реалізується головна мета економічного розвитку – забезпечується добробуту для кожного жителя території.

В Україні не працює науково-обґрунтований організаційно-економічний механізм життєзабезпечення міст, що повинен створювати нормальні умови життя населення та можливості відтворення людини, як активного члена суспільства. Цей механізм повинен спиратись на ряд складових: економічні можливості, здоров'я і медична допомога, споживання, житлові умови, соціальне забезпечення, охорона навколишнього середовища, тривалість життя.

Важливішою складовою міського комплексу є житлово-комунальне господарство. У житлово-комунальному господарстві активно формується ринковий організаційно-економічний механізм управління підприємствами, об'єднаннями та організаціями.

Житлово-комунальне господарство, як частка системи життєзабезпечення міст, являє собою сукупність взаємопов'язаних підприємств і видів діяльності, орієнтованих на позитивну динаміку рівня та якості життя всіх верств населення, що забезпечує стабільну, збалансовану соціальну орієнтацію потенціалу міських територій.

Шляхи підвищення ефективності діяльності житлово-комунального господарства різноманітні. Особливе місце серед них займає підвищення продуктивності праці, раціональне використання основних виробничих засобів, зниження споживання паливно-енергетичних і матеріальних ресурсів, ефективне використання капітальних вкладень, розширення і підвищення якості наданих житлово-комунальних послуг.

Для практичного вирішення питань сталого розвитку системи життєзабезпечення міста на рівні окремих міст розроблені комплексні довгострокові програми, в яких передбачено: поглиблення спеціалізації, розвиток потужностей, створення ринку житлово-комунальних послуг, упровадження нових машин, механізмів, приладів обліку і регулювання, механізації технологічних процесів і т. д.

Місцевий характер і виробничі особливості міського господарства накладають своєрідність на організаційну структуру житлово-комунального господарства. За характером послуг, що надаються, комунальні підприємства ділять на три групи:

- санітарно-технічні (водопроводи, каналізації, лазні і пральні, підприємства з санітарного очищення міст);
- енергетичні (електростанції, електромережі та ін.);
- транспортні (метрополітени, міський пасажирський електротранспорт).

В сукупності ці підприємства і організації житлового господарства і впорядкування міст складають самостійну галузь народного господарства – комунальне господарство. Комунальні підприємства надають послуги всім категоріям споживачів в населених пунктах України. Загальним для них є те, що надані послуги споживаються у межах одного адміністративного району. До цієї групи належать підприємства із строгою технологічною схемою виробництва продукції або послуг: водопроводи, системи каналізації, підприємства санітарного очищення міста. На відміну від підприємств першої групи, електростанції і електромережі, як правило, реалізують послуги не тільки в зонах адміністративного району, а і там, де знаходиться споживач.

Обсяг виробництва продукції комунальних підприємств залежить від умов реалізації їх послуг. Підприємства обслуговують територію, межі якої визначаються, з одного боку, розвитком мережевого господарства, з другого боку зручностями у використуванні споживачами, в першу чергу, населенням.

Суспільству, окремим колективам властива певна мета діяльності. Організаційний і економічний механізм досягнення поставленої перед будь-якою галуззю мети має загальні риси і принципи. Але кожному конкретному виду її діяльності властиві свої особливості, обумовлені складом реалізованих функцій, які залежать від конкретних ланок і їх місця в організаційній структурі системи управління, ступеня централізації, рівня самостійності і зовнішніх зв'язків.

За своїм змістом і структурою житлово-комунальне господарство, як складова міського господарства – складний багатогранний об'єкт управління. Як і інші розвинені галузі він функціонує на базі інженерно-індустріальних методів. Йому властиві всі основні риси, характерні для суспільного виробництва. Інтенсифікація виробництва, реалізація науково-технічного прогресу у галузі міського комунального господарства здійснюється останніми роками наростаючими темпами. Вона віддзеркалює основну тенденцію

економічного зростання і має великий вплив на масштаби, характер і обсяги виробничо-господарської діяльності. Рівень, основні риси темпи розвитку і матеріально-суттєвий зміст продуктивних сил галузі впливають на реалізацію оптимальних довготривалих соціально-економічних програм. Така діалектична єдність обумовлює необхідність пошуку найраціональніших методів реалізації науково-технічного прогресу і підвищення ефективності використання його досягнень.

Для виробничо-господарської діяльності житлово-комунального господарства характерний ряд специфічних особливостей: відсутність взаємозв'язку підцілей, організаційна побудова за територіальною й галузевою ознаками, подвійне підпорядкування, соціальний відгук на результати діяльності, нерівномірність попиту та ін.

Все це визначає ЖКГ як складну, багатoelementну динамічну організаційно-економічну систему. Відмінною особливістю житлово-комунального господарства є, перш за все те, що входять в його організаційний склад галузі, підгалузі, об'єднання, підприємства, які вирішують складний комплекс виробничих задач, забезпечуючи ефективне функціонування народного господарства.

У виробничому процесі галузі найбільшу питому вагу складає діяльність по експлуатації житлових засобів (до 80 % загального обсягу). Це не випадково, оскільки серед широкого кола економічних і соціальних проблем, пов'язаних з підвищенням народного добробуту, найбільш важливою є житлова проблема. Від діяльності комунальних служб, від того, як забезпечені люди водою, теплом, електричною енергією, від того який санітарний стан населених місць, як функціонують суспільний транспорт і інженерне обладнання будівель і споруд, залежать не тільки настрої і здоров'я людей, але і їх працездатність що позначається на продуктивності праці.

Відомча роз'єднаність об'єкту організації управління ускладнює проведення єдиної технічної політики, централізації та оптимального розподілу

трудо­вих, ма­те­рі­аль­них і фінан­со­вих ре­сур­сів. Во­на не до­зво­ляє зо­се­ре­ди­ти ке­рів­ни­цтво жи­тло­во-ко­му­наль­ним го­спо­дар­ством і управ­лін­ня ним в єди­но­му ор­гані, ст­во­ри­ти си­сте­му ав­то­ма­ти­зо­ва­но­го управ­лін­ня і ра­ці­о­наль­но­го го­спо­дарю­ван­ня, уп­ро­ва­д­жу­ва­ти най­про­гресив­ні­ші ме­то­ди пер­спек­тив­но­го і по­точ­но­го те­ри­то­рі­аль­но­го і га­лу­зе­во­го зба­лан­со­ва­но­го пла­ну­ван­ня. Від­мін­ність в пла­ну­ван­ні, об­лі­ку і звіт­но­сті, від­сут­ність єди­ної управ­лін­ської ін­фор­ма­ції прак­ти­чно не дає мо­ж­ли­во­сті об'єк­тив­но оці­ни­ти стан об'єк­та управ­лін­ня в ці­ло­му і на­віть ок­ре­мо­го ре­гі­ону, кон­крет­ної га­лу­зі, під­га­лу­зі або служ­би ст­во­ри­ти га­лу­зе­ву си­сте­му управ­лін­ня на ос­но­ві ці­ль­о­вих ком­п­лек­сних про­грам. Іс­то­т­ни­ми осо­б­ли­во­стя­ми га­лу­зі є:

- не транс­пор­та­бель­ність кін­це­во­го ре­зуль­та­ту її функ­ці­о­ну­ван­ня, при­зна­че­но­го для ви­зна­че­н­ня по­се­ле­н­ня (во­да, очи­ще­н­ня сто­ків, те­п­ло­ва е­нер­гі­я, ре­мон­тно-бу­ді­вель­не ви­роб­ни­цтво ком­п­лек­сне впо­ряд­ку­ван­ня і ін­ші);
- збіг у ча­сі про­це­сів ви­роб­ни­цтва і спо­жи­ван­ня;
- не­мо­ж­ли­вість скла­ду­ван­ня;
- не­рів­но­мір­ність по­пи­ту за се­зо­на­ми ро­ку, мі­ся­ця­ми, ти­ж­ня­ми, д­ня­ми і го­ди­на­ми до­би.

Тех­ні­чний стан жи­тло­вих за­со­бів в знач­ній мі­рі ви­зна­чає­ться е­фек­тив­ністю при­й­ня­тої си­сте­ми за­ходів з від­но­в­ле­н­ня кон­струк­тив­них е­ле­мен­тів жи­тло­вих бу­ді­вель і ор­гані­за­цій, їх збе­ре­жен­ня. Го­лов­ни­ми при цьо­му яв­ля­ю­ться ком­п­лек­сний і груп­овий ка­пі­та­ль­ні ре­мон­ти (в­клю­чаю­чи ком­п­лек­сне впо­ряд­ку­ван­ня при­ле­глої те­ри­то­рії), що ви­ко­нує­ться ре­мон­тно-бу­ді­вель­ною га­лу­з­зю об'єк­та управ­лін­ня.

Од­ні­єю з осо­б­ли­во­стей про­це­су ви­роб­ни­цтва га­лу­зі ви­сту­пає по­точ­не об­слу­го­ву­ван­ня жи­тло­вих за­со­бів, вну­трі­ш­ньо бу­дин­ко­во­го об­ла­д­нан­ня. Во­но за­без­пе­чує­ться дер­жав­ни­ми жи­тло­во-ек­сп­лу­а­та­цій­ни­ми а та­кож спе­ці­а­лі­зо­ва­ни­ми під­роз­ді­ла­ми і приват­ни­ми під­при­єм­ства­ми по ек­сп­лу­а­та­ції об'єк­тів не­ру­хо­мо­сті. Вті­лен­ня си­сте­ми ком­п­лек­с­но­го по­точ­но­го ре­мон­ту, в­клю­чаю­чи вну­трі­ш­ньо квар­тир­ний ре­мон­т, об'єд­на­них дис­пет­чер­ських

систем (ОДС) як засоби взаємодії жителів з первинними виробничими одиницями галузі дозволяє організувати утримання житла в період між капітальними ремонтами, ширше впроваджувати засоби механізації.

З урахуванням вказаних організацій і функціонування галузевого виробничо-господарського процесу оптимально вирішити проблему підвищення якості і ефективності діяльності житлово-комунального господарства можна на основі розвиненої галузевої та міжгалузевої спеціалізації, концентрації і інтеграції виробництва, раціонального галузевого і територіального розподілу праці.

Причому одним з основних методів оптимізації управління стане перехід до галузевого принципу з єдиним керівництвом, оскільки при такому складному господарському механізмі раціональне управління можливо лише з урахуванням конкретних особливостей задач галузі.

Раціональне поєднання галузевого і територіального управління житлово-комунальним господарством забезпечує найбільш ефективне використання всього його господарського потенціалу, дозволяє врахувати можливості розвитку структурних формувань об'єкта управління на території регіону і країни, незалежно від відомчої підлеглості.

Проблема функціонування міст, як складних соціально-економічних систем з урахуванням їх впливу на регіони має не тільки науковий, але й практичний характер, оскільки її розв'язання допомагає чіткіше визначити шляхи подальшого розвитку. Сучасне місто є фокусом і результатом урбанізаційного процесу, що відкладає відбиток на розвиток існуючої суспільної моделі. Якщо досліджувати місто як елемент суспільства, то воно виступає соціально-просторовою формою його існування.

Міське житлово-комунальне господарство – це сукупність основних елементів, що забезпечують життєдіяльність кожного населеного пункту, його рекреаційного потенціалу і населення. Сучасний етап розвитку економіки

нашої держави потребує прискорення інтеграції житлово-комунального господарства (ЖКГ) у загальну систему ринкових перетворень.

Особливого значення набуває необхідність формування соціально-ринкових елементів комунальної політики, які створюють умови ефективної роботи підприємств міського господарства. Це дозволяє забезпечити споживачів якісними комунальними й житловими послугами.

Важливу роль в трансформаційних процесах міського господарства відіграє реформування відносин власності. Ринкові перетворення, а також державна політика, спрямована на забезпечення макроекономічної стабілізації української економіки, створили передумови для підвищення життєвого рівня населення. Усунення негативних наслідків монопольного положення підприємств ЖКГ можливе тільки при удосконаленні функціонування всіх складових господарського механізму галузі, задіяних у процесі виробництва і надання житлово-комунальних послуг. За останні роки значно змінилася ситуація з власністю на об'єкти житлового і комунального господарства. Вона характеризується, в основному, трьома тенденціями:

- масовою приватизацією житлового фонду;
- передачею об'єктів ЖКГ із державної власності в муніципальну;
- акціонуванням частини об'єктів ЖКГ, в основному об'єктів електротеплопостачання, що входять у єдину систему енергозабезпечення країни.

Ключова проблема розвитку конкуренції на ринку послуг ЖКГ – сильний вплив адміністративних, а не економічних важелів впливу на підприємства, що займаються наданням житлово-комунальних послуг. Як і раніше, керівники місцевих органів влади схильні думати, що адміністративним шляхом можна одержати кращі результати за менші гроші, ніж при створенні необхідних ринкових механізмів господарювання.

Метою державної житлової політики є: забезпечення соціальних гарантій у сфері житлових прав громадян; здійснення будівництва і реконструкції

державного, муніципального і приватного житлового засобів; створення умов для залучення позабюджетних джерел фінансування (коштів населення, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, вітчизняних та іноземних підприємців, кредитів банків і та ін.); розвиток приватної власності, забезпечення захисту прав підприємців і власників у житловій сфері; розвиток конкуренції в будівництві, утриманні і ремонті житлового фонду, виробництві будівельних матеріалів, виробів і предметів домообладнання.

Відповідно до законодавства, на державному рівні здійснюється розробка державних програм розвитку галузі, розробляються і вводяться стандарти якості міського середовища, а також забезпечується організаційно-методична координація діяльності регіональних управлінських і господарських структур ЖКГ. Органи місцевого самоврядування та їх підрозділи, що представляють інтереси власника об'єктів ЖКГ і виконують функції замовника житлово-комунальних послуг, здійснюють розвиток ЖКГ міста, ґрунтуючись на соціальних нормативах. Таким чином, реформування ЖКГ спрямоване на підвищення ролі органів місцевого самоврядування, посилення самостійності і відповідальності суб'єктів різних форм власності, що мають правові й фінансові можливості не тільки для здійснення поточної експлуатаційної діяльності, але і для розвитку об'єктів житлово-комунального призначення.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БУДІВЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ

ТЕМА 11 СУТНІСТЬ БУДІВНИЦТВА, БУДІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, БУДІВЕЛЬНОЇ СПРАВИ

План

11.1 Характеристика будівельної діяльності.

11.2 Суть, склад і принципи організації будівельного виробництва.

11.1 Характеристика будівельної діяльності

Будівництво – це галузь матеріального виробництва, яка охоплює нове будівництво, реконструкцію, ремонт і реставрацію будинків і споруд.

Нове будівництво – зведення будинків і споруд за вперше розробленим проектом.

Реконструкція – перебудова раніше зведених будинків і споруд для поліпшення умов їх експлуатації або для використання їх за новим призначенням.

Ремонт – оновлення (часткове або повне) будинків і споруд із дотриманням основних рішень щодо первісного проекту, спрямоване на підтримання та підвищення їхніх експлуатаційних показників. Існує два види ремонту – капітальний та поточний. Найчастіше ремонту підлягають опоряджувальні та гідрозахисні покриття.

Реставрація – відновлення, укріплення зруйнованих або пошкоджених пам'яток історії та архітектури з метою збереження їхнього історичного та художнього значення.

Експлуатація будинку (споруди) – використання його за призначенням із виконанням низки технічних вимог, що гарантують його збереження та захист від впливу руйнівних чинників.

Будівельне виробництво – комплекс взаємопов'язаних трудових процесів і виробничих відносин, спрямованих на отримання будівельної продукції.

У трудовому процесі беруть участь виконавці, засоби і предмети праці. Результатом трудового процесу є будівельна продукція (будинки і споруди).

Характерні ознаки будівельного виробництва:

– будівельна продукція нерухома в процесі її створення та експлуатації, тоді як робітники разом із технічними засобами переміщуються по фронту робіт;

- значна кількість трудових процесів у будівництві має технічні перерви (для висихання покриттів, набирання міцності тощо);
- більшість будівельних процесів виконується на відкритому повітрі, під впливом погодно-кліматичних чинників і природних процесів;
- будівельна продукція має значну довговічність, що потребує від виконавців дотримання певних вимог відповідно до чинних нормативів.

Будівельний об'єкт – будинок або споруда в процесі зведення на будівельному майданчику.

Будівельний майданчик – простір, у якому розміщені будівельні об'єкти, тимчасові споруди та будинки, інженерні мережі й матеріально-технічні ресурси (конструкції, матеріали, комплектувальні та інші предмети праці).

Під час створення будівельної продукції споживається велика кількість матеріальних ресурсів – предметів праці – будівельні матеріали, напівфабрикати, вироби і конструкції.

Будівельні матеріали, як правило, характеризуються сталими за часом властивостями і поділяються на природні (пиломатеріали, камінь, пісок, глина) і штучні (цемент, вапно, скло) матеріали, а за умовами роботи і призначенням – на конструкційні (природні та штучні кам'яні матеріали, в'язучі речовини, метали, полімери, деревина, композиційні матеріали) і матеріали спеціального призначення (теплоізоляційні, акустичні, гідроізоляційні, покрівельні, антикорозійні, опоряджувальні).

Для напівфабрикатів характерними є нестабільність фізико-хімічних і механічних властивостей у часі та необхідність їх обробки протягом регламентованого часу – це бетонні суміші, будівельні розчини, покрівельні мастики тощо.

До будівельних виробів належать попередньо виготовлені конструктивні елементи будинків і споруд – закладні деталі, арматурні сітки, дверні та віконні блоки, ферми, колони, балки, блок-кімнати тощо. Вироби, що мають найбільший технічно можливий ступінь укрупнення і готовності, називаються будівельними конструкціями.

Будівництво – одна з найстаріших галузей народного господарства. Рівень розвитку будівництва говорить про економічний розвиток країни та рівень життя її населення. Будівництво – дуже чутливий показник стану економіки країни. Так, фаза спаду й кризи в економіці найперше відчувається саме в будівництві, бо темпи падіння його обсягів чи не найбільші серед інших галузей народного господарства. Будівництво об'єднує підрядні будівельні, монтажні, спеціалізовані організації і ті, які виконують роботи господарськими способами. Розвиток будівельної індустрії залежить від обсягів і темпів розвитку ряду галузей промисловості, зокрема, чорної металургії, машинобудування, енергетики, промисловості будівельних матеріалів, деревообробної промисловості та ін., що зумовлює складні міжгалузеві зв'язки капітального будівництва. Готова продукція будівництва – це закінчені та здані в експлуатацію будови, споруди або їх комплекси. Будівельний комплекс включає виробництво будівельних матеріалів, капітальне будівництво та галузі, які їх обслуговують.

Будівельний комплекс складається з таких основних блоків: виробництво будівельних матеріалів, власне будівництво, будівельне машинобудування, проектно-конструкторські й дослідні роботи в галузі будівництва.

В Україні ця галузь зародилась у 20-х роках. Розміщення підприємств зумовлене їх спеціалізацією, металоємністю. Так, підприємства, продукція яких потребує багато металу (крокуючі екскаватори), розміщені поблизу металургійних баз (Дніпропетровська, Харківська, Запорізька, Донецька області), а менш металоємні підприємства розташовані у центрах з висококваліфікованими робочими кадрами (Одеса, Львів та ін.).

Економіка держави складається з окремих галузей, що залежно від характеру виконуваних ними функцій належать до сфери матеріального виробництва або до невиробничої сфери. Сфера матеріального виробництва охоплює промисловість, будівництво, енергетику, сільське господарство, транспорт та ряд інших галузей економіки, що створюють матеріальні блага.

До невиробничої сфери належать охорона здоров'я, освіта, культура, наука та інші галузі, у процесі діяльності яких матеріальні блага не створюються.

Важливим кроком будівельної організації є формування виробничої бази. Далі важливим етапом є залучення фінансових коштів. Дефіцит коштів поповнюють за рахунок випуску акцій, а також отримання позик в комерційних банках. Кредити в банку поділяють на коротко- середньо- і довгострокові. Будівельні організації користуються короткостроковими кредитами (2–3 місяці).

Найбільш яскравим проявом суперництва є конкуренція. Конкуренція – економічне змагання будівельних організацій, які випускають однакову будівельну продукцію, на ринку для залучення більшої кількості замовників (покупців) та одержання завдяки цьому максимальної вигоди.

Конкуренція розширює будівельне виробництво і знижує ціни будівельної продукції до рівня, що відповідає витратам виробництва.

Поняття протилежне конкуренції – монополія. Будучи єдиним виробником даного товару, монополіст призначає монопольну ціну. В результаті суспільство несе підвищені витрати тому, що відносно менша кількість споживачів може купити товар. Монополіст в будівництві завдає шкоди економіці – споживачам починають пропонувати продукцію низької якості (з недоробками, дефектами, тощо).

Для сучасної економіки будівництва характерне широке сполучення рівних за масштабами виробництв будівельних організацій – великих, середніх, малих.

Малі підприємства за діючими нормами визначаються за таким критерієм як середній показник кількості працюючих, де, крім постійних працівників, враховуються також і працюючі за договорами. Ця кількість в промисловому будівництві не повинна перевищувати 100 осіб.

Одне з головних завдань малого підприємства в будівництві – подолання монополії на виробництво будівельної продукції. Створення малого

підприємства дозволяє розукрупнювати будівельні виробничі об'єднання, виділяти з їх складу структурні одиниці з наступним викупом в колективну власність.

Важлива функція малих будівельних підприємств – звільнення великих і середніх підрядних будівельних організацій від виконання невеликого обсягу спеціальних будівельних видів робіт.

Сьогодні в Україні будівництво перебуває в занепаді: основні засоби зношені майже на 60 %. Порівняно із західноєвропейськими країнами матеріальна база України в 3–5 разів менша стосовно житла, в 4–5 разів щодо культури та спорту, удвічі щодо науки та в 5–6 разів щодо медицини.

Численні фахівці у галузі будівництва вважають, що головною проблемою будівельної галузі України є формування позабюджетних інвестицій. На сьогоднішній день існує кілька можливих способів залучення ресурсів для кредитування будівництва і придбання житла. Джерелами цих ресурсів, зокрема, можуть виступати: населення, яке потребує поліпшення житлових умов; підприємства, що бажають розв'язати житлові проблеми своїх співробітників; державні органи управління і місцеві адміністрації; фінансові інвестори.

Перспективи розвитку будівельного комплексу пов'язані з вирішенням таких проблем:

- активного впровадження різних форм власності;
- застосування сучасних будівельних технологій;
- підвищення технічного рівня на підприємствах усіх ланок комплексу;
- збільшення потужності будівельної ланки та підвищення її конкурентоспроможності для закріплення на вітчизняному ринку будівельних послуг;
- активного розширення сировинної бази комплексу за рахунок використання величезних обсягів відходів промислового виробництва;

- більш ефективного узгодження військового будівництва зі схемами розвитку і розміщення продуктивних сил та районного планування відповідних територій;

- зниження техногенного навантаження на природне середовище та забруднення його компонентів.

Ринкові умови розвитку будівництва зумовили перехід від типових до індивідуальних складних архітектурно-містобудівних форм, що вимагає нових конструктивних рішень, нових ефективних будівельних матеріалів, нових принципів урбаністики тощо.

Відповідно, на сучасному етапі основними завданнями науково-технічної діяльності у будівництві є забезпечення:

- розвитку нормативної бази будівництва;
- безпеки та надійності об'єктів будівництва;
- енергоефективності технічних рішень.

Історично склалося, що з набуттям самостійності нашою державою, виникла низка важливих проблем реструктуризації економіки в цілому галузей виробництва і в тому числі будівельної індустрії.

До важливих проблем у будівельній галузі України також належать:

- створення вільного виробника, який став би «мотором» утворення підрядного ринку;
- запобігання умовам виникнення монополії чи навіть оліго-полії на ринку підрядних робіт;
- утворення конкурентного середовища на підрядному ринку, що регулюється державою;
- підвищення рівня спеціалізації будівельних організацій і на цій основі підвищення технічного рівня й якості будівництва;
- роздержавлення виробничих будівельних структур і зміна їх відношень із замовниками.

11.2 Суть, склад і принципи організації будівельного виробництва

Будівельне виробництво – це комплекс робіт, які об'єднуються певним чином і виконуються різноманітними співвиконавцями – замовниками, проектувальниками, будівельниками, постачальниками будівельних матеріалів, конструкцій, виробів, технологічного устаткування тощо. Кількість таких співучасників при зведенні окремого об'єкта сягає кількох десятків, а іноді й сотень.

За цих умов кінцевий результат – одержання готової будівельної продукції у вигляді закінчених будинків і споруд – залежить від упорядкування й синхронізації виконання суміжних робіт окремими виконавцями, тобто від рівня організації виробництва.

Взагалі під організацією будівельного виробництва прийнято розуміти форму, порядок об'єднання праці окремих співвиконавців із речовинними елементами виробництва та відокремлених будівельно-монтажних і спеціалізованих процесів між собою у просторі та часі з метою забезпечення найповнішого використання існуючої і нової техніки, трудових, матеріальних, фінансових ресурсів та підвищення на цій основі рентабельності й ефективності виробництва.

Організація будівельного виробництва при зведенні окремих будинків, споруд або їх сукупності передбачає організацію:

- підготовчих робіт, тобто робіт, пов'язаних із розробленням організаційно-технологічної документації з технології виробництва будівельно-монтажних робіт, планування й контролю за ходом будівництва як окремих об'єктів, так і їх сукупності;

- загальнобудівельних робіт, тобто робіт із підготовки території будівництва об'єкта (споруди) – вертикального планування, зведення тимчасових будинків, споруд, комунікацій, а також зведення постійних будинків, споруд;

– будівельно-монтажних робіт, пов'язаних із зведенням комунікацій, що використовуватимуться у процесі будівництва окремих будинків і споруд відповідно до укладених підрядних договорів;

– виробничої бази будівництва (кар'єрів, виробничих підприємств, парків будівельних машин і автотранспорту, складського господарства тощо).

Основними завданнями організації будівельного виробництва є: неухильне зниження собівартості робіт і підвищення рентабельності виробництва; збільшення обсягів виконуваних робіт та випуску готової будівельної продукції; підвищення продуктивності праці; суворе економія й ощадлива витрата матеріальних ресурсів; максимальне використання існуючих основних засобів; раціональне використання оборотних коштів і прискорення їх оборотності; поліпшення умов праці й підвищення технічного та матеріального рівня працівників. При розв'язанні питань організації будівельного виробництва необхідно керуватися такими основними положеннями (принципами), що впливають із тенденцій розвитку науково-технічного прогресу і передового досвіду будівництва:

Пропорційність виробництва, що передбачає відповідність одне одному всіх виробничих потужностей будівельних, монтажних і спеціалізованих організацій, що залучаються до зведення окремих об'єктів або їх сукупності у визначений (планований) відрізок часу. Одним із методів виконання пропорційності у виробництві є календарне й оперативне планування, у процесі якого здійснюється добір завдання для кожної виробничої ланки і виконавця виходячи з його виробничої потужності.

Безперервність виробництва, що передбачає скорочення всіх розривів (перерв) як у використанні трудових, матеріальних і технічних ресурсів, так і у простих фронтів робіт.

Ритмічність виробництва, яка передбачає забезпечення рівномірності завантаження окремих виробничих ланок протягом усього відрізка часу, що розглядається. Ця вимога зумовлена необхідністю, з одного боку, виключити

перевантаження одних наявних потужностей (виконавців), з іншого – недовикористання (простої) інших.

Концентрація виробництва передбачає концентрацію всіх наявних в організації трудових, матеріальних, технічних і фінансових ресурсів на обмеженій кількості об'єктів, що одночасно споруджуються, для скорочення термінів зведення об'єктів і на цій основі забезпечення прискорення оборотності обігових коштів.

Спеціалізація передбачає орієнтацію окремих учасників виробництва, у тому числі підсобних і допоміжних виробництв, на певні види діяльності.

Регламентация виробництва передбачає встановлення і суворе дотримання певних правил, положень, інструкцій, нормативів, оснований не на свавіллі (бажанні й думці окремих виконавців), а на спеціально проведених дослідженнях, у тому числі на узагальненні досвіду виробництва. При реалізації цього положення необхідно чітко відмежувати коло питань, при розв'язанні яких необхідна жорстка, цілеспрямована регламентація виробництва, від тих, де, замість регламентації, потрібні рекомендації, які припускають вибір, творчий пошук варіанта рішення відповідно до конкретних умов виробництва. Як правило, об'єктами регламентації слід вважати зміст і результати складових частин виробництва, здійснюваних окремими учасниками будівельного виробництва, а об'єктами рекомендацій – методи та засоби, які забезпечують їх досягнення.

Індустріалізація будівництва передбачає скорочення трудомісткості й тривалості робіт, що виконуються безпосередньо на будмайданчику, у тому числі за рахунок перенесення частини робіт (виробництва) у заводські стаціонарні умови. Основою розвитку індустріального будівництва є матеріально-технічна база, до складу якої входять: підприємства, що випускають конструкції, вироби, матеріали і напівфабрикати; підприємства й майстерні, що виготовляють вузли і заготовки для монтажних і спеціалізованих будівельних організацій та їх підрозділів; парк будівельних машин, механізмів і

транспортних засобів; підприємства з ремонту будівельних машин, механізмів і транспортних засобів; складське господарство.

Застосування прогресивних методів організації будівництва та виробництва робіт. На сучасному етапі розвитку будівництва до них можна віднести: потоковий, вузловий, вахтовий методи будівництва, організацію монтажу з використанням конвеєрних ліній і низку інших.

Кожний із розглянутих принципів має цілком певне самостійне значення. Водночас вони доповнюють один одного, розкриваючи ту або іншу грань загальної стратегії підходу до організації виробництва. Тому найбільша дієвість принципів виявляється при їх сукупному використанні.

ТЕМА 12 ОСОБЛИВОСТІ БУДІВНИЦТВА ТА ЗВ'ЯЗОК З ІНШИМИ ГАЛУЗЯМИ

План

12.1 Особливості будівництва.

12.2 Роль будівництва у розвитку України.

12.1 Особливості будівництва

Особливості будівництва визначаються характером його продукції і полягають у тому, що ця продукція є нерухомою і територіально закріпленою.

Для будівництва притаманні відносно велика тривалість виробничого циклу, значна різноманітність споруджуваних будівель за призначенням, істотний вплив на виробничий процес географічних, зокрема, кліматичних умов.

Будівництво має ряд специфічних особливостей.

Перша особливість – закінчена продукція будівельного виробництва у вигляді будинків чи споруд є територіально закріпленою, нерухомою,

масивною, великогабаритною. Для виготовлення будівельної продукції матеріали, напівфабрикати, вироби, конструкції привозять на місце будівництва, іноді з великої відстані.

Друга особливість – вартість будівельної продукції одна із найвищих і може сягати десятків і навіть тисяч мільйонів гривень.

Третя особливість – тривалість строків спорудження будинків і споруд. Кожен споруджений будинок має свої строки будівництва, які іноді сягають декількох років.

Четверта особливість – строк служби будівель і споруд від 50 до 150 років. Особливо тривалий строк служби мають інженерні споруди – греблі, мости, тунелі – до кількох сотень років.

П'ята особливість – розосередженість будівництва. Після здачі одного об'єкта робітники з засобами виробництва переходять на інший іноді географічно віддалений від першого. Часто будівництво ведеться в піонерних умовах освоєння нового життєвого простору. Такі умови значно здорожують будівництво.

Шоста особливість – робоче місце будівельника переміщується в просторі і часто знаходиться під впливом природної агресії. Будівельники навіть у період спорудження одного об'єкта переміщуються з поверху на поверх, з одного приміщення в інше. Робітники-будівельники часто закріплені за виконанням певного виду робіт і в міру їх виконання переміщуються з засобами праці в просторі. Ця особливість наближає будівництво до сільського господарства та кораблебудування і протиставляє його промисловому виробництву, на якому робітники працюють на закріпленому в просторі робочому місці (біля станка, конвеєра, пульта управління та ін.).

У будівництві використовується 50 % продукції промисловості будівельних матеріалів, близько 18 % металевого прокату, 40 % пиломатеріалів, понад 10 % продукції машинобудівної промисловості. Будівництво обслуговують практично всі галузі промисловості. Для перевезення

будівельних матеріалів, будівельних конструкцій і будівельної техніки використовуються практично всі види транспорту: автомобільний, залізничний, річковий, морський і повітряний. Величина транспортних витрат у витратах на будівництво сягає 20 %.

За обсягом виробленої продукції і кількості зайнятих людських ресурсів на будівельну галузь припадає приблизно десята частина ВВП країни. У будівельній галузі України діють близько 50 тис. будівельно-монтажних організацій. Процеси перебудови в економіці країни і роздержавлення великих державних будівельних і монтажних трестів привели до різкого збільшення кількості малих будівельних і монтажних організацій різних форм власності.

Будівництво тісно пов'язане з промисловістю, транспортом, сільським господарством, наукою, обороною і невиробничою сферами.

Основні засоби механізації – монтажні крани, землерийно-транспортні машини, підйомники та інше надходять в будівельні організації від підприємств машинобудування, яке фактично оснащує будівельну галузь технікою.

Бетонну суміш, розчин, цеглу, збірні залізобетонні конструкції, опоряджувальні та інші матеріали, необхідні для спорудження будівель постачає промисловість будівельних матеріалів. Тісний зв'язок будівництва з іншими галузями промисловості демонструють такі цифри: будівництво споживає 15 процентів всієї промислової продукції, в тому числі 60 відсотків кабельних виробів, 90 відсотків будівельних матеріалів, 50 відсотків продукції лісової та деревообробної промисловості. Майже 70 галузей промисловості постачають ресурси, необхідні для будівельного виробництва.

Будівництво, в свою чергу, забезпечує інтенсивний розвиток промисловості. Для того, щоб виробляти електроенергію, виготовляти машинобудівну продукцію – верстати, машини, обладнання, літаки чи виплавляти метал, або добувати кам'яне вугілля чи нафту, необхідно збудувати електростанції, машинобудівні заводи і підприємства, спорудити домни, побудувати шахти, обладнати засоби для видобутку нафти.

Будівництво також тісно пов'язане з транспортом. Будівельні матеріали, конструкції, устаткування, будівельна техніка – все це доставляється на будівельні майданчики за допомогою транспорту – автомобільного, залізничного, річкового, авіаційного тощо. При чому, перевезення будівельних вантажів становить четверту частину всього вантажного обігу транспорту. В свою чергу від будівельників транспортна галузь одержує споруджені і обладнані залізниці і автошляхи, мости, тунелі, аеропорти, естакади і т. п.

Тісний зв'язок будівництво має і з сільським господарством, для якого будівельники споруджують різного призначення приміщення: підприємства та заводи по переробці сільськогосподарської продукції, складські приміщення для зберігання мінеральних добрив, насіння, елеватори, овочесховища, корівники, стайні, вівчарні, свинарники, пташині фабрики та інше.

Велику роль відіграє будівництво і у розвитку фундаментальної і практичної науки, середньої і вищої освіти: спорудження нових шкіл, корпусів навчальних закладів, обчислювальних та інформаційних центрів, конструкторських бюро та інших об'єктів. У свою чергу досягнення фундаментальної і практичної науки і техніки, ефективно впливає на розвиток будівництва. Наукові досягнення і розробки дають змогу створити автоматичні технологічні лінії, нові ефективні будівельні матеріали, високопродуктивні будівельні машини і механізми, нові технології і форми організації праці будівельників.

Спорудження сучасного високоякісного і комфортного житла слід віднести до основних призначень будівництва і будівельного виробництва.

Зміцнення обороноздатності країни також залежить від будівництва, продукція якого забезпечує військових житлом, навчальними класами, складами зброї, полігонами тощо.

Що стосується не виробничої сфери, то і тут найбільш суттєвим є вклад будівельного виробництва. Нові мікрорайони в багатьох містах зі своїми школами і дитячими закладами, підприємствами торгівлі,

культурно-побутовими центрами, комфортабельні житлові будинки, упорядковані вулиці і сквери – це все справа рук будівельників. В свою чергу невиробнича сфера обслуговує будівельників: навчальні заклади готують кадри робітників, техніків та інженерів для будівництва, заклади культури створюють умови для духовного росту, а органи охорони здоров'я піклуються про здоров'я.

12.2 Роль будівництва у розвитку України

Будівельна справа – це зведення житлових та цивільних будинків і споруд, промислових, сільськогосподарських, гідротехнічних та інженерних споруд і об'єктів – аеродромів, автодоріг, мостів, тунелів, шлюзів, домен, шахт, річкових і морських портів тощо. Будівництво є однією з найбільш важливих галузей творчої діяльності людини. Це – галузь матеріального виробництва, продукцією якої є закінчені будівництвом і підготовлені для експлуатації виробничі підприємства, житлові будинки, громадські будинки і споруди та інші об'єкти. Будівництво визначає рівень розвитку кожного суспільства та умови життя людини.

Будівельний комплекс – це сукупність галузей матеріального виробництва і проектно-пошукових робіт, які забезпечують капітальне будівництво. До складу будівельного комплексу входять такі галузі матеріального виробництва: будівництво, промисловість будівельних матеріалів, виробництво будівельних конструкцій і деталей. Крім того, структура будівельного комплексу включає будівельне і дорожнє машинобудування, спеціальну інфраструктуру (науково-дослідні і дослідно-конструкторські організації, вищі і середні спеціальні навчальні заклади, професійно-технічні училища, курси з підготовки будівельних кадрів; банківські установи, які фінансують будівництво; організації по

матеріально-технічному забезпеченню підприємств, які входять до комплексу; спеціалізований транспорт).

Сучасне життя суспільства без ефективного функціонування будівельного комплексу просто неможливе. Рівень його розвитку впливає на формування пропорцій і темпів розвитку майже всіх галузей народного господарства, розміщення продуктивних сил і розвиток регіонів. Від розвитку цієї галузі залежить будівництво житла, створення нових міст і сіл, окремих мікрорайонів, постійна реконструкція житлових засобів, будівництво промислових і сільськогосподарських підприємств, транспортних об'єктів, лікарень, шкіл, торгових центрів тощо.

Будівельний комплекс як одна з найбільш капіталоемних і диференційованих виробничих систем справляє вагомий вплив на визначення темпів, масштабів і розміщення виробництва.

Будівельний комплекс України являє собою одну з найважливіших галузей народного господарства, в якій створюються основні засоби виробничого і невиробничого призначення, промислових підприємств, житлових, соціальних і культурно-побутових об'єктів.

Будівельний комплекс України включає: будівельні організації державного сектора; промислові підприємства будіндустрії державного сектора; будівельні організації недержавного сектора; промислові підприємства недержавного сектора; проектні і технологічні організації.

Будівельні організації і промислові підприємства недержавного сектора створюються за рішенням фундатора (як правило, трудових колективів, груп осіб або окремих осіб), реєструються в районних або міських виконкомах (держадміністраціях), набувають статусу юридичної особи і здійснюють господарсько - фінансову діяльність самостійно.

Основне завдання будівництва – створення і поновлення основних засобів народного господарства, що призначаються для розвитку громадського виробництва та вирішення національних проблем. Основні засоби, або засоби

праці, складають головну частину національного багатства країни. До них в першу чергу відносяться виробничі будинки і споруди, а разом з житловими масивами вони формують середовище, в якому живе людина.

На потреби будівництва щорічно витрачаються величезні кошти. У ряді розвинутих країн бюджетні асигнування на будівництво складають до 20–25 відсотків. В Україні цей показник сьогодні складає 13–15 відсотків. Про добробут людей (громадян любої країни) свідчать данні про кількість квадратних метрів житлової площі, що припадає на одну людину. Цей показник у різних країнах різний. Так, в Норвегії він складає 140 м², США – 50 м², а в Україні – 17 м².

За майже 30 років незалежності України частка будівельної галузі в економіці (ВВП) знизилась майже втричі, і становить зараз лише 2,7 %. В «здоровій економіці», наприклад, у Європейському Союзі будівництво дає близько 6–8 %. При цьому будівельна галузь забезпечує замовленнями ще понад 30 суміжних – від видобування корисних копалин до послуг з дизайну приміщень. Слід зазначити, що як і в країнах ЄС, в Україні значна доля сектору – це малий та середній бізнес. Частка мікропідприємств в кількісній структурі будівельного сектору України складає майже 84 %.

Будівельна галузь генерує сотні тисяч робочих місць по всій Україні. В процесі будівництва залучені різноманітні фахівці: від інженерів та архітекторів, до спеціалістів відділу продажів і робітників безпосередньо на об'єктах. Кожна будівельна компанія має пул із щонайменше декількох десятків постачальників матеріалів, техніки та різноманітних послуг. Після продажу та введення в експлуатацію квартири або офісного приміщення розпочинається ремонт, і заробляють виробники меблів, дизайнери та ремонтні бригади.

Базові 2,7 % ВВП від будівництва спочатку трансформуються в додаткові 6.2 % ВВП операцій з нерухомим майном. Щонайменше стільки ж виробничих

операцій, прямо пов'язаних з будівельним сектором, закладено в інших статтях ВВП.

Так діє мультиплікатор будівництва, який може коливатися від 2 до 10 разів. В українських реаліях його розмір складає приблизно 6, а кожна гривня, вкладена у сектор, виробляє додаткових 6 гривень для економіки.

Для порівняння, серед інших виробничих сфер сільське господарство складає 9 %, переробна промисловість – 10,8 %, а ІТ-галузь становить 4,5 % ВВП. Ось чому за реальним впливом на економіку, якщо враховувати увесь ланцюг постачання, переважна частина якого знаходиться всередині країни, будівництво є чи не найбільшим сектором серед усіх.

Найперша проблема, яку треба вирішувати – це короткостроковий брак обігових коштів. Для цього забудовникам необхідна підтримка від держави у вигляді доступних кредитів на 1–2 роки. Це допоможе невеликим девелоперам не зупинитися у найскладніший період. У свою чергу, від стабільності на ринку виграють всі: забудовники, інвестори та держава.

Аналогічні заходи для бізнесу вже запустили Сполучені Штати, Канада та майже всі країни Європи. Кредитні програми дійсно працюють, особливо, в секторах з тимчасовим браком обігових коштів.

Також Україна має власні готові кейси для виходу із кризи. Потужним інструментом є державні програми «доступного житла», за якими на 2020 рік було заплановано фінансування на рівні всього на всього 100 млн гривень, але й їх потім прибравли. Після кризи 2008 року завдяки аналогічним програмам близько 360 будівельних компаній по всій Україні отримали замовлення і роботу. Це мало потужний ефект як для зменшення квартирної черги, яка по цей день тільки зростає, так і зумовило вливання коштів в будівельний сектор. Але тут треба зазначити, що ті програми, які направленні на купівлю житла на вторинному ринку, мають обмежено-позитивний вплив через відсутність ефекту мультиплікатора будівництва. Набагато вигіднішим варіантом для підтримки ВВП є інвестування саме у первинний сектор.

Сьогодні будівельна галузь є одним із найбільших реальних виробників ВВП в Україні. У випадку навіть часткової зупинки сектора мова йде не лише про мільярди доларів недоотриманого ВВП у 2020 році, а й про потенційну втрату заощаджень десятків тисяч українців і падіння довіри до всього сектора, і зростання безробіття. Натомість доступні кредити і державні програми допоможуть невеликим компаніям отримати обігові кошти, а всьому сектору пройти через найтяжчий етап кризи з найменшими втратами.

Погляд на будівництво як систему взаємопов'язаних ринків, а не набір окремих галузей, допомагає по-новому зрозуміти проблеми економіки й знайти реальні шляхи «оздоровлення». Створення нової, сучасної та ефективної системи регулювання лише для трьох ринків – металевих будівельних конструкцій, комерційної та житлової нерухомості – зможе вирішити ключові завдання початкового етапу. А саме створити підґрунтя для розвитку площадок для бізнесу, підвищити загальну та енергоефективність житлового будівництва, позитивно вплинути на можливості реконструкції та спорудження інфраструктурних об'єктів.

ТЕМА 13 ГАЛУЗЬ БУДІВНИЦТВА ТА ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА

План

- 13.1 Учасники будівництва.
- 13.2 Основи організації капітального будівництва.
- 13.3 Підрядний і господарський способи будівництва.
- 13.4 Організаційні форми в будівництві.

13.1 Учасники будівництва

Будівництво – найбільша галузь народного господарства країни, якій належить провідна роль у розвитку продуктивних сил і рівня добробуту народу.

У будівництві працює кілька мільйонів людей, зайнятих як безпосередньо на спорудженні промислових, цивільних та інших об'єктів, так і в підприємствах і організаціях, що забезпечують будівництво.

До основних учасників будівництва належать юридичні та фізичні особи, тобто будь-які державні, громадські, приватні організації та індивідууми.

Інвестор (вкладник) – юридична або фізична особа, яка здійснює довгострокове вкладення капіталу в економіку (проект, підприємство тощо), як правило, з метою отримання прибутку на вкладений капітал.

Забудовник – юридична або фізична особа, що офіційно заявила про намір здійснити будівництво певного об'єкта нерухомості. На основі архітектурно-планувального завдання він замовляє проектно-кошторисну документацію, отримує дозвіл на будівництво і організовує в період будівництва всі види нагляду. Забудовник проводить будівництво власними силами або із залученням підрядників; а після закінчення приймає об'єкт в експлуатацію та реєструє право власності в місцевому органі самоврядування.

Замовник – юридична або фізична особа, що планує будівництво, розміщує замовлення на його здійснення підрядним організаціям, забезпечує фінансування та контроль у період виконання робіт, а також приймання закінчених будівництвом будівель і споруд. Інвестор і замовник можуть бути в одній особі. За наявності зовнішнього інвестора замовник виступає як його уповноважений.

Експлуатуюча організація – юридична особа, що здійснює на правах власника або дорученням власника (найчастіше інвестора) технічну експлуатацію об'єкта. Експлуатуюча організація вважається представником інтересів користувачів, якщо інше не встановлено угодою між учасниками інвестиційного процесу.

Проектувальник – юридична або фізична особа, що розробляє на замовлення і згідно з договором із замовником проектну та кошторисну документацію на нове будівництво, реконструкцію або технічне переозброєння.

До них належать організації, які проводять інженерно-геологічні, геодезичні та інші вишукування для будівництва.

Підрядник – юридична або фізична особа, яка виконує комплекс робіт з будівництва об'єктів різного призначення. Договір із замовником укладає генеральний підрядник – центральна фігура в будівництві. При підрядному способі генпідрядник очолює будівництво, відповідаючи перед замовником за своєчасне і якісне здійснення проекту і здачу об'єктів в експлуатацію. Для виконання окремих видів робіт або окремих об'єктів генпідрядник залучає субпідрядні організації (з будівельних, монтажних, сантехнічних, електромонтажних робіт, монтажу обладнання, будівництва доріг, мереж, організації механізації та ін.). Генпідрядник несе відповідальність за виконання не тільки робіт, що здійснюються власними силами (зазвичай загальнобудівельних), але і за роботу субпідрядників; координує проведення робіт усіма субпідрядниками, не втручаючись в їхню внутрішню виробничо-господарську діяльність.

Постачальник – юридична або фізична особа, що випускає необхідну для будівництва продукцію (матеріали, деталі і будівельні конструкції). У широкому розумінні всі галузі економіки, в більшій чи меншій мірі, є постачальниками продукції для будівництва.

13.2 Основи організації капітального будівництва

Створенням основних засобів країни займається галузь капітального будівництва. Крім цих функцій, до капітального будівництва належать реконструкція та технічне переозброєння вже діючих основних засобів. Тому основним завданням капітального будівництва є розширене відтворення і прискорене відновлення основних засобів господарського комплексу держави.

Капітальне будівництво як галузь матеріального виробництва включає проектно-дослідницькі й науково-дослідні, будівельні та монтажні організації,

підприємства будівельної індустрії, виробництво будівельних матеріалів і транспорт. Крім того, у сфері капітального будівництва прямо чи побічно беруть участь різні галузі національної економіки, що забезпечують будівництво металом і металоконструкціями, цементом, лісоматеріалами, будівельними машинами, засобами транспорту, паливом і енергетичними ресурсами.

За обсягом виробленої продукції та кількістю зайнятих людських ресурсів на будівельну галузь припадає приблизно десята частина ВВП країни. У будівельній галузі України діють близько 50 тис. будівельно-монтажних організацій. Процеси перебудови в економіці країни і роздержавлення великих державних будівельних і монтажних трестів сприяли різкому збільшенню кількості малих будівельних і монтажних організацій різних форм власності.

У процесі створення основних засобів, продукції будівельних організацій беруть участь робочі кадри, засоби праці (знаряддя праці) і предмети праці (матеріали). Взаємодіючи між собою, основні елементи будівельного процесу створюють кінцеву будівельну продукцію (будівлі, споруди, об'єкти) у натуральному і грошовому вираженні (натуральній і грошовій формі).

У будівельному процесі виокремлюють три етапи:

- 1) підготовка будівництва;
- 2) власне будівництво;
- 3) реалізація будівельної продукції (здача готового об'єкта будівництва в експлуатацію).

Підготовка будівництва здійснюється за такими напрямками: техніко-економічні дослідження доцільності будівництва об'єкта; проектування об'єкта й інженерно-технічна підготовка до будівництва. Кожен напрям має свої цільові завдання. У процесі техніко-економічних досліджень визначають основні показники майбутнього об'єкта й оцінюють економічну доцільність його будівництва. На стадії проектування розробляють конструктивно-компонувальні рішення об'єкта, методи організації будівництва і технологію

виконання робіт, визначають кошторисну вартість будівництва. Після цього здійснюють інженерно-технічну підготовку до будівництва – виносять опорну геодезичну мережу і будівельну сітку, проводять роботи з підготовки території будівельного майданчика, під'їзних транспортних шляхів та комунікацій.

На етапі, коли здійснюється власне будівництво, на будівельному майданчику відбувається поєднання всіх технологічних елементів будівельного процесу, у результаті функціонування яких створюється будівельна продукція. На цьому етапі формуються сукупні фактичні витрати будівельного виробництва, матеріально-речовинні елементи будинків і споруд, їхня архітектурно-будівельна виразність і якість.

На третьому етапі – реалізація будівельної продукції – відбувається введення закінчених будівництвом об'єктів в експлуатацію і передача їх замовнику як основних засобів.

Для одержання найкращого співвідношення взаємодії основних елементів будівельного виробництва розробляють технологію створення будівельної продукції, що являє собою сукупність знань про способи і засоби проведення будівельних процесів, які супроводжуються якісною зміною предметів праці (бетон, метал, цегла, камінь тощо). Під будівельним процесом розуміють сукупність взаємозалежних основних, допоміжних і обслуговуючих технологічних операцій, здійснюваних на будівельному майданчику, внаслідок взаємодії яких створюється будівельна продукція.

13.3 Підрядний і господарський способи будівництва

Спосіб будівництва може бути: господарським, коли роботи виконуються силами і засобами діючих і споруджуваних підприємств або організацій; підрядним, коли роботи ведуться постійно діючими будівельними організаціями за договором підряду із замовником; змішаним, коли частину робіт виконують за договором підрядні організації, а частину робіт ведуть власними силами.

Господарський спосіб має суттєві недоліки. Для будівництва у такий спосіб необхідно заново створювати колективи будівельників і власну виробничу базу. Після закінчення робіт колективи розформовуються і база ліквідується. Будівництво господарським способом не є для підприємства основною діяльністю, не створює умов для вдосконалення технології та організації робіт. При господарському способі широко застосовується некваліфікована робоча сила, велика питома вага ручних робіт і, як наслідок цього, низькі всі економічні показники. Цим способом ведуть роботи відділи (управління) капітального будівництва (ВКБ, УКБ) державних і кооперативних підприємств і організацій, а також більш дрібні підрозділи – будівельні дільниці і бригади. На ряді великих підприємств є самостійні БМО. В цьому випадку методи ведення робіт і результати наближаються до підрядного способу.

До позитивних якостей господарського способу слід віднести велику оперативність в управлінні, дуже необхідну при виконанні поточних ремонтно-будівельних робіт в умовах промислового підприємства, що експлуатується, (поточний і експлуатаційний ремонт, зміна обладнання, часткова реконструкція виробництва тощо). Застосування господарського способу доцільне також при спорудженні нескладних об'єктів на підприємствах із сезонними коливаннями інтенсивності виробництва, наприклад у сільському господарстві.

Підрядний спосіб будівництва має переваги над господарським. Постійно діючі будівельні організації мають умови для формування стабільних кваліфікованих колективів, створення потужностей та сучасної матеріально-технічної бази, вдосконалення технології виробництва, впровадження передових методів праці, поліпшення якості робіт, скорочення термінів будівництва та зниження його собівартості. Підрядний спосіб, як найбільш прогресивний, на сьогодні є переважаючим, ним охоплено понад 90 % будівельних робіт. При підрядному способі роботи ведуться будівельними організаціями на основі договору підряду, що укладається між замовником і підрядником.

Договір підряду регулюється правилами про підрядні договори в будівництві, правилами про договори на виконання проектних і вишукувальних робіт та цивільним законодавством. За договором на капітальне будівництво організація-підрядник зобов'язується своїми силами і засобами побудувати і здати замовникові передбачений планом об'єкт відповідно до затвердженої проектно-кошторисної документації та в установлений термін, а замовник зобов'язується надати підрядникові будівельний майданчик, передати йому затверджену проектно-кошторисну документацію, забезпечити своєчасне фінансування будівництва, прийняти закінчені будівництвом об'єкти і оплатити їх.

Як правило, замовник укладає договір з однією загальнобудівельною організацією, яка виступає як генпідрядник. Іноді замовник укладає договори безпосередньо з монтажними та іншими спеціалізованими організаціями. Такі договори, названі прямими, укладають на монтаж устаткування, окремі види спеціальних робіт за згодою генпідрядника, а також при змішаному способі будівництва. Для виконання монтажних і спеціальних робіт генпідрядник залучає як субпідрядників інші спеціалізовані підрядні організації, укладаючи з кожним із них договір.

13.4 Організаційні форми в будівництві

В умовах ринкової економіки будівельні організації мають задовольняти такі вимоги: мати велику гнучкість в організації та управлінні будівництвом; чітко витримувати договірний (контрактний) термін та тривалість будівництва; систематично аналізувати обсяг прибутку, отриманий від реалізації будівельної продукції (робіт або послуг) та витрати на її виробництво; контролювати та добиватись підвищення якості будівельно-монтажних робіт; стежити за конкурентним рівнем виробництва та впроваджувати передові досягнення науки, техніки, технології у будівельне виробництво.

В Україні існують два типи власності: державна та приватна.

Деяка частина галузей (секторів) матеріального виробництва у вигляді державної власності належить організаціям, заснованим урядом та місцевими виконавчими органами влади, які керують нею, у той час як друга їх частина у вигляді приватної власності належить приватним громадянам індивідуально або колективно та керується ними. Тому галузі матеріального виробництва в Україні мають змішану економіку.

В Україні можуть створюватись та діяти підприємства (організації, фірми) різних форм власності: державної, муніципальної, приватної та власності громадських організацій, а також підприємства змішаної форми власності, засновані на об'єднанні майна закордонних держав, юридичних осіб та громадян.

У державних будівельних підприємствах усім майном володіє держава. Майно державного будівельного підприємства складається за рахунок бюджетних асигнувань та отриманих доходів і не може бути розподілене за внесками (частками, паями), воно належить підприємству за правом оперативного або господарського відання та відтворюється на самостійному балансі підприємства.

Земельна ділянка, на якій розташоване державне підприємство, закріплена за ним за правом безтермінового (постійного) використання.

Державне будівельне підприємство є юридичною особою, має фірмову назву, де вказані його організаційно-правові норми.

Засновницьким документом державного будівельного підприємства є його статут, який затверджено вповноваженим власником.

Керівник державного будівельного підприємства діє за принципом єдиноначальності і несе відповідальність перед власником підприємства за наслідки своїх дій відповідно до законодавства України або до контракту, який було укладено.

Керівник державного підприємства є державним службовцем,

призначення якого на посаду та звільнення з посади виконується в порядку, встановленому законодавством України щодо державних службовців.

До підприємств приватної власності належать такі: відкриті акціонерні товариства (ВАТ); закриті акціонерні товариства (ЗАТ); неакціонерні будівельні організації (фірми); товариства з обмеженою відповідальністю; товариства з повною відповідальністю; товариства зі змішаною формою; кооперативи; індивідуальні приватні підприємства.

Спільні підприємства (СП) створюються за участю громадян-представників України та іноземних громадян або іноземних юридичних осіб. Майно спільних підприємств створюється за рахунок внесків. У вигляді внесків може використовуватись майно учасників або гроші (валюта або гривні). Умови господарської діяльності та розподілу прибутку між учасниками встановлюються договором.

У разі потреби підприємства входять до складу об'єднань: асоціації; концерни; міжгалузеві державні об'єднання; консорціуми тощо.

Кожне з цих підприємств має свою назву і є юридичною особою. Підприємства самостійно планують свою діяльність та визначають перспективи розвитку. Визначення перспектив розвитку підприємства складається з таких параметрів: обсяг попиту на будівельну продукцію та послуги, потреба розвитку підприємства, покращання життя, побуту та соціального забезпечення працівників фірми.

Кошти на виконання будівельних робіт дає саме підприємство (завод) зі своїх засобів. У ринкових умовах обсяг будівельних робіт, які виконуються господарським способом, підвищується.

У разі застосування третього способу будівництва об'єкт розраховано на продаж. Тепер однією з головних сфер діяльності будівельних організацій є надання споживчих послуг населенню у вигляді:

— будівництва житла за замовленням населення, коли розрахунок із будівельною організацією ведеться за посередництвом банку, який надає

кредит на житло фізичній особі;

- будівництва офісних споруд із майбутнім продажом їх замовникам.

Підрядні форми будівництва не мають централізованих капіталовкладень і засобів для проведення реструктуризації.

У будівельному виробництві щодо характеру будівельних робіт, незважаючи на форми власності, діють різні типи будівельних організацій: трести, будівельні управління, акціонерні товариства, фірми тощо.

У ринкових умовах у будівельному комплексі будівельні об'єднання, трести, будівельні управління дедалі частіше називають загальною назвою – будівельна організація або фірма.

Фірма – тип виробничого об'єднання, підприємства, організації, який є самостійним суб'єктом господарювання, має власну назву та здійснює свою діяльність на базі всіх форм власності: державної, муніципальної, акціонерної, кооперативної, громадських організацій та місцевих органів самоврядування, національних та іноземних юридичних і фізичних осіб, а також змішаних форм.

Будівельні організації класифікують за такими ознаками:

а) за характером договірних відносин (контрактом):

- генпідрядні;
- субпідрядні.

Генеральний підрядник укладає підрядний договір (контракт) із замовником, виконує власними силами основний обсяг загальнобудівельних робіт і координує діяльність усіх учасників будівельного виробництва.

Субпідрядні організації виконують спеціалізовані види робіт: санітарно-технічні, електромонтажні, монтаж технологічного обладнання тощо. Субпідрядні відносини для фірми (особливо з чисельністю працівників до 200 осіб) мають багато позитивних моментів: стабільність замовлень, певні матеріальні вигоди, захищеність, налаштування генпідрядної фірми на перспективні замовлення тощо;

б) за видом робіт, які виконуються: загальнобудівельні – виконуються основні види загальнобудівельних робіт (земляні, бетонні, монтаж конструкцій тощо); спеціалізовані – виконується один вид або комплекс однорідних робіт (опоряджувальні, покрівельні, електромонтажні, санітарно-технічні тощо).

Розрізняють також будівельні організації, які спеціалізуються за видами будівництва (промислове, житлове, транспортне, сільськогосподарське тощо);

в) за районом діяльності – трести міського типу, регіональні (територіальні);

г) за чисельністю працівників: малі; середні; великі.

У будівельній галузі організації з чисельністю працівників понад 500 осіб мають назву «великі», з чисельністю 100–500 осіб – «середні», якщо кількість працівників не перевищує 100 – «малі». Найпоширенішою формою організації великих та середніх підприємств є корпорація, що існує переважно у вигляді відкритого акціонерного товариства, засновники якого формують акціонерний капітал шляхом об'єднання власних ресурсів через механізм випуску і продажу цінних паперів (передусім акцій), а співвласники несуть обмежену відповідальність.

Акціонерне товариство – підприємство – об'єднання кількох фізичних або юридичних осіб, які формують свій капітал шляхом випуску і продажу цінних паперів, передусім акцій, з метою отримання прибутку.

Товариство з додатковою відповідальністю – товариство, статутний фонд якого поділено на частки визначених засновницькими документами розмірів, а його учасники відповідають за зобов'язання своїми внесками до статутного фонду.

Повне товариство – товариство, учасники якого формують статутний фонд зі своїх внесків, займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть необмежену й спільну відповідальність за зобов'язання товариства (відповідальність усім своїм майном).

Командитне товариство – вид змішаного товариства, в якому

поєднуються риси товариств повного та з обмеженою відповідальністю.

Консорціум – тимчасове об'єднання підприємств, компаній, банків на основі загальної угоди з метою виконання великих завдань (зокрема для виконання капітало- та наукоємного проекту) або для спільного розміщення позики.

Концерн – велике об'єднання підприємств різних галузей промисловості, торгівлі, транспорту, наукових організацій, банків тощо, учасники якого у правовому аспекті зберігають самостійність (залишаються юридичними особами), але втрачають власність на засоби виробництва і виготовлений продукт, а головне, підприємство здійснює над іншими учасниками фінансовий контроль (управляє фінансами, інвестиціями тощо) та єдине керівництво.

ТЕМА 14 ВИРОБНИЧА БАЗА БУДІВНИЦТВА. МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИЦТВА

План

- 14.1 Склад виробничої бази будівництва.
- 14.2 Організація матеріально – технічної бази будівництва.
- 14.3 Складові матеріально – технічного забезпечення і його наукова база.
- 14.4 Організація поставок матеріальних ресурсів на будівництво.

14.1 Склад виробничої бази будівництва

До виробничо-технічної бази будівництва відносяться:

- підприємства які випускають вироби і конструкції зі збірного залізобетону, бетону;
- підприємства промисловості будівельних матеріалів, що випускають цеглу, легко-бетонні та чарунково-бетонні блоки ;

- з випуску цементу, багатокомпонентного цементу, інших в'язучих та сухих сумішей;
- з випуску лицевальних матеріалів на основі бетону, кераміки, природного і штучного каміння, теплоізоляційних матеріалів;
- з випуску полімерних матеріалів-екологічних і довговічних покриттів підлог, нових видів герметиків, пінопластів, труб, тощо;
- з випуску багатокольорових керамічних підлогових плиток, санітарно-керамічних виробів;
- з випуску легких виробів зі сталевого і алюмінієвого профілю;
- підприємства з виробництва покрівельних матеріалів: черепиці, азбестоцементних плиток та шиферу, рулонних матеріалів як традиційних, так і на основі еластомерних композицій;
- підприємств з прокату, експлуатації і ремонту будівельних машин, механізмів і транспорту;
- стаціонарні і пересувні виробничі установки, енергетичні і складські господарства будівельних організацій, будівельні лабораторії, тощо.

14.2 Організація матеріально – технічної бази будівництва

Будівництво, як галузь матеріального виробництва, є найпотужнішим споживачем виробів промисловості та інших галузей народного господарства.

Для обслуговування безпосередньо виробничого процесу створюється матеріально-технічна база будівельних організацій.

Під матеріально-технічною базою будівництва розуміють систему підприємств і фірм, що містить у собі як самі будівельні організації так і підприємства з їх обслуговування. Зазвичай у такій системі виділяють три ланки.

Будівельно-монтажна ланка включає будівельно-монтажні організації, що безпосередньо здійснюють будівництво різноманітних об'єктів.

Промислово-виробнича ланка (база буд-індустрії) забезпечує будівельно-монтажну ланку «сировиною», – будівельними виробами та конструкціями, що споживаються будівництвом, це, крім наведених вище підприємств, кар'єри з видобування щебню, піску, гравію, промивочно-сортувальні заводи, розчино-бетонні та асфальто-бетонні вузли, цехи та майстерні з виготовлення опалубки та арматури і багато іншого.

Інфраструктурна ланка (допоміжна база) забезпечує взаємодію і нормальну роботу будівельно-монтажної та промислово виробничо-промислової ланок. До неї входять в основному підприємства, що не виготовляють продукцію, а надають ті чи інші технічні послуги, це підприємства з обслуговування та ремонту будівельних машин, склади, транспортні фірми, організації що забезпечують виробничо-технологічну комплектацію матеріалів і конструкцій, посередники у придбанні матеріалів, тимчасові поселення робітників, що створюють для них нормальні соціально-побутові умови, компанії, що займаються пошуком, підготовкою і перепідготовкою кадрів.

Підприємства буд-індустрії можуть обслуговувати окреме будівництво, або значні території, що охоплюють велику кількість будов. Де які підприємства (частіше всього виробники сантехнічного обладнання, оздоблювальних матеріалів, фарб, тощо) можуть обслуговувати будівництва незалежно від місця їхнього знаходження, у тому числі і за межами країни.

Будівництво підприємств промислово-виробничої ланки являє собою «звичайне» промислове будівництво, для якого здійснюються інженерні вишукування, складається проект, ведуться БМР, виконуються пуско-налагоджувальні роботи. Об'єкти як промислово-виробничої, так і інфраструктурної ланки можуть бути як постійними і тимчасовими. Останні зводяться коли не передбачається їх нормальна експлуатація після закінчення будівництва. По можливості тимчасові об'єкти повинні бути інвентарними,

збірно-розбірними, іншими словами передбачається їх багаторазове використання.

На вибір і розміщення підприємств промислово-виробничої ланки впливає багато факторів. Головною задачею є досягнення найбільшої зручності використання таких підприємств при мінімальних витратах на їх зведення і наступну експлуатацію.

Підприємства, що обслуговують будови незалежно від їх віддаленості, повинні проектуватися на основі вивчення стану і тенденції розвитку всієї будівельної галузі з точки зору попиту їхню продукцію.

Підприємство же, що обслуговує конкретний район з багатьма будмайданчиками повинні випускати продукцію і мати потужності, що відповідають потребам цього району. Їх розташування повинно вибиратися виходячи з усього комплексу умов, що склалися. Кар'єри піску, гравію, щебню, глини для цегельних заводів, розташовуються в місцях залягання цих матеріалів, а підприємства з випуску напівфабрикатів (утому числі розчину, бетону), виробів і конструкцій – поблизу місць основного споживання.

У будь якому випадку об'єкти промислово-виробничої і інфраструктурної ланки бажано розташовувати поблизу існуючих або тих, що проектуються транспортних магістралей, ліній електропередачі, населених пунктів.

Об'єкти інфраструктурної ланки проектується виходячи з потреб будівельного виробництва. Вихідними даними для проектування є результати розрахунків загальних потреб у машинах, механізмах, запасах матеріалів; для польових станів та робітничих селищ – кількість робітників. Існують норми необхідних площ на одиницю об'єму кожного виду матеріалів, що складуються, на одну автомашину, на один конкретний механізм, тощо. Розрахунки тимчасових комунікацій, виконуються виходячи норм витрат конкретних ресурсів – води, тепла, електроенергії та ін. на кожний об'єкт споживання.

Для матеріально-технічної бази в цілому ці принципи практично повністю зберігаються. Непринципові відмінності є тільки у більших обсягах і більш широкій номенклатурі ресурсів та об'єктів обслуговування, у більшому числі факторів, що необхідно враховувати.

14.3 Складові матеріально-технічного забезпечення і його наукова база

Матеріально-технічне забезпечення будівництва включає в себе систему служб, що забезпечують нормальну роботу будівельно-монтажних організацій шляхом використання можливостей промислово-виробничої і інфраструктурної ланок існуючої матеріально-технічної бази.

Загалом матеріально-технічне забезпечення будівництва охоплює наступні сфери діяльності:

- систему постачання будівництва матеріалами, конструкціями, виробами;
- виробничо-технологічну комплектацію (вибір послідовності поставок);
- складування і зберігання матеріалів і виробів;
- інструментальне господарство та служба технологічного оснащення;
- ремонтно-механічні служби;
- транспортне господарство.

На практиці такі служби часто об'єднують. Наприклад, постачання об'єднують з комплектацією і транспортом. Інструментальне господарство, службу технологічного оснащення об'єднують з ремонтно-механічними службами (служба головного механіка), тощо. При великих обсягах робіт, навпаки, окремі служби виділяють у самостійні організації.

Науковою базою матеріально-технічного забезпечення є окрема наука – логістика. Логістика це наука про планування, управління і контроль за рухом ресурсів, кадрів, інформації та інших матеріальних і нематеріальних потоків. В логістиці вводяться специфічні поняття і математичні моделі, що дозволяють в

узагальненій формі вирішувати питання організації виробництва, закупівель сировини, її транспортування, збуту готової продукції, тощо. Сукупність учасників виробництва і споживання самих ресурсів, готової продукції, засобів транспортування, зовнішнього середовища і т. п. об'єднується в логістиці та логістичні системи.

Вишукуються способи забезпечення ефективності такої системи і досягнення найкращого результату з найменшими витратами. Існує ряд концепцій досягнення такої мети. В основному вони зводяться до організаційних форм, при яких зменшується або зовсім скасовується складування матеріалів та виробів, мінімізуються транспортні витрати, скорочуються простой, забезпечується сталість до різноманітних змін зовнішнього середовища у тому числі попиту. Наприклад, встановлюється така система взаємозв'язку постачальника сировини і виробника, при якій сировина і напівфабрикати подаються безпосередньо до місця виробничого споживання в потрібній кількості, у потрібний час без складування, тощо.

14.4 Організація поставок матеріальних ресурсів на будівництво

Система постачання матеріальних ресурсів в будівельній галузі формується на ринкових умовах. Сутність ринкової системи постачання у тому, що постачальник і споживач є торговими партнерами взаємодіючими в умовах вільних цін без втручання держави.

Задача будівельних організацій полягає у пошуку постачальників найбільш дешевих і у той же час найбільш якісних матеріалів і виробів.

Постачання матеріальних ресурсів в будівельні організації здійснюються через господарські зв'язки.

Господарські зв'язки являють собою сукупність економічних, організаційних і правових взаємовідносин, які виникають між постачальниками і споживачами матеріальних ресурсів.

Господарські зв'язки між підприємствами можуть бути прямі і непрямі, змішані, тривалі і не тривалі.

Прямі – це зв'язки при яких відносини з постачання продукції встановлюються між підприємством виробником і підприємством споживачем безпосередньо.

Непрямі – це зв'язки, коли між підприємством виробником і підприємством споживачем є хоча б один посередник.

Змішані – це такі зв'язки, коли постачання здійснюється як напряму так і через посередників (дистриб'ютори, джобери, агенти, брокери).

Дистриб'ютори і джобери це фірми які здійснюють збут на основі гуртових (оптових) закупок у крупних промислових підприємств – виробників готової продукції.

Дистриб'ютори це крупні фірми, що мають власні склади і заключають довгострокові договори на поставки.

Джобери – купують дрібні партії товарів для швидкого перепродажу.

Агенти і брокери – це фірми або окремі підприємці, які здійснюють збут продукції промислових підприємств на основі комісійної винагороди.

Прямі господарські зв'язки для будівельних організацій є більш економічно вигіднішими і ефективними у порівнянні з непрямими так, як відсутні посередники, зменшуються обігові витрати, документообіг, поставки більш регулярні та стабільні. Ці зв'язки, як правило, встановлюються при великих обсягах будівельних робіт, що тривають довгий час.

Але коли будівництво має невеликі обсяги робіт і тривалість до 1 року, а матеріали використовуються в обмеженій кількості, які не досягають транзитних поставок, то щоби не створювати зайві матеріальні запаси, краще працювати через посередників.

Як прямі так і непрямі зв'язки можуть носити довгостроковий і короткостроковий характер.

Прямі і непрямі зв'язки розрізняються також за формою організації поставок – транзитна і складська форми забезпечення.

Транзитна форма забезпечення – це коли ресурси переміщуються від постачальника до споживача безпосередньо, без завою їх на проміжні склади і бази посередницьких організацій. Крім того підприємство отримує сировину просто від постачальника, що прискорює термін поставки і скорочує транспортно-заготівельні витрати.

При складській формі матеріальні ресурси завозяться на склади і бази посередницьких організацій звідки відпускаються споживачу.

Для вибору тієї чи іншої форми забезпечення матеріально-технічними ресурсами виконують техніко-економічні розрахунки.

Постачання матеріально-технічних ресурсів здійснюється згідно специфікацій ресурсів в яких наводиться розшифровка номенклатури матеріалів по видах марках, профілях, сортах, типах, розмірах, тощо. Від того наскільки правильно складені специфікації ресурсів залежить матеріально-технічне забезпечення будівництва. Якщо в специфікації допущена помилка, то поставки не будуть відповідати дійсним потребам тим самим виконання виробничої програми буде під загрозою зриву.

Згідно специфікацій укладають договори на постачання, в яких наводиться назва продукції, кількість, асортимент, комплектність, якість, сорт продукції з посиланнями на ДСТ та ТУ, вимоги до упаковки та тари, терміни поставки, загальний термін дії договору, ціни на продукцію загальна вартість, умови оплати, відповідальність сторін за виконання умов договору.

Після укладання договору служби МТЗ будівельних організацій повинні забезпечити своєчасне і комплексне отримання матеріалів, їх кількісну і якісну прийомку, правильне зберігання на складах. Оперативна робота з завезення матеріалів здійснюється на основі місячних планів, в яких вказані календарні терміни і обсяги поставок по усіх видах матеріальних ресурсів.

ТЕМА 15 БУДІВЕЛЬНА ПРОДУКЦІЯ НА РИНКУ

План

- 15.1 Особливості будівельного ринку.
- 15.2 Характеристика учасників інвестиційного процесу.
- 15.3 Продаж готової будівельної продукції.
- 15.4 Поняття про тендери.

15.1 Особливості будівельного ринку

Реалізація ринкових відносин у будівельному комплексі має особливості, загальні для всіх галузей капітального будівництва: з одного боку, прив'язка до землі, порівняно тривалі терміни створення, великі одноразові витрати капітальних вкладень і т. п., з іншого – особливості, пов'язані зі специфікою виду (галузі) будівельної діяльності. Мається на увазі, що будівельно-монтажні організації, зайняті в житлово-цивільному будівництві, функціонують в основному на регіональних (місцевих) ринках, у той час як зайняті у виробничому будівництві (особливо в нафтогазовидобувній промисловості, транспорті, енергетиці тощо) працюють як на території регіону, так і на території всієї країни. Такий режим характерний для вузькоспеціалізованих будівельно-монтажних організацій. Що ж стосується промисловості будівельних матеріалів (немісцевих), виробництва будівельних машин і механізмів, технологічного обладнання, то тут ринок має міжрегіональний ареал своєї діяльності.

Разом з тим, перехід до ринку в будівництві має свої серйозні труднощі, зумовлені загальним кризовим станом економіки народного господарства (інвестиційний спад, інфляція, скорочення чисельності кадрів та ін.).

Будівельний ринок являє собою відкриту організаційно-господарську систему: в умовах дії товарно-грошових відносин суб'єкти ринку реалізують свої взаємні економічні інтереси.

Будівельний ринок як система включає:

- а) суб'єкти (елементи) будівельного ринку;
- б) об'єкти (предмети) ринкових відносин;
- в) інфраструктуру ринку будівельного комплексу;
- г) ринковий механізм;
- д) державний контроль, регулювання і саморегулювання ринку.

У свою чергу, суб'єктами (елементами) будівельного ринку вважаються: інвестори, замовники, підрядники, проектно-вишукувальні організації, науково-дослідні інститути, підприємства промисловості будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, підприємства будівельного і дорожнього машинобудування, підприємства (заводи) – виробники технологічного, енергетичного та іншого обладнання, населення.

Об'єктами (предметами) ринкових відносин є: будівельна продукція (будівлі, споруди, об'єкти, їх комплекси та ін.); будівельні машини, транспортні засоби, енергетичне, технологічне та інше обладнання; матеріали, вироби, конструкції; капітал; робоча сила; інформація і т. д.

Рушійною силою ринкового механізму залишається наявність попиту та пропозиції. Держава встановлює і регулює інституційні залежності суб'єктів будівельного ринку та його інфраструктури на основі податкових зобов'язань, субвенцій, антимонопольних заходів, амортизаційних відрахувань і т. д.

Саморегулювання процесів ринкових відносин здійснюється за допомогою роботи бірж, тендерних торгів, що представляють собою аукціони з купівлі-продажу інвестиційних ресурсів, будівельної продукції, цінних паперів, де ціни формуються за законом попиту та пропозиції. При цьому економічна відповідальність сторін відбивається в господарських та підрядних договорах, контрактах, угодах про наміри і т. д.

Ринкова структура складніше і багатогранніше планової системи. Усі суб'єкти будівельного ринку та елементи його інфраструктури знаходяться у взаємному зв'язку і взаєминах.

Головними завданнями інформаційної системи будівельного ринку є наступні:

- знання потреб будівельної продукції на місцях з боку можливих замовників (інвесторів);

- створення відповідного банку даних;

- володіння інформацією про поточні виробничі можливості будівельно-монтажних організацій, специфіку виконуваних ними робіт, завантаження, вартість виконуваних ними робіт (банк даних по будівельно-монтажним організаціям);

- володіння інформацією про поточні можливості проектних та вишукувальних організацій, про вартість проектних робіт (банк проектно-вишукувальних організацій);

- володіння інформацією про обсяги, номенклатуру, якість, ціни будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, що випускаються (банк підприємств промисловості будівельних матеріалів);

- володіння інформацією з ринку будівельних машин і механізмів;

- володіння інформацією з ринку праці в будівництві;

- володіння інформацією по інвестиційним проектам, що є комерційно вигідними;

- взаємозв'язок з ринком нерухомості; створення в центрі і на місцях умов для проведення тендерів (торгів) за проектами, фінансовими (інвестиційними) ресурсам, будівельними матеріалами, машинами;

- взаємодія з центральними відомствами, а також з місцевими адміністративними органами.

Інформаційна система будівельного ринку в кожному регіоні може мати свої особливості. Наприклад, зосередження на якому-небудь секторі

будівельних робіт: житловому і соціально-культурно-побутовому будівництві, галузях виробничого будівництва

Для активізації ринку підрядних робіт необхідно:

1) посилення контролю за витрачанням державних інвестицій. Ця робота повинна базуватися на таких основних принципах:

а) поєднання бюджетних інвестицій з інноваціями;

б) інвестування пріоритетних об'єктів;

в) забезпечення швидкої окупності інвестицій;

г) економічна зацікавленість і персональна відповідальність за зрив термінів будівництва і введення державних об'єктів в експлуатацію;

2) переробка податкової системи у сфері будівельної діяльності;

3) збільшення податкової ставки за незавершене будівництво у складі майна підприємства;

4) залучення в ширших масштабах амортизаційних відрахувань підприємств і організацій, а також інших джерел фінансування капітальних вкладень, зокрема коштів населення.

Виходячи з викладеного, можна сформулювати такі основні заходи, реалізація яких дозволила б вивести будівельний комплекс з критичного стану. До таких заходів належать: перехід до реальної структурній реформі в національній економіці, здійснення селективної інвестиційної політики, спрямованої на подолання існуючих негативних структурних змін.

Таким чином, у будівельному комплексі закладені об'єктивні передумови для ефективної роботи в ринкових умовах, і обумовлені вони постійною потребою в будівельній продукції і особливо в соціальній сфері (навіть в умовах спаду інвестиційної активності). Ринкова економіка, як показує зарубіжний досвід, дозволяє перетворити будівництво в один з найбільш рентабельних секторів національної економіки.

15.2 Характеристика учасників інвестиційного процесу

Продукцією галузі будівництва – є закінчені будівництвом і здані в експлуатацію заводи і фабрики, залізничні та автошляхи, електричні станції, суднохідні канали, порти, житлові будинки та інші об'єкти, які представляють основні засоби країни. Створенням основних засобів займається галузь капітального будівництва. Крім утворення основних засобів (ОЗ) до функцій капітального будівництва відносяться: реконструкція та технічне переобладнання існуючих ОЗ. Тому основна задача капітального будівництва – це розширене відтворення та прискорене оновлення основних засобів народного господарства.

Капітальне будівництво як галузь включає проектно-вишукувальні інститути, науково-дослідні, будівельні і монтажні організації, виробництво будівельних матеріалів, підприємства будівельної індустрії, транспорт. В системі капітального будівництва в якості основних учасників інвестиційного процесу виступають організації, які відповідно виконаним функціям називаються: інвестор, замовник, забудовник, підрядник і проектувальник.

Інвестор – суб'єкт інвестиційної діяльності, який здійснює фінансування будівельного об'єкту за власні чи за позичені засоби. Інвестор визначає сферу капітальних вкладень, розробляє умови контрактів на будівництво об'єкту; приймає рішення відносно організаційних форм будівництва з метою визначення проектувальника, підрядника, постачальника шляхом об'яви торгів чи власних пропозицій, здійснює фінансово-кредитні відносини з учасниками інвестиційного процесу. Інвестор може виступати в ролі замовника, кредитора, покупця будівельної продукції, забудовника.

В якості інвестиції інвестор може використовувати: грошові засоби, банківські депозитні вклади, акції, облігації, векселя; рухоме і нерухоме майно; інтелектуальні цінності; земельні ділянки, інші природні ресурси.

Замовник – юридична та фізична особа, яка прийняла на себе функції організатора і керівника по будівництву об'єкту, починаючи від розробки техніко-економічного обґрунтування і до здачі об'єкта в експлуатацію.

Забудовник – юридична чи фізична особа, яка має права на земельну ділянку під забудову. Замовник на правах оренди використовує цю ділянку.

Підрядник – будівельна фірма, яка здійснює за договором підряду будівництва об'єкта.

Проектувальник – проектна чи науково-дослідна фірма, яка здійснює за договором чи контрактом із замовником розробку проекту об'єкта.

15.3 Продаж готової будівельної продукції

1. Об'єкти на замовлення: спочатку підрядник шукає замовника. Після затвердження проектної документації створюється продукція. Замовник розраховується не за всю продукцію відразу, а за її частину. Оплата здійснюється помісячно, поквартально або за виконані види робіт чи завершені конструктивні елементи.

На виконані обсяги робіт складають акт прийняття робіт. На основі акту прийняття складається довідка вартості виконаних робіт, в якій вартість робіт в базисних цінах приводиться до поточного рівня цін, враховуються обов'язкові відрахування і подорожання, податки. Це затверджується підписами замовника і підрядника.

2. Об'єкти на продаж. Підрядник за свої або за залучені кошти будує актуальний об'єкт і продає його з аукціону. Є ризик понести збитки, якщо об'єкт на момент продажу не буде користуватися попитом. В тому випадку, коли бажаючих купити буде декілька, такий об'єкт може бути проданий за ціну, яка забезпечить високі прибутки для будівельної фірми.

3. Об'єкти будуються підрядником за свої кошти, в процесі будівництва знаходять замовника. Об'єкт закінчують з врахуванням побажань замовника.

15.4 Поняття про тендери

Об'єкти капітального будівництва, які зводяться за державні кошти, зводяться підрядником, призначеним через тендер.

Тендер – підрядні торги, де підрядника вибирають кращого з кількох, що приймають участь в конкурсі.

Рішення про проведення торгів (тендерів) приймається замовником за наявності достатніх інвестицій для здійснення будівництва або документально підтверджених фінансових гарантій щодо своєчасного одержання необхідних для виконання замовлення коштів.

Процедура тендеру:

1. Оголошують в засобах масової інформації про проведення тендера.
2. Збирають заяви від будівельних фірм, які бажають прийняти участь в конкурсі.

До участі у торгах (тендерах) не допускаються підрядники або їх участь у торгах (тендерах) може бути припинена у разі, коли вони: визнані банкрутами або стосовно них порушено справу про банкрутство; перебувають в стадії ліквідації; припинили свою господарську діяльність; не мають ліцензії на виконання відповідних робіт в Україні; подали необ'єктивну інформацію про свою професійну готовність виконати замовлення, а також щодо наявності виробничих потужностей, фінансової надійності.

3. Способи проведення торгів (тендерів)

У разі очікуваної (розрахункової) вартості будівництва, що дорівнює або перевищує 200 тис. грн, торги (тендери) можуть бути:

– відкритими, коли всі заінтересовані підрядники мають право подавати тендерні пропозиції;

– відкритими з попередньою кваліфікацією, коли тендерні пропозиції мають право подавати тільки ті претенденти, які за результатами попередньої кваліфікацій допущені до участі у торгах (тендерах);

– закритими, коли тендерні пропозиції мають право подавати тільки ті підрядники, які одержали від замовника запрошення до торгів.

Основним видом проведення торгів (тендерів) є відкритий спосіб.

Відкриті торги (тендери) з попередньою кваліфікацією претендентів проводяться у разі, коли кількість претендентів перевищує шість осіб або коли це передбачено умовами торгів (тендерів).

Закриті торги (тендери) проводяться у разі, коли: кількість підрядників, здатних виконати контракт, обмежено; витрати на проведення відкритих торгів (тендерів) будуть невиправдано великими порівняно з вартістю замовлення; проведення відкритих торгів (тендерів) недоцільне через інші причини (таємність, терміновість робіт тощо).

У зазначених випадках замовник запрошує до участі у торгах (тендерах) таку кількість підрядників, яка б забезпечила збереження конкуренції, але не менш як 3 підрядники. Рішення щодо проведення закритих торгів (тендерів) приймається замовником за погодженням з органом, який забезпечує фінансування замовлення.

4. Від підрядника приймають оферту – інформацію про те, як швидко підрядник може побудувати будівлю, за яку ціну, описується стан самої форми.

5. Оферти надсилаються в тендерний комітет в закритих конвертах і зберігаються в сейфах.

6. В призначений день і час тендерний комітет, в який входять представники замовника, проєктувальника, зацікавлених організацій, розкривають конверти і розглядають пропозиції.

7. В результаті визначають переможця, з яким замовник підписує контракт на будівництво.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти в Україні. Історія. Теорія : підручник / А. М. Алексюк. – Київ : Либідь, 1998. – 560 с.
2. Основи організації підприємницької діяльності або абетка підприємця : навч. посіб. / [Б. М. Андрушків, Ю. Я. Вовк, В. В. Гецько та ін.]. – Тернопіль : Вид. ТНТУ, 2010. – 300 с.
3. Болонський процес у фактах і документах (Сорбонна – Болонья – Саламанка – Прага – Берлін) [Електрон. ресурс] / Упоряд. : [М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін.]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: http://aau.edu.ua/up/docs/bologna/bol_pr_in.pdf, вільний (дата звернення 03.09.2022). – Назва з екрана.
4. Вачевський М. В. Основи ринкової економіки / М. В. Вачевський, В. В. Кулішов, О. С. Падалка. – Львів : Магнолія-2006. – 2018. – 472 с.
5. Вища освіта України і Болонський процес [Електрон. ресурс] : навч. посіб. / Ред. В. Г. Кремень. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://naurok.com.ua/elknugu/183-vischa-osvta-ukrayini-bolonskiy-proces.html>, вільний (дата звернення 03.09.2022). – Назва з екрана.
6. Вступ до економічної теорії : підручник / За ред. З. Ватаманюка. – Львів : Новий Світ-2000, 2006. – С. 6–46.
7. Губар Л. С. Економіка будівництва / Л. С. Губар. – Київ : Аграрна освіта, 2014. – 560 с.
8. Гура О. І. Педагогіка вищої освіти: вступ до спеціальності [Електрон. ресурс] : навч. посіб. / О. І. Гура. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/325959/>, вільний (дата звернення 03.09.2022). – Назва з екрана.
9. Димань Т. М. Європейський простір вищої освіти та Болонський процес : навч.-метод. посіб. / Т. М. Димань, О. А. Боньковський, А. Г. Вовкогон. – БНАУ, 2017. – Одеса : НУ «ОМА», 2017. – 106 с.

10. Збірник нормативно-правових документів з питань вищої освіти [Електрон. ресурс]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://www.smcae.kiev.ua/library.php?act=book&id=35>, вільний (дата звернення 03.09.2022). – Назва з екрана.
11. Закон України Про вищу освіту (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37–38, ст. 2004). Заходи щодо реалізації положень Болонської декларації у системі вищої освіти і науки України (Наказ МОН України № 49 від 23.01.2004.).
12. Інформаційно-аналітичний портал про вищу освіту в Україні та за кордоном [Електрон. ресурс]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/>, вільний (дата звернення 03.09.2022). – Назва з екрана.
13. Основы научных исследований / [Б. И. Герасимов, В. В. Дробышева, Н. В. Злобина и др.]. – М. : Форум: НИЦ Инфра-М, 2013. – 272 с.
14. Економіка будівельного підприємства : підручник / [авт. кол.: Т. О. Окландер, І. А. Педько та ін.]. – Київ : Центр учбової літератури, 2018. – 363 с.
15. Економіка проектування в будівництві : навч. посіб. / [А. Ф. Гойко та ін.]. – Київ : КНУБА, 2015. – 236 с.
16. Рашкевича Ю. М. Європейська кредитна трансферно-накопичувана система : довід. корист. – 2015 / пер. з англ.; за ред. д-р тех. наук Ю. М. Рашкевича та д-р пед. наук Ж. В. Таланової. – Львів : Львівська політехніка, 2015. – 106 с.
17. Инструментарий экономической науки и практики : науч.- попул. справ. / Под ред. А. М. Румянцева, Е. Г. Яковенко, С. И. Янаева. – М. : Знание, 2005.
18. Калінічева Г. І. Академічна мобільність як складова європейського простору вищої освіти / Г. І. Калінічева // Вища освіта України. – 2010. – Додаток 4, том 1 (19) – Тематичний випуск Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору – 576 с.

19. Основи бізнесу : навч. посіб. / Я. С. Ларіна, С. В. Мочерний, В. М. Фомішина, С. І. Чеботар. – Київ : ВЦ «Академія», 2009. – 384 с.
20. Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження : монітор. дослідж. : аналіт. звіт / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. Фонд дослідж. освіт. політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, О. І. Шарова. – Київ : Таксон, 2014. – 144 с.
21. Ньюмен Дж. Г. Ідея університета / Дж. Г. Ньюмен. – Минск : БГУ, 2006. – 208 с.
22. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003–2004 рр.) / М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін.; Ред. В. Г. Кремень. – Київ, Тернопіль : Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 147 с.
23. Про запровадження у вищих навчальних закладах України Європейської кредитно-трансферної системи» [Електрон. ресурс] : Наказ МОН України від 16.10.2009 № 943. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/>, вільний (дата звернення 03.09.2022). – Назва з екрана.
24. Семяновський В. М. Методи соціально-економічного прогнозування : навч. посіб. / В. М. Семяновський. – Київ : Бізнес Медіа Консалтинг, 2011. – 300 с.
25. Сич Є. М. Університетська освіта : [навч. посіб.] / Є. М. Сич, Л. О. Городецька, М. М. Андрієнко. – Київ : НАУ, 2014. – 173 с.
26. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л. Л. Болонський процес: цикли, ступені, кредити : монографія / Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, Є. І. Сокол, Б. В. Клименко. – Харків : НТУ «ХП», 2004. – 144 с.
27. Шкляр М. Ф. Основы научных исследований : учеб. пособ. для бакалавров / М. Ф. Шкляр. – 5-е изд. – М. : «Дашков и К°», 2013. – 244 с.

28. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. – М. : Эксмо, 2007. – 861 с.
29. Яковенко Е. Г. Введение в специальность экономиста: учеб. пособ. для вузов / Е. Г. Яковенко, Н. Е. Христюлова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012.
30. Ясперс К. Идея университета / К. Ясперс. – Минск : БГУ, 2006. – 159 с.
31. Яковенко Е. Г. Введение в специальность экономиста : учеб. пособ. для вузов. / Е. Г. Яковенко, Н. Е. Христюлова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002.

Навчальне видання

СЕРЬОГІНА Дар'я Олександрівна

ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для здобувачів I курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
всіх форм навчання спеціальності 051 – Економіка)*

Відповідальний за випуск *Т. А. Пушкар*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання *І. В. Волосожарова*

План 2021, поз. 136 Л.

Підп. до друку _24.12.2021. Формат 60 × 84/16.
Електронний документ. Ум. друк. арк. 11,0.

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002.
Електронна адреса: office@kname.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 5328 від 11.04.2017.